

NR 23/2020

The Heritage

ISSN 1857-7482
10.21520/R.23-2020

UNIVERSITETI NDËRKOMBËTAR NË STRUGË

Institute for Economic Development and Environmental Management

"Prof. Dr. Bashkim Rama"

THE HERITAGE

REVISTË PERIODIKE

Nr. 23/2020

Editor in Chief: Msc. Lirinda Vako *l.vako@eust.edu.mk*

Co- Editor in Chief: Msc. Abidin Trena *a.trena@eust.edu.mk*

Editors: PhD. Biljana Ciglovska *b.ciglovska@eust.edu.mk,*

PhD. Nazmie Merko – Zabzun *n.merko@eust.edu.mk,*

Msc. Senada Lačka *s.lacka@eust.edu.mk,*

Technical Secretary: Msc. Rezarta Zhaku – Hani *r.hani@eust.edu.mk,*

Editorial Bord:

1. **Daniela Pirvu** - University of Pitesti Romania
2. **Peter Mezei** - University of Szeged, Hungary
3. **Fabio Grassi** – Roma di Sapienca University, Italy
4. **Shemshedin Plojovic** – International University of Novi Pazar, Serbia
5. **Enver Duran** –Trakya University, R.Turkey
6. **Radoje Radic** –University of Banja Luka, Republic of Srpska
7. **Suzana Bubic** –University of Mostar, R.Sarajevo
8. **JelenaLekic** –University of Novi Pazar,R. Serbia
9. **Joseph Minsfud** –Emuni University-R.Slovenia
10. **Lorena Bort-Mir**- University Jaume I- Spain
11. **Sonja Keppler**, Allensbach University, Germany
12. **Anahit Formanyan** -Shirak State University Armenia
13. **DariuszWoźniak** - National Louis University, Poland
14. **Ninel Kioseva** - New Bulgarian University, Bulgaria
15. **Violeta Kassarova** - New Bulgarian University, Bulgaria
16. **Vasudeva Rao Aravind** - Clarion University, USA

17. **Mirza Kulenovic** - University College "CEPS - Center for Business Studies", Bosnia and Herzegovina
18. **Selimić Mirzo** - MA in Criminalistics-University College "CEPS - Center for Business Studies", Bosnia and Herzegovina
19. **Nermin Palić** -MA in Traffic Engineering- University College "CEPS - Center for Business Studies", Bosnia and Herzegovina
20. **Džemal Cinac** -MA in Traffic Engineering-University College "CEPS - Center for Business Studies", Bosnia and Herzegovina
21. **Anastas Angjeli, Akademik** - Mediterranean University of Tirana, Albania
22. **Bashkim Rama** -International University of Struga, Macedonia
23. **Armen Kadriu** -International University of Struga, Macedonia
24. **Gezim Selimi** -International University of Struga, Macedonia
25. **Dashmir Nasufi** -International University of Struga, Macedonia
26. **Shpetim Latifi** - International University of Struga, Macedonia
27. **Jeton Shaqiri** -International University of Struga, Macedonia
28. **Guximtar Rushani** - International University of Struga, Macedonia

ISSN 1857-7482

10.21520/R.23-2020

Botim shkencor i Universitetit Ndërkombëtar në Strugëwww.eust.edu.mk/Heritage/

Nr.23, 2020

Contents

EDUKIMI LIGJOR I PUBLIKUT (Terminologji dhe Analizë mbi Proceset e Parandalimit dhe Luftimit të Ekstremizmit të Dhunshëm në Shqipëri)	4
TYPES OF MARKETING TO BREAD PRODUCERS	16
INTEGRIMI EUROPIAN NËN OPTIKËN E TRI QASJEVE FLEKSIBËL: VLERËSIME PËR MODELET E “SHUMË SHPEJTËSIVE”, “GJEOMETRISË SË NDRYSHUESHME”, SI DHE “MENYSË À LA CARTE”	26
DETERMINATËT PSIKOLOGJIK NË SJELLJEN KONSUMTAORE.....	38
E DREJTA INTELEKTUALE DHE MBROJTJA E SAJ NË REPUBLIKËN E SHQIPËRISË (RASTE STUDIIMI 2015-2020)	49
MOBBING (Psychological harassment in business)	60
BULLIZMI DHE KËNDVËSHTRIMI ISLAM	72
EKZEKUTIMI I MASAVE TË SIGURISË NË GJYKATËNE APELIT NË GOSTIVAR.....	85
SIGURIA DHE GJINIA NË MARRËDHËNIET NDËRKOMBËTARE	104
LIDERSHIPI DHE PERFORMANCA E SHKOLLËS.....	117
KOMPETENCAT DHE JURIDIKSIONI I GJYKATAVE NË PROCESIN CIVIL	131
IMPAKTI I KURSIMEVE DHE INVESTIMEVE NË RRIJTJEN EKONOMIKE GJATË DHE PAS PERIUDHËS SË KRIZËS EKONOMIKE. RASTI I SHQIPËRISË	142
МЕНАЦЕРСКИОТ ПРОЦЕС ВО ФУНКЦИЈА НА ОСТВАРУВАЊЕ НА ОРГАНИЗАЦИСКИТЕ ЦЕЛИ	156
ABSTRACTS.....	170

EDUKIMI LIGJOR I PUBLIKUT

(Terminologji dhe Analizë mbi Proceset e Parandalimit dhe Luftimit të Ekstremizmit të Dhunshëm në Shqipëri)

PhD Cand. Dorian Leka

International University of Struga (d.leka@eust.edu.mk)

Nehemiah Gateway University (dorian.leka@ng.university)

ABSTRAKT

Punimi bazohet kryesisht në terminologjinë dhe përdorimet aktuale të termave mbi parandalimin dhe luftimin e EDH në Shqipëri, disa nga projektet dhe trajnimet e zbatuara, duke nxjerrë në pah, përpos nevojës për impenjim më të madh ndëraktorial mbi trajtimin e kësaj problematike, edhe atë të saktësimit të termave dhe dakortësisë për të trajtuar në 'një gjuhë' proceset, ndodhitë dhe subjektet në trajtim, duke synuar qartësimin e fenomenit dhe më pas, orientimin dhe adresimin e zgjidhjeve opsionale.

Burimet e informacionit janë diversive, duke nisur me botimet zyrtare nga periodikët e institucioneve të ndërlidhura direkt me çështjen, për të vijuar me konventat, ligjet, aktet nënligjore, udhëzime dhe raporte ndërkombëtare. Ndërkohë, referenca e raporteve nga OJF-të

që kanë zbatuar projekte mbi Radikalizmin dhe Ekstremizmin e Dhunshëm, janë edhe subjekt/objekt analize edhe burim informacioni, sipas rastit në shqyrtim.

Metoda e hulumtimit është kryesisht analitike dhe krahasimore, duke marrë në konsideratë dhe pjesëmarrjen e autorit në 5 trajnime në nivel lokal, kombëtar dhe rajonal mbi parandalimin dhe luftimin e EDH; përgatitjen dhe lektorimin në 3 prej tyre në statusin e trenerit, si edhe 35 intervista me grupmoshën 18 – 55 vjeç, mbi njohjen dhe qartësinë mbi këtë fenomen, deri tek rekomandimet dhe opinionet personale mbi trajtimin e rasteve.

Ky punim shkencor, Edukimi Ligjor i Publikut (Terminologji dhe Analizë mbi Proceset e Parandalimit dhe Luftimit të Ekstremizmit të Dhunshëm në Shqipëri), është shkëputje e një pune studimore në proces që autori po hulumton aktualisht edhe për temën e doktoraturës, e cila bazohet mbi funksionin e Edukimit Ligjor dhe Vullnetit Politik të Zgjidhjeve në Republikën e Shqipërisë.

Fjalë kyçe: *Radikalizim, Radikalizëm i Dhunshëm, Ekstremizëm i Dhunshëm, Luftëtarë të Huaj, Bindje, Program, Strategji, Projekt, Politika.*

Fjalorth

EDH – Ekstremizëm i dhunshëm

ELP – Edukimi Ligjor i Publikut

OJF – Organizata Jo-Fitimprurëse

SHC – Shoqëria Civile

CVE - Qendra për Koordinimin kundër Ekstremizmit të Dhunshëm

PK – Plan Kombëtar

GJITHËPËRFSHIRJA – SITUACIONI NGA MEKANIZMAT DHE INSTITUCIONET NDËRVEPRUESE

Gjatë viteve të fundit është vënë re një trajtim i zgjeruar dhe një përkushtim në rritje, si nga institucionet qendrore, lokale, po ashtu edhe ato të SHC mbi Radikalizmin dhe Ekstremizmin e Dhunshëm, duke rezultuar me një mori strategjish dhe programesh, si: Strategjia Kombëtare për Luftën kundër Ekstremizmit të Dhunshëm dhe Plani i Veprimit, Plani Kombëtar për Integrimin

Evropian 2017–2020, Plani Kombëtar i Veprimit për Rininë, deri tek ngritja e Qendrës për Koordinimin kundër Ekstremizmit të Dhunshëm dhe një numër të konsiderueshëm projektesh mbi fenomenin, ku psh. vetëm CVE ka publikuar 4 projekte të tilla:

- Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm në Shkolla
- Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm në Burgje
- Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm në Komunitete
- Kundërshtimi i Ekstremizmit të Dhunshëm nëpërmjet Policimit në Komunitet

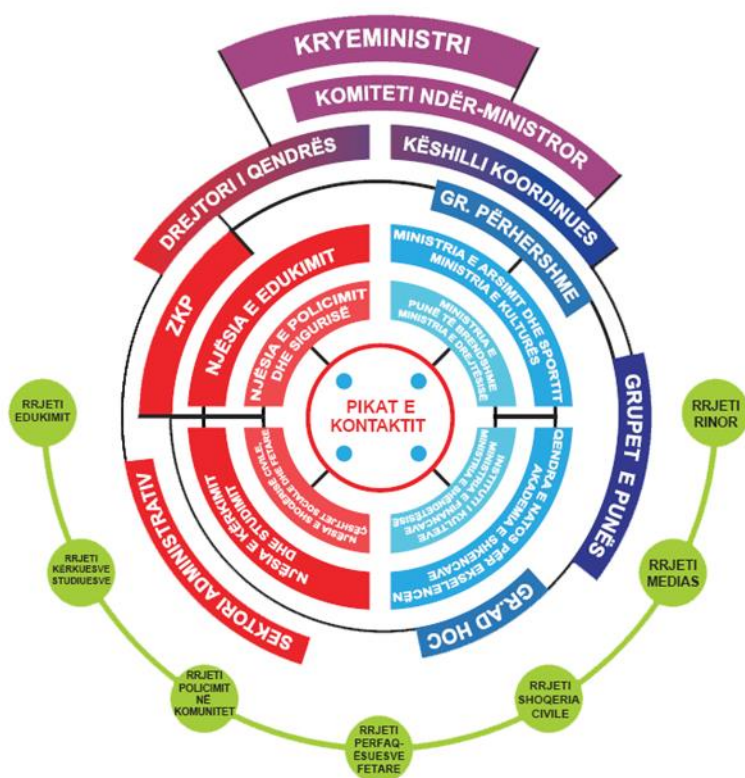

Figura 1 Organigrama e Qendrës Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm¹

Shqipëria ka nënshkruar e ratifikuar një sërë konventash dhe protokollesh për parandalimin dhe luftën kundër terrorizmit, të cilat janë bërë pjesë e sistemit tonë të brendshëm ligjor dhe

¹ <https://cve.gov.al/about-us/?lang=sq#>, aksesuar së fundmi, dt. 12/07/2020, Ora 16:00.

afirmojnë vullnetin e përbashkët të shteteve pale në këtë fushë, në kuadër të aderimit të tyre në Kombet e Bashkuara dhe në Këshillin e Europës. Në këtë fushë, vendi ynë ka nënshkruar edhe marrëveshje bashkëpunimi dypalëshe me shtete të ndryshme. Për shkak të rrezikut që u kanoset shteteve dhe popujve nga ekstremizmi i dhunshëm, në mënyrë të veçantë nga terrorizmi, ajo që bie në sy është shpejtësia me të cilën janë ratifikuar këto konventa edhe nga vendi ynë.²

Kjo iniciativë është për t'u vlerësuar, sepse identifikimi i rasteve, njohja me problematikën, gjurmimi i arsyeve të vërteta për përfshirjen në organizata të rrezikshme, apo qoftë edhe ndërmarrje në grupime të vogla apo individuale, përbëjnë rrezik thelbësor për vendin tonë, por problemi është që nuk ndihet si/sa duhet procesi edukativ mbi fenomenin. Mjafton të analizojmë Raportet e ndryshme, të paktën ato që janë publike, sepse ka edhe raste si CVE, e cila në faqen zyrtare ka vetëm raportim nëpërmjet fotove të aktiviteteve, por asnjë fjali apo gjetje gjatë punës së projekteve që të informojnë publikun. Ose, nëse këqyrim terminologjinë e përdorur nga trajnerë të ndryshëm, dalim në konkluzionin që jo vetëm kanë qasje të ndryshme për trajtimin e radikalizmit (disa e konsiderojnë të rrezikshëm edhe kur nuk është i veshur me cilësitë e dhunës apo veprime të jashtëligjshme), të tjerë e zbutin, për të marrë në konsideratë për analizë dhe trajtim vetëm rastet e ekstremizmit të dhunshëm. Kjo tregon që aspekti edukativ (institucionet gjegjëse për informim, edukim, trajnim etj) në organigramën e mësipërme nuk janë ende në rrugë të mbarë.

E njëjta, del në pah edhe gjatë leximit të strategjive apo programeve (qoftë edhe ato në nivel kombëtar), të cilat shpjegojnë termat me përkufizime të ndryshme, duke krijuar kështu një konfuzitet tek publiku.

TERMINOLOGJI, PËRKUFIZIME DHE PËRDORIME

Nëpërmjet këtij punimi, do të shpërfaqen disa përkufizime që janë sintetizim i këndvështrimit të autorit, duke u bazuar në literaturën e shfrytëzuar, lektorimet dhe pjesëmarrjen në trajnimet e lartpërmendura, si edhe në shpjegimet e fjalorit të gjuhës shqipe, normave ligjore, strategjisë

² Ekstremizmi i dhunshëm sfida madhore e kohës sonë, Manual për Organizatat e Shoqërisë Civile, Komiteti Shqiptar i Helsinkit, Tiranë 2018, fq. 23

kombëtare për luftën kundër EDH dhe teksteve nga konventat e ratifikuara. Natyrisht, është një unifikim që kërkon përsosje të vazhdueshme, por mund të shërbejë për t'u marrë në trajtim nga studiues të tjerë dhe të ngrihet një fjalorth i përshtatur për ta trajtuar fenomenin në një gjuhë të përbashkët, sepse kjo është gjeneza e trajtimit të problemit, para se të merremi me zgjidhjen e tij.

Tek rastet e mëposhtme, është ndjekur metoda e shpjegimit sipas përdorimit në fjali dhe kontekste të ndryshme, duke u ilustruar me shembuj konkretë, si edhe janë përzgjedhur termat që gjenden me përkufizime të ndryshme, në literatura dhe dokumente të ndryshme, për t'u sjellë në shpjegime të njehësura dhe të përshtatura për ELP mbi parandalimin dhe luftimin e EDH.

RADIKAL emër. proces. ~IZIM

Janë përkrahësit e një politike ose ideologjie për të arritur objektivat me çdo kusht.

Proces i zhvillimit të ideologjive dhe pikëpamjeve ekstremiste. Duke marrë parasysh mjetet dhe metodat e ndjekura për realizimin e qëllimit/eve, Radikalizimi mund të jetë i dhunshëm ose jo.

(Radikalët sollën trazira gjatë manifestimit fetar. Radikalizmi i dhunshëm dhe i organizuar mund të prodhojë akte terrorizmi.)

RADIKAL emër. proces. ~IZIM FETAR

Besimtar dhe aktivist i një religjioni që konsiderohet i pakundërshtueshëm për atë bashkësi përkatësie fetare.

Proces i zhvillimit të ideologjive dhe pikëpamjeve ekstremiste fetare, duke konsideruar fetë e tjera rivale dhe të pavërteta (merr nuanca negative vetëm nëse shoqërohet me dhunë dhe mjete të paligjshme).

(Ata ishin studiues radikalë fetarë, të synonymin një nxitje pozitive për fenë e tyre. Radikalizmi fetar i sintetizuar me ekstremizmin e dhunshëm përbëjnë një kërcënim serioz për shoqërinë.)

RADIKALIZMI I DHUNSHËM

Anashkalimi i proceseve politike dhe metodat jo të dhunshme të nxitjes së ndryshimit, duke favorizuar përdorimin e metodave të dhunshme për të sjellë ndryshimin e synuar. Ideologji ekstreme dhe veprime të paligjshme, të cilat sjellin akte terrorizmi.

(Radikalët e dhunshëm u përpoqën të konvertonin forcërisht të gjithë të rinjtë e komunitetit. Nuk ka justifikim për Radikalizimin e dhunshëm, shqetësimet fetare duhet të sjellin tryeza diskutimi, jo sheshe betejash).

EKSTREMIST emër. proces. ~IZIM

Ai që ka pikëpamje tepër të skajshme për diçka, ai që e kalon çdo masë në gjykimet, në mendimet e në veprimet e veta; pasues dhe përkrahës i ekstremizmit.

Tërësia e pikëpamjeve dhe e synimeve më të skajshme, sidomos në politikë; prirje për të bërë kërkesa e për të kryer veprime që e kalojnë çdo masë; skajshmëri.

(Ekstremist i majtë (i djathtë). Ekstremistët liberalë. Shfaqje ekstremizmi. Kundërshtar i ekstremizmit. Ra në ekstremizëm.)

EKSTREMIST emër. proces. ~IZIM i DHUNSHËM

Person i cili aplikon format e dhunshme për të bindur forcërisht të tjerët mbi të njëjtat qëndrime të tejskajshme, të cilat mbron, mbart dhe promovon ai.

Procesi i përdorimit të dhunës për arritjen e objektivave politikë.

(Tejskajshmëria e ekstremistëve të dhunshëm, solli trazira në vend. Ministria e Mbrojtjes publikoi Strategjinë Kombëtare për Luftën kundër Ekstremizmit të dhunshëm dhe Planin e Veprimit.)

QËNDRESË

Aftësia dhe prirjet e dikujt për të qëndruar i palëkundur ndaj një vështirësie, problemi apo fenomeni ose dukurie.

Kuptojmë faktorët, idetë, institucionet, çështjet, prirjet ose vlerat që iu japin mundësi individëve dhe komuniteteve t'i bëjnë qëndresë dhunës ose ta parandalojnë atë.

(Bëri qëndresë deri në observacionet e fundit.)

TERRORIST

Ai që përdor terrorin për të arritur qëllimet e veta; pjesëmarrës në veprime terroriste.

Që ka tiparet e një terrori, që bëhet për terror a me terror; që bën terror.

(Terroristët fashistë. Grup terroristësh.)

(Akte, vepra apo veprimtari terroriste. Organizatë terroriste.)

TERRORIZËM

Zbatimi i dhunës së egër e të pamëshirshme nga një regjim shtypës a nga një organizatë reaksionare e kundërrevolucionare ndaj popullit e ndaj kundërshtarëve të vet politikë, që arrin deri në asgjësimin fizik të tyre.

(Terrorizim i hapur. Valë terrorizmi.)

LUFTËTARË TË HUAJ TERRORISTË

Individë të cilët udhëtojnë drejt një shteti që nuk është shteti i tyre i qëndrimit apo nënshtetësisë, me qëllim kryerjen, planifikimin, përgatitjen apo pjesëmarrjen në akte terroriste ose ofrimin a përfitim të trajnimit terrorist, qoftë ai edhe në lidhje me një konflikt të armatosur.

(Mësymja e fundit u krye nga luftëtarë të huaj terroristë, vendasit nuk patën mundësi për tërheqje.)

Ky sqarim termash, është prezantuar nga autori edhe gjatë projektit: “Të rinjtë në Pogradec – Promovues të Pages, Dialogut dhe Tolerancës Fetare” me temë: “Interpretim i Zhdrejtë, Sjellje e

Gabuar“, nga Shoqata ‘Unë, Gruaja’ me mbështetjen e Ambasadës Amerikane, ku në të njëjtin auditor, u konstatua se të pranishmit, edhe pse të tipologjisë diversive profesionale (Psikologë apo Punonjës Socialë nga shkollat e mesme dhe 9-vjeçare; Psikologë apo Punonjës Socialë nga Njësitë Administrative; Përfaqësues nga Qendrat Shëndetësore; Efektivë të Komisariatit; Juristë (pranë institucioneve publike dhe private); Përfaqësues së OJF-ve që operojnë në zona rurale të Pogradecit; Përfaqësim i klerit fetar; Përfaqësues nga Zyra Arsimore; Media lokale (pjesëmarrje, publikim dhe monitorim); Aktivistë nga komuniteti; Nxënës dhe student; sërish u konstatua se kishte mangësi në kuptimin e termave dhe adresohet në mënyrë të gabuar problematika, duke marginalizuar ata që ‘mendojnë ndryshe’ ose duke justifikuar ‘ata që kanë bindje ekstremiste’ dhe krijojnë klanin e tyre.³

Në organigramën e CVE, shohim disa institucione të karakterit edukativ, nëse do të qarkullohej një fjalorth termash i unifikuar nga kjo qendër, do t’i shërbente të gjithë procesit, si edhe do të ndikonte në kuptimin e drejtë, si të gjetjeve aktuale, po ashtu edhe të masave të planifikuara në të ardhmen.

Një tjetër problematikë është edhe mungesa e një baze të dhënash në nivel kombëtar (më së paku) ku të jenë të ilustruara zonat e mbuluara me projekte që lidhen me parandalimin dhe luftimin e EDH, tematikat e projekteve dhe grupmoshat e synuara, sepse mbivendosjet e projekteve dhe përdorimet e ndryshme terminologjike, krijojnë ide dhe qasje të gabuara tek pjesëmarrësit. Në çdo trajnim shtohet nga një strukturë e re ndërinstitutionale për referimin dhe trajtimin e EDH, po ashtu edhe termat apo baza ligjore, publiku duhet të informohet saktësisht mbi masat shtrënguese dhe ndëshkuese për rastin dhe si të identifikojë rrezikun potencial në komunitetin ku jeton.

KONSTATIME NGA INTERVISTAT DHE USHTRIMET E TRAJNIMEVE

Janë marrë në referim gjetjet dhe konstatimet gjatë 35 intervistave, si edhe diskutimet me auditorë në 3 trajnime të zhvilluara nga autori, me persona të ndryshëm, kryesisht nëpunës

³ <https://www.unegruaja.org.al/blog/2018/05/16/lektori-dorian-leka-prezantoi-aspektin-ligjor-lidhur-me-radikalizmin-dhe-ekstremizmin-e-dhunshem/>, aksesuar së fundmi në datën 14/07/2020, ora 14:00.

administrate, punonjës në institucionet e linjës dhe aktivistë të SHC. Për të ruajtur konfidencialitetin, nuk do të përmendet impakti sasior dhe organizatat gjeneruese të trajnimeve, së bashku me donatorët, por analiza e impaktit cilësor vlen të jetë pjesë integrale e punimit.

Figura 1 Slide nga sesionet trainuese

- Dolën në pah paqartësitë vetëm ndaj termave Radikalizëm (pozitiv/negativ), Radikalizëm i Dhunshëm, Ekstremizëm, Ekstremizëm i Dhunshëm dhe Terrorizëm, ndërsa termat e tjerë ishin të qartë. Keqkuptimi i termave sjell keqpërdorimin e tyre dhe rrjedhimisht ndikon në ngritjen, trajtimin dhe ndjekjen e zgjidhjes së problemit.
- Të pranishmit ishin në dijeni për disa nga sektorët e trajtuar në Strategjinë Kombëtare për Luftën Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm, por jo për përfshirjen institucionale dhe Planin e Veprimit, sepse nga kjo pikë del në pah domosdoshmëria e përfshirjes së gjithësecilit (konform detyrës publike, profesionit apo formës së përfshirjes dhe përfaqësimit në komunitet).
- U evidentua nga reagimet se pjesëmarrësit njihnin Nxitësit Socio-Kulturorë, Ekonomikë, por jo Nxitësit normativë (juridikë), politikë dhe fetarë (të paktën jo në prizmin e trajtuar nga trajneri).
- Vlen të përmendet njohja me simbolet e ndaluara dhe marrja e masave për të mos lejuar përhapjen e tyre pranë institucioneve publike, rrjeteve sociale, diskutimet miqësore etj, si formë për frenimin dhe parandalimin e shfaqjeve të dhunshme të ekstremizmit dhe terrorizmit. Nga diskutimi, personat përfaqësues patën konfrontime idesh, por nuk u mohua fakti i ekzistencës së këtyre simboleve, edhe pse përdorimi i tyre mund të ishte nga padija e njerëzve (kryesisht adoleshentëve dhe të rinjë).

- Nuk ka njohje të përgjithshme dhe specifike, mbi rolin dhe funksionin e Këshillit Vendor të Sigurisë (në shtrirjen e veprimtarisë lokale, nuk ekziston as Plani i Veprimit).
- Pranë Këshillit Bashkiak ka vetëm një Komision i emërtuar 'Komisioni i Barazisë Gjinore', i cili përveçse ka problematikë në emërtim, sepse sipas terminologjisë ligjore për dhunën në familje duhet 'shanse të barabarta gjinore'; sërish nuk merr dot në trajtim rastet e referimit, parandalimit dhe luftimit të EDH.
- Në zonat e identifikuara me raste të publikuara luftëtarësh të huaj apo familjarë të kthyer nga zonat e kuqe të rasteve të EDH, ka një shtrirje masive dhe mbivendosje e këtyre të fundit, duke rrezikuar diskriminimin e lokaliteti, në vend të ndërgjegjësimit dhe edukimit të tyre.
- Mungesa e mekanizmave apo gjithëpërfshirjes institucionale, si rasti i Mekanizmit Kundër Trafikimit të Qenieve Njerëzore, duke krijuar një vakum të madh në trajtimin e rasteve të grave dhe vajzave të papunësuar, fëmijëve që braktisin shkollën, lypin apo bëjnë punë të rënda në udhë informale dhe të jashtëligjshme, duke u shndërruar në potencial për rekrutim nga organizmat terroriste.
- Përgatitja intelektuale dhe informative janë armorja më e mirë për qëndrestarët ndaj fenomenit të radikalizmit dhe ekstremizmit të dhunshëm, kështu që disa pyetjet të shtruara për diskutim ishin edhe të karakterit psiko-analitik, si psh: 'Cilat janë hapat konkretë për të arritur diçka që dëshironi më së shumti në jetë?' dhe më pas krahasimi me kohën e përgjigjes që mund t'i nevojitej një ekstremisti ose terroristi për të njëjtën pyetje. Kjo analizë nxjerr në dritë domosdoshmërinë e përgatitjes sonë në nivele më të larta se ata që duam të parandalojmë ose luftojmë (me mjete ligjore) për të siguruar një komunitet më të paqtë, të zhvilluar dhe larg kërcënimeve që burojnë nga radikalizmi i dhunshëm, ekstremizmi, apo edhe terrorizmi.

PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME

Edhe pse radikalizmi dhe ekstremizmi i dhunshëm nuk gjen shprehje të shpeshta në Shqipëri, sërish mbetet një vend me terren të përshtatshëm për përshkallëzimin e tyre, sepse informimi është subjektiv dhe mediatik, por jo profesional dhe strategjik.

ELP për EDH është një proces i vështirë dhe duhet shtrirë tek të gjitha institucionet e ngarkuara për koordinim të punës mbi parandalimin dhe luftimin e radikalizmit dhe ekstremizmit të dhunshëm, me përgjegjësi të plotë, duke nisur nga nivelet më të ulëta shkollore dhe deri tek programet e specializuara dhe aktivitete plotësuese, për të mos lejuar përshkallëzimin e rasteve dhe izolimin (fillimisht) dhe më pas rehabilitimin e atyre të identifikuar.

Paralel me punën e SHC, në të njëjtin standard, duhet të operojnë të gjithë aktorët e përfshirë në Planin e Veprimit të Strategjisë Kombëtare për Luftën Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm.

Qendra Kombëtare Kundër EDH është shumëpërmasore dhe gjithëpërfshirëse, por secili prej insitucioneve duhet të shpërndajë informacion dhe të integrojë në objektivat e brendshëm dhe praktikisht, aksione konkrete të ndërvarura me institucionet e tjera për një bashkërendim të punës dhe sukses më të madh, në të kundërt do të mbetet një projekt i shkruar bukur, por i realizuar dobët. Aktualisht, qendra duhet të dalë sa më parë me raport publik ose qëndrime dhe informacione të shkurtra herë pas here për të informuar publikun, si edhe nevojitet baza e të dhënave për shtrirjen e projekteve të ndryshme në nivel kombëtar, për të mos krijuar mbivendosje.

Trajtimi më i specializuar i zonave rurale; aspekti komunitar konsiderohet i realizuar dhe ky qëndrim është i pavërtetë, zonat rurale kanë nevojë për argëtim dhe trajnime të personalizuar sipas rasteve të paraqitura dhe referuara nga mekanizmat e ndryshëm monitorues, ndryshe do të prodhojnë vazhdimisht persona që mund të rekrutohen lehtësisht nga organizma terroriste.

Nevojitet ngritja e Komisionit për Parandalimin dhe Luftimin e EDH pranë Këshillave Bashkiakë, sidomos të vendeve që janë prekur nga fenomeni, këshilltarët mbartin një detyrë morale dhe ligjore që shkon përtej takimeve vetëm në sallat e Këshillit Bashkiak; e njëjta nevojë qëndron edhe për ngritjen e Mekanizmit Kundër Trafikimit të Qenieve Njerëzore.

Roli i religjioneve, klerikëve fetarë, predikuesve dhe teologëve pranë institucioneve fetare, sërish mbetet i madh por i paplotë, ende nuk ka deklarata të qarta dhe të shpeshta, që të diferencojnë qartazi dhe haptazi personat që mbështesin akte të tilla ekstreme, sidomos ato të dhunshme dhe terroriste; mungojnë tematika të trajtuara enkas në këto objekte kulti nga mësuesit fetarë, të

cilat duhet të ishin së paku në nivelin e trajnimeve dhe projekteve në proces për këtë fenomen. Nevojitet një dedikim më i lartë nga këta klerikë, sepse indiferentizmi ndaj fenomenit do ta shoqërojë me raste të reja dhe fatale, parandalimi bëhet me akte konkrete, jo vetëm akte ligjore dhe strategji.

Implementimi i Deklaratave të Mosdiskriminimit, si rasti i Fondacionit Nehemiah Gateway Albania, jo vetëm duke shtrënguar zbatimin me masa konkrete financiare dhe deri tek ndërprerja e marrëdhënieve të punës, por edhe duke edukuar punonjësit apo aktivistët, për një shoqëri pa diskriminim, të pranuar dhe në harmoni me njëri tjetrin.

REFERENCAT

- Akademia e Shkencave, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë: Jani Thomai, Miço Samara, Pavli Haxhillazi, Hajri Shehu, Thanas Feka, Valter Memisha, Artan Goga, Fjalori i Gjuhës shqipe, Shtëpia Botuese Toena, Tiranë 2006
- Radikalizmi fetar dhe ekstremizmi i dhunshëm në Shqipëri, IDM, Tiranë 2015
- Engjëllushe Morina, Batrix Austin, Tim. J. Roetman, Veronique Dudouet, Perspektiva Komunitare për Parandalimin e Ekstremizmit të Dhunshëm, Mësimet e nxjerra nga Ballkani Perëndimor, Raport hulumtimi. Berlin: Fondacioni Berghof 2019
- KUSHTETUTA E REPUBLIKËS SË SHQIPËRISË Ndryshuar me ligjin nr. 76/2016, datë 22.07.2016;
- VENDIM Nr. 930, datë 18.11.2015 PËR MIRATIMIN E STRATEGJISË KOMBËTARE PËR LUFTËN KUNDËR EKSTREMIZMIT TË DHUNSHËM DHE PLANIT TË VEPRIMIT;
- Managing Extremism, Floris Vermeulen, IMES/Political Science Department/University of Amsterdam
- STRATEGJIA PËR PARANDALIMIN E EKSTREMIZMIT TË DHUNSHËM
- DHE RADIKALIZMIT QË SHPIE NË TERRORIZËM 2015 – 2020, REPUBLIKA E KOSOVËS
- Violence and Extremism, Lynn Davies. Centre for International Education & Research
- Birmingham Ciotz Council, EYFS PREVENT CPD, 18 TH July 2017, Ayisha Ali, Colvin White
- Student Handbook, Nehemiah Gateway University, 2014-328, N.G. Group
- NYJA E PASHTJELLUAR: ÇËSHTJET E RADIKALIZMIT DHE EKSTREMIZMIT TË DHUNSHËM NË MAQEDONI, QKSS, 03/2018
- Parandalimi i terrorizmit dhe lufta kundër ekstremizmit dhe radikalizmit të dhunshëm që favorizojnë terrorizmin: qasja e policimit në komunitet, Botim i Organizatës për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë, Vjenë, mars 2014 © OSBE 2014

- STRATEGJIA PËR PARANDALIMIN E EKSTREMIZMIT TË DHUNSHËM DHE RADIKALIZMIT QË SHPIE NË TERRORIZËM 2015 – 2020, Prishtinë, shtator 2015
- Investing in Young Children for Peaceful Societies: Proceedings of a Joint Workshop by the National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine; UNICEF; and the King Abdullah Bin Abdulaziz International Centre for Interreligious and Intercultural Dialogue (KAICIID), Copyright 2016 by the National Academy of Sciences. All rights reserved.
- Means of Violence: Workshop in Brief, Copyright September 2015 by the National Academy of Sciences. All rights reserved.
- Addressing the Social and Cultural Norms That Underlie the Acceptance of Violence: Proceedings of a Workshop in Brief, April 2018, National Academy of Sciences. All rights reserved.
- Development Approaches to Countering Violent Extremism, Australian Government, Department of Foreign affairs and Trade (actual)
- Countering violent extremism Topic guide, March 2017, GSDRC
- THE DEVELOPMENT RESPONSE TO VIOLENT EXTREMISM AND INSURGENCY , Putting Principles into Practice, USAID POLICY, SEPTEMBER 2011

Burime elektronike

- FJALOR I GJUHËS SË SOTME SHQIPE: <http://www.fjalori.shkenca.org/>
- <https://idmalbania.org/wp-content/uploads/2017/02/RadikalizmiFetar-webOK2.pdf>
- www.gov.uk/government/publications/prevent-duty-guidance
- www.gov.uk/government/publications/prevent-strategy-2011
- © 2017 Shkenca.org

TYPES OF MARKETING TO BREAD PRODUCERS

Alban Fejza, PhD candidate

St Kliment Ohridski University – Bitola, Faculty of Tourism and Hospitality – Ohrid

Labeat Fejza*, Msc

Universum College, Prishtina- Kosovo

ABSTRACT

Marketing is a social and management process whereby individuals and groups get what they need. The aims of the research have been to analyze the development of marketing in the bread producing companies in Kosovo and to provide clear recommendations to companies that do not use marketing strategies.

Research data were collected by questionnaires at some of the bread producing companies in Kosovo. Methods for testing have been descriptive, comparative, of analysis, synthesis and research. The research instrument was a questionnaire, the communication technique was straightforward and the research was conducted in the period January 2020 - March 2020.

During the research we found that the bread producing companies have no marketing department at all.

It must be the constant insistence of manufacturing companies that over time the marketing department should be advanced, creating a unique unit of market research and consumer behavior.

Keywords: *marketing, producers, bread*

INTRODUCTION

Bread producers in Kosovo often face the problem of identifying and implementing a genuine marketing strategy in marketing their products and in the business of their companies as a whole. All of this is due to the lack of a marketing department or even an adequate person who would deal with defining a marketing strategy.

The purpose of the research was to analyze the development of marketing as an organizational function in bread maker companies in Kosovo and to provide clear recommendations to companies that do not use marketing strategies.

RESEARCH METHODOLOGY

The subject of the research in this studio were the bread producing companies in Kosovo: Sheki Commerce, Ko-Bake Bakery, Bakery Mullisi, Bakery Kosovarja and Bread Bakery in Mitrovica. Initially a questionnaire was prepared based on which the survey was prepared and the results of which are part of this paper, so the company, Sheki Commerce Bread Factory was presented in the paper as the basic model by which they were compared, or in some cases generalized strategies of marketing in bread producing companies.

Methods of analysis - The methods used in this paper were *descriptive method* - analyzing marketing as a very important function in the business of each enterprise, the comparison

method is the comparison between some bread makers in the business market and the same are presented in the paper highlighting their strengths and weaknesses and then presenting them in the work as generalized, in many cases, *the synthesis method* - presented either through tables or graphs and in many cases the analyzes performed are synthesized / presented and presented with text and research method - through survey.

Research instruments - survey questionnaire, contact technique - direct contact was used.

Research Time - The research was conducted in the period January 2020 - March 2020.

CHAPTER I

The bread market in Kosovo is one of the most powerful sub-sectors of the food sector in Kosovo. In modern business there is a need to establish not only a strategic marketing approach, but also a marketing approach to strategy in order to create marketing strategies, areas that link marketing to strategy in order to create a marketing oriented strategy according to the principles of marketing. Marketing.

The current organizational structure of all bread producers, part of this study, is approximately the same and is presented below in the organogram which is presented on the basis of a conversation with competent persons in the production companies, (Figure 1).

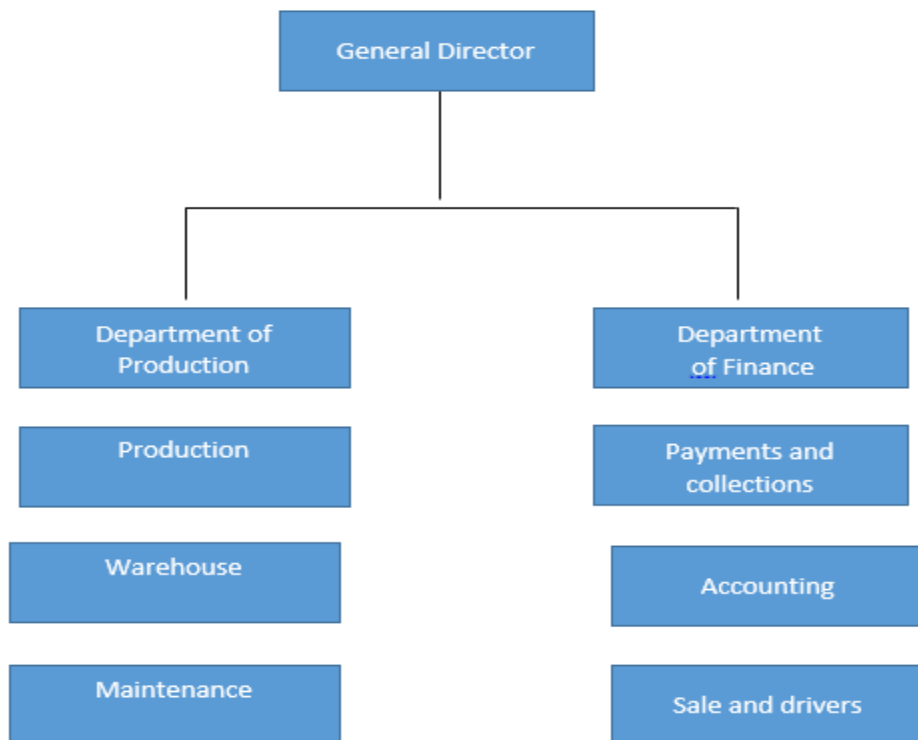

Figure 1 The organogram of bread produces in Kosovo

Presented by this organogram, it can be easily observed that the bread producing companies have no marketing department at all. Based on the practices of western countries which have given special importance to this sector and which practices should start to be applied in our country as well, the marketing sector / department plays a crucial role in the enterprises that produce different types of bread and bakeries and is the determinant of company development policies. Such an organizational structure-organogram is shown in, (Figure 2).

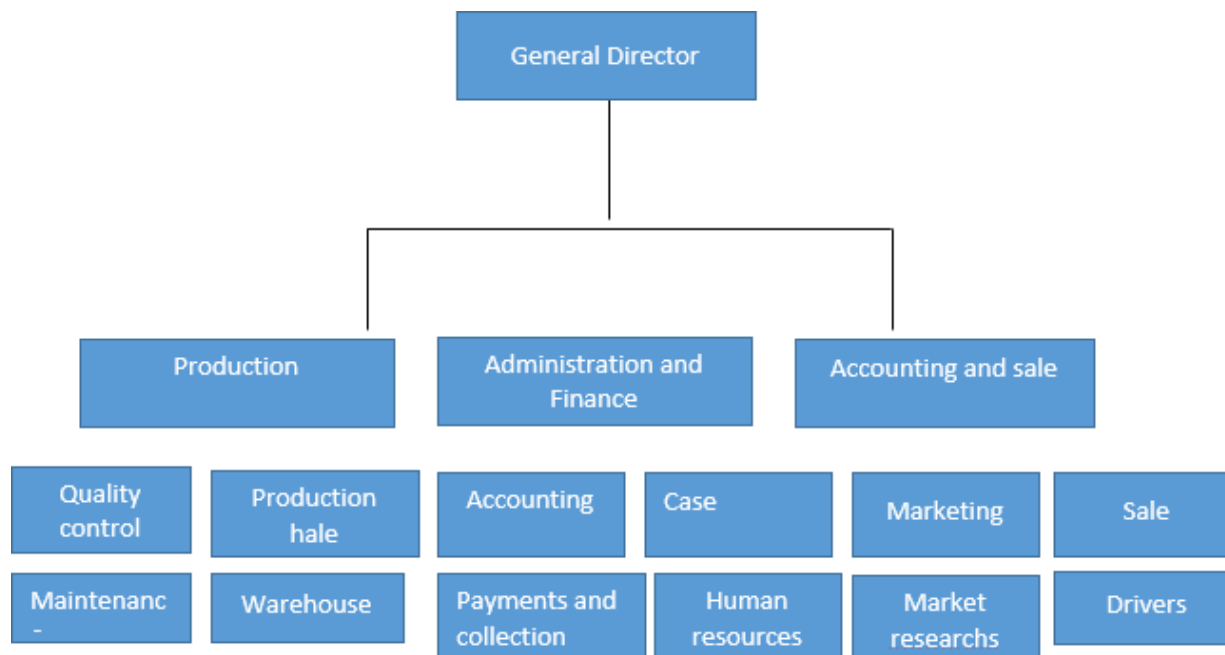

Figure 2 The organogram proposed for bred producers

Shown in the above organogram we can see that the marketing and sales department are joint as one department, which justifies the time and stage of development of the bread producing companies in Kosovo.

CHAPTER II

Marketing - Definition and Evolution

The meaning of the word 'marketing' can be found in its Anglo-Saxon etymology. According to Professor Jakupi, the word marketing consists of two words: Market + ing. The word 'market' means market, while the suffix 'ing' gives the meaning of the process, action or meeting to win.

To get a clearer understanding of what marketing is all about, it is necessary to introduce the definition of marketing by well-known author Philip Kotler, who says:

"Marketing is a social and management process whereby individuals and groups gain what they need and want through the creation, delivery and exchange of valuable products with others."

The concept of marketing

The notion of "marketing concept" encompasses the business philosophy of the enterprise, institution or individual that is characterized by concentration, namely the focus on the consumer, expressed through the constant and harmonious effort of the whole enterprise in the process of meeting the needs and desires of the consumer and the realization of the objectives of the enterprise.

In 1954. Peter Drucker has clearly emphasized the role of marketing for enterprise success. Even nowadays his concept of marketing has undeniable value and consistency:

"If we want to know what our job is, then we have to start with the mission ... There is only one right definition of enterprise mission: customer satisfaction. What the enterprise intends to produce is not of primary importance - especially not for its future and success. It is decisive what the customer is thinking of buying what represents value - this determines what your business is, what it will produce and whether it will prosper. "

CHAPTER III

Some of the marketing elements that apply to bread producers in Kosovo, which proves that the lack of marketing department in these companies is evident, can be explained as follows:

Market research - usually done by drivers, and the owner of the company discusses what they need to produce, what items should be removed from production for a given day or time, who are the competitors of the company, what they risk company ie their company products etc.

Market segmentation - mainly based on geographic factors / areas of sales of their products and demographics.

Positioning - Sheki Commerce bread is known in the market as "state bread" alluding to quality bread, with precise gram and less additives, a bread that was previously produced by state-owned companies, so as such also required in the market.

Development of Marketing Mixes in Bread Producers

When the company decides on a competitive marketing strategy, it is ready to start detailed marketing mix planning, one of the key and most important concepts of modern marketing.

Mixed Marketing - is defined as a set of tactical and controlled marketing tools that an enterprise combines to meet the needs and satisfaction of its customers. Marketing Mix is comprised of everything that an enterprise can do to increase the demand for its products. Multiple options can be grouped into four variables or instruments known as "4 P": Product; Price; Placement and Promotion.

RESULTS AND DISCUSSION

In the first question posed in the questionnaire: Do you have a marketing or sales department specific to your company? , all surveyed companies responded negatively, ie. with NO and it follows that still bread producing companies in Kosovo do not treat marketing as a key function within company functions, (Table 1).

Table 1 Marketing or sales department presence in the companies analyzed

a) Yes																0
b) Jo	x	x	x	x	X	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	15
Total																15

When asked if you have a marketing and / or sales person, out of 15 respondents, 12 responded with NO or 80%, while 3 companies stated that they have sales people (20%). within their company, but that these persons operate within the administration and finance department rather than as separate entities (Table 2).

Table 2 Presence of a person designated for marketing or sales

a)Yes	x		x												x	3
b) No		x		x	X	x	x	x	x	x	x	x	x	x		12
Total																15

Neglecting the marketing role and failing to implement important elements such as promotion, bread and bakery producers have also been proven in the pet about promotional activities to promote the product or company. None of these companies do promotional activities regularly. Out of 15 companies, even 9 of them (60%) stated that they do not do promotional activities at all, stating that the quality of their products is the best promotional activity, while 6 companies (40%) stated that they sometimes do promotional activities by organize any event or event where they promote both their products and their company, (Table 3)

Table 3 Promotional activities to promote the company / product

a)Yes,always																0
b) No		x	x		x	x	x				x	x	x		x	9
c) Yes, sometimes	x			x				x	x	x				x		6
Total																15

The following question, do you exhibit at local, regional or international fairs has also shown that the answers to this question attest to a very busy marketing activity in these companies. Six companies (38%) stated that they have never exhibited or exhibited at local or international fairs. Eight of the companies (43%) stated that they sometimes exhibit at local fairs, 2 companies out of 15 respondents, or 13% stated that they regularly exhibit at local fairs, while one of the respondents (Sheki Commerce-Prishtina) stated that several times has also participated in fairs abroad, mainly in Albania and twice in Macedonia, (Table 4).

Table 4 Exposure at local / regional / international fairs

a) Yes, always	x		x													2
b) No		x				x	x					x	x	x		6
c) Sometimes				x	x			x	x	x	x				x	7
d) Yes, abroad also	x															1
Total																15

The last question from the questionnaire came as an idea to get an answer from the surveyed companies whether they think in the near future to form a marketing or sales department within the companies, because the answers from the previous questions were as interesting as depressing in terms of setting up a marketing and / or sales department therefore the clear positive answer for a Yes came from only 3 companies (20%), the No response came from 11 companies or 73% of them, which continues to They are concerned about the future and with this they prove that they will continue to imitate market leaders and base their actions on the "movements" of market leaders. Only one company (7%) stated that it would form the department if it was made competitive (Table 5).

Table 5 Establishment of separate marketing or sales department

a) Yes	x									x					x	3
b) No		x	x	x	x	x	x	x			x	x	x	x		11
c) Maybe																0
d) Yes, I the competitive market									x							1
Total																15

RECOMMENDATIONS

- Bread producers in Kosovo need to make radical changes in their activities. Some of the recommendations from the study can be summarized as follows:
- Establish a marketing and / or sales department within their companies,

- Conduct constant attention to the promotion of their products and / or company through various forms of promotion and advertising,
- Avoid price warfare as much as possible and rely more on product and company differentiation than competition
- Get the business courage to target the markets of the region countries based on the quality of their products.

REFERENCES

- Kotler. Ph. Marketing Management, The Millenium Edition, Prentice Hall
- International, Inc, New Jercey, USA,
- Jakupi, Ali. Bazat e Marketingut. Prishtinë, Kosovë: Universiteti i Prishtines,2000
- Kotler, Philip; Rackham, Neil & Krishnaswamy, Suj: Ending the war between Sales & Marketing, The Innovative Enterprise, USA, 2002
- Drucker, P.: The Practice of Management, Harper & Row, New York, 1954,
- Ceku, Bardhyl & Abazi, Arjan. Drejtim Marketingu – Situata dhe Ushtrime. ribot. Tiranë, Shqipëri, 2007
- Elmazi, Liliana, 2002. Strategjia Marketing – Strategjitë për rritjen e vlerës konsumatore dhe rentabilitetit. Tiranë, Shqipëri, 2002,
- Rexha, Nexhmi & Reshidi, Nail. Bazat e Marketingut. Prishtine, Kosove: Rexha Marketing Science Services, 1998.

INTEGRIMI EUROPIAN NËN OPTIKËN E TRI QASJEVE FLEKSIBËL: VLERËSIME PËR MODELET E “SHUMË SHPEJTËSIVE”, “GJEOMETRISË SË NDRYSHUESHME”, SI DHE “MENYSË À LA CARTE”

Lumnis Çela, PhD(c)

Universiteti “Aleksandër Xhuvani”, Elbasan, Shqipëri

lumniscela@yahoo.com

ABSTRAKT

Gjatë viteve, Bashkimi Europian ka ndjekur një trajektore dinamike dhe plot sfida në rrugëtimin e tij integrues. Ndonëse kjo trajektore përgjithësisht ka tentuar që të mbetet sa më unike dhe e pacënuar, prania e një euroanëtarësie gjithnjë e më të shtuar numerike, e ka rritur vështirësinë e dakordësimit dhe harmonizimit të larmisë së interesave legjitime mes vendeve respektive. Në këtë kontekst, është me interes për të parë se prania e formave integruese alternative mund të ndihmojë që kjo bashkësi vendesh të mos rrezikojë shpërbërjen e saj, falë heterogjenitetit të

theksuar. Thënë këtë, shtjellimi i tri modeleve integruese fleksibël si ai i “shumë shpejtësive”, i “gjeometrisë së ndryshueshme” dhe i menysë “à la carte”, me avantazhet dhe disavantazhet e veta të natyrshme, synon që ky punim të hedhë më shumë dritë mbi kompleksitetin dhe mundësitë e ecurisë së proceseve integruese të BE-së. Vlerësojmë se shfrytëzimi i të tilla mekanizmave lehtësues alternativë, në thelbin e vet shërben që projektet zgjeruese dhe thelluese *sui generis* ta vijojnë rrugëtimin e tyre paralelisht, pa u penguar dhe pa rrezikuar shkarjen drejt ndonjë disintegrimit europian.

Fjalët çelës: *integrimi europian, “shumë shpejtësi”, “gjeometri e ndryshueshme”, meny “à la carte”, fleksibilitet.*

HYRJE

Në kontekstin e ekzistencës së një debati dinamik mbi qasjet alternative të integritetit europian, koncepti i *fleksibilitetit* mbart jo pak kompleksitet apo herë-herë dhe konfuzion. Kjo gjë nuk ndodh vetëm për shkak të inflacionit të konsiderueshëm të dhjetëra formulimeve metaforike⁴ që ekzistojnë për portretizimin e formave të shumëllojshme të tij, por edhe për shkak të veçorive dhe përmbajtjes substanciale specifike që secila prej tyre nënkupton. Thënë këtë, interesi ynë hulumtues është përqendruar në analizimin e tri koncepteve teorike që konkretisht kanë të bëjnë me modelin e integritetit europian të “shumë shpejtësive”, të “gjeometrisë së ndryshueshme” si dhe të menysë “à la carte”. Një përzgjedhje e tillë nuk është bërë krejt në mënyrë rastësore, por pikërisht sepse përdorimi i tyre më i shtuar, – falë heterogjenitetit lehtësisht të ndjeshëm e të dukshëm të anëtarësisë aktuale të BE-së, – ndihmon për të parashikuar dhe shpjeguar më mirë edhe hapat e tjerë që mund të ndjekë procesi i integritetit dhe anëtarësimit të mëvonshëm edhe i vendeve të tjera aspirante, – falë vijimit të politikës zgjeruese, krahas asaj thelluese europiane. Në këtë kuadër, punimi në fjalë fillimisht fokusohet më së shumti në parashtrimin dhe analizimin e njëpasnjëshëm të secilit prej tri modeleve të lartpërmendura, ndërkohë që më pas, ai i rezervon

⁴ Në listën e terminologjisë së shumëllojshme ndeshur në literaturë përfshihen formulime të tilla si: diferencim, dy-shpejtësi, shumë-shpejtësi, gjeometri e ndryshueshme, *a la carte*, hap-pas-hapi, solidaritet i përforcuar, integrim gradual, qendër e fortë, qendër graviteti, *avantgarde*, grup pioner, integrim i variueshëm, rrathë koncentrikë, dy-nivele, shumë-nivele, dy-korsi, shumë-korsi, rrathë solidariteti, zgjidh-e-merr, rrathë të ndërthurur, dy-kate, shumë-kate, integrim *ad libitum*, patat fluturuese, fushat magnetike, Europë e orkestruar, e të tjera.

hapësirë një sinteze të shkurtër krahasimore vlerësuese mes tyre, duke argumentuar se prania e qasjeve të tilla integruese alternative, në thelb, e lehtëson bashkëekzistencën mes një euroanëtarësie jo të vogël shtetesh me kapacitete dhe qëndrime të herëpashershme heterogjene legjitime.

MODELI I EUROPËS SË “SHUMË SHPEJTËSIVE”

E ashtuquajtura Europë e “shumë shpejtësive” mund të përkufizohet si një prej mënyrave bazë të integritit fleksibël, ku ndjekja e objektivave të përbashkëta udhëhiqet prej një grupi qendror shtetesh anëtare, të cilat janë të afta dhe të gatshme për të vijuar më tej në disa fusha politikash të caktuara, ndërkohë që të tjerët supozohet t’i ndjekin pas ato në një fazë tjetër të mëvonshme.⁵ E thënë ndryshe, ky model qasjeje integruese i referohet një procesi të tillë ku politikat dhe objektivat e përbashkëta nuk ndiqen në të njëjtën kohë, por në periudha të ndryshme dhe pa ndonjë afat të paracaktuar, gjë që në thelbin e vet nënkupton se nivelet e integritit mbeten vetëm përkohësisht të ndryshme. Gjithsesi, për të parandaluar kalçifikimin e një ndarjeje të përhershme mes grupit të vendeve më të shpejta dhe pjesës së mbetur të vendeve më të ngadalta, atëherë këtyre të fundit do t’u sigurohet një mbështetje e vazhdueshme, me qëllim që dhe ata të mund t’i arrijnë më vonë shtetet e tjera anëtare që janë pararojë. Në këtë mënyrë, vlerësohet se Europa e “shumë shpejtësive” do të arrijë që ta ruajë dhe ta mbajë strukturën institucionale dhe ligjore të BE-së, ndërkohë që paralelisht do t’i qëndrojë dhe objektivit për një “bashkim gjithnjë e më të afërt” mes të gjitha shteteve anëtare.⁶

Në kuadrin e heterogjenitetit në rritje të anëtarësisë së BE-së falë zgjerimeve të herëpashershme, modeli integruar i “shumë shpejtësive” duhet parë si një alternativë që e përmirëson dhe e lehtëson procesin e bashkëjetesës mes shteteve aktuale, por gjithashtu edhe atyre të ardhshme anëtare. Nga njëra anë, ai mbron ruajtjen dhe zhvillimin e rregullave dhe

⁵ C. Ehlermann, ‘Increased differentiation or stronger uniformity’, gjendur në: J. A. Winter *et.al.* (eds), *Reforming the treaty on European Union – the legal debate*, T.M.C. Asser Institute, Kluwer Law International (1996), f. 30; Si edhe: A. Stubb, ‘A categorization of differentiated integration’, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34, No. 2, 1996, f. 287. Burimi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1996.tb00573.x>; Si edhe: F. Tuytschaever, *Differentiation in European Union law*, Hart Publishing, (Oxford, 1999), f. 139-140.

⁶ K. Junge, ‘Differentiated integration’, gjendur në: Michelle Cini (ed.), *European Union Politics*, kapitulli 24, Oxford University Press, (2003), f. 388.

parimeve të përbashkëta të të gjithë bashkësisë europiane brenda kuadrit ligjor të *acquis communautaire*. Kurse nga ana tjetër, ai njih edhe veçoritë dalluese mes vendeve të ndryshme anëtare duke u ofruar atyre rrugëzgjdhje për arritjen e qëllimeve të përbashkëta, ndonëse në një kohë të mëvonë e të përshtatshme.⁷ Kjo formë fleksibiliteti nuk meriton që të etiketohet asses negativisht, përderisa në thelbin e vet Europa e “shumë shpejtësive” reflekton një teknikë integruese që e mban të hapur derën për pjesëmarrjen e të gjitha shteteve anëtare. Kështu, adoptimi i mëvonshëm i monedhës së përbashkët *Euro* krah 11 vendeve të grupit *avantgarde* të 1999-ës, vijuar gradualisht prej Greqisë në vitin 2001, Sllovenisë në vitin 2007, Qipros dhe Maltës në vitin 2008, Sllovakisë në vitin 2009, Estonisë në vitin 2011, Letonisë në vitin 2014, si dhe Lituanisë në vitin 2015,⁸ pas kapërcimit të periudhave kalimtare specifike nga secili prej tyre, është një shembull që dëshmon konkretisht për besueshmërinë e këtij modeli integrimi alternativ me tipare fleksibiliteti.

MODELI I “GJEOMETRISË SË NDRYSHUESHME”

E ashtuquajtura “gjeometri e ndryshueshme”, mund të përkufizohet si ajo mënyrë fleksibël integrimi që pranon ekzistencën e diferencave të paarrtshme brenda strukturës kryesore integruese, duke lejuar kështu një ndarje të përhershme ose të pakthyeshme midis një bërthame vendesh anëtare si dhe pjesës tjetër të tyre më pak të zhvilluar.⁹ Ky model në thelb nënkupton ekzistencën e një baze të detyrueshme politikash të përbashkëta, e cila mund të plotësohet edhe me forma të tjera bashkëpunimi shtesë në disa fusha politikash të caktuara. Sipas pikëpamjes së “gjeometrisë së ndryshueshme”, Europa është atëherë e larmishme në aspektin e vet politik, kulturor dhe ekonomik sa që ajo duhet që të ndjekë medoemos një qasje më realiste dhe më të arritshme përse i takon proceseve integruese. Një formë e tillë e integritit evropian presupozohet që të ketë në qendër tregun e përbashkët, ndërkohë që rreth e rrotull saj, deri në nivelin e

⁷ A. Stubb, ‘A categorization of differentiated integration’, vepër e cituar më sipër, f. 287.

⁸ European Central Bank, ‘Economic and Monetary Union (EMU)’, Eurosystem, (2019). Burimi: <https://www.ecb.europa.eu/ecb/history/emu/html/index.en.html>

⁹ C. Ehlermann, ‘Increased differentiation or stronger uniformity’, vepër e cituar më sipër, f. 30; Si edhe: A. Stubb, ‘A categorization of differentiated integration’, vepër e cituar më sipër, f. 287.

mbivendosjeve të çfarëdoshme, të mund të ekzistojnë edhe nënqendra të tjera të shumta, që përfaqësojnë bashkëpunimin ndërqeveritar të llojeve të ndryshme.¹⁰

Gjithsesi, në kontekstin e artikulimit të shtuar të së ashtuquajturës “lodhje nga zgjerimi”, pyetja që ngre jo pak shqetësime, përse i takon marrëdhënies gjeostrategjike mes BE-së dhe vendeve të treta fqinje, ka të bëjë me *mundësinë* ose *jo* të përfshirjes së këtyre të fundit, herët a vonë, si anëtare të plota në Union. Po për sa kohë që ekziston një diferencë e madhe mes shteteve anëtare aktuale dhe vendeve të treta (sidomos aspirante), atëherë BE-ja do ta ketë të vështirë përballimin dhe kapërcimin e sindromës tanimë kronike të “lodhjes nga zgjerimi”. Thënë këtë, lejimi i më shumë hapësirave për “gjeometrinë e ndryshueshme” do të ishte një alternativë lehtësuese, me qëllim që koncepti i anëtarësisë të mund të interpretohej si një angazhim me mënyra dhe nivele të ndryshme, të paktën për ato vende të etura aspirante që mbartin kapacitete aty-këtu të pjesshme. Në këtë mënyrë, kufijtë e Europës do arrinin që të bëheshin më të zbehta dhe fleksibël, ku grupet e brendshme *avant-garde* të BE-së do vijonin pa pengesë me procesin e thellimit të integritetit; të tjera shtete anëtare do të kishin mundësinë edhe që të abstenonin; ndërkohë që vendet e treta fqinje, sidomos ato aspirante, do mund të përfshiheshin drejtpërdrejt nëpër iniciativa të caktuara.¹¹ Thënë këtë, garantimi i interesave strategjike të akoma më shumë vendeve europiane sesa anëtarësia fikse aktuale, ndihmon që modeli i “gjeometrisë së ndryshueshme” ta mbajë vazhdimisht të gjallë dhe të prekshme *momentumin* e ndërtimit të Europës.

MODELI I MENYSË “à LA CARTE”

Metoda e tretë e përzgjedhur në kuadrin e tematikës së gjerë të fleksibilitetit ka të bëjë me modelin e integritetit të ashtuquajtur “à la carte” sipas frazeologjisë specifike të një restoranti. Më konkretisht, përkufizimi i këtij koncepti parashikon që çdo shtet anëtar të lejohet të zgjedhë ashtu si në një meny, se në cilat fusha politikash do të donte që të merrte pjesë, duke ruajtur

¹⁰ K. Junge, ‘Flexibility, enhanced cooperation and the Treaty of Amsterdam’, European Dossier Series, London European Research Centre, (1999), f. 39.

¹¹ A. Szolucha, ‘The EU and enlargement fatigue: why has the European Union not been able to counter enlargement fatigue?’, *Journal of Contemporary European Research*, UACES, Vol. 6, No. 1, (maj 2010), f. 11. Burimi: <https://www.jcer.net/index.php/jcer/article/view/124/192>

njëkohësisht dhe një numër minimal objektivash të përbashkëta.¹² Në thelbin e vet, edhe kjo metodë përpiket që të shmangë dhe të adresojë pengesat që dalin për shkak të rritjes së konsiderueshme të heterogjenitetit social, politik dhe ekonomik të Unionit. Duke qenë të ndërgjegjshëm për çështjen e ngurrimit të shfaqur here pas here prej disa shteteve anëtare lidhur me transferimin e një pjese të sovranitetit të tyre drejt niveleve të përbashkëta komunitare, atëherë modeli "*à la carte*" në tërësi mundëson që shtetet të vendosin vetë nëse duan të marrin pjesë ose jo në iniciativat e ndryshme të BE-së. Sipas kësaj metode, gjykohet se thellimi i integritetit të mëtejshëm të Unionit do vijojë që të ecë përpara, përderisa prania e saj si alternativë zhblokuuese, shmang rrezikun e ndalesave prej ndonjë kundërshtie të mundshme. Në vetvete, kjo formë fleksibiliteti lejon që shtetet e gatshme për t'u integruar *më shumë*, të kenë mundësi që t'i lënë *pas* shtetet e tjera joentuziaste dhe për rrjedhojë të garantohet që këta të fundit të mos e bllokojnë dot procesin e integritetit¹³ të mëtejshëm të Unionit.

Parë nga një optikë me nuanca pozitive, ndjekja e modelit "*à la carte*" do të interpretohej si një qasje e pranueshme, fillimisht nëse do të merrnim në konsideratë seriozisht perspektivën e një diversiteti europian gjithnjë e më shumë në rritje, falë zgjerimeve të herëpashershme me vende të ndryshme. Akoma më tej, mundësia e mospjesëmarrjeve *en bloc* nëpër politika apo fusha të caktuara mund të shihet gjithashtu edhe si një mënyrë zgjidhjeje, nëse do të kemi parasysh presionet e ndjeshme kombëtare që ekzistojnë brenda çdo shteti anëtar të BE-së. Përsa i takon kësaj të fundit, shembulli i përjashtimit britanik prej Kapitullit të Çështjeve Sociale shërben për të ilustruar më së miri sesi refuzimi kategorik i qeverisë së këtij vendi në vitin 1992,¹⁴ çoi në hartimin e një protokolli të veçantë, i cili i lejoi 11 shtetet e tjera anëtare të kohës që ta zbatonin marrëveshjen e dakordësuar mes njëri-tjetrit përmes përdorimit të institucioneve të përbashkëta.¹⁵ Në mënyrë të ngjashme, një shembull tjetër domethënës po i së njëjtës periudhë

¹² C. Ehlermann, 'Increased differentiation or stronger uniformity', vepër e cituar më sipër, f. 30; Si edhe: A. Stubb, 'A categorization of differentiated integration', vepër e cituar më sipër, f. 288.

¹³ K. Junge, 'Differentiated integration', vepër e cituar më sipër, f. 389-390.

¹⁴ Në vitin 1992 qeveria britanike e kryeministrit Mayor arriti që të negocionte mospërfshirjen në Kapitullin e Çështjeve Sociale të Traktatit të Mastrohtit, ndërkohë që në vitin 1997 qeveria e kryeministrit Blair vendosi përfundimisht për përfshirjen e saj. Shih: Th. Chopin & Ch. Lequesne, 'Differentiation as a double-edged sword: member states' practices and Brexit', *International Affairs*, Vol. 92, Nr. 3, (2016), The Royal Institute of International Affairs, f. 534. Burimi: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/ia/inta92-3-02-chopinlequesne.pdf>

¹⁵ A. Michalski & H. Wallace, 'The European Community: the challenge of enlargement', kapitulli 2, Royal Institute of International Affairs, (1992), f. 45-46; Si edhe: F. La Serre & H. Wallace, 'Flexibility and Enhanced Cooperation in the European Union: Placebo

ka të bëjë edhe me rastin e Danimarkës, e cila gjithashtu u detyrua që ta rinegocionte sërish marrëveshjen e lidhur me partnerët europianë, pas refuzimit popullor të vitit 1992 në referendumin e saj të brendshëm kombëtar.¹⁶ Përsa u tha, duke e ndihmuar bashkësinë europiane që t'i kapërcente dy bllokat konkrete në fjalë, modeli i integritit "*à la carte*" njëkohësisht bëri të mundur që projekti i lartpërmendur mbi çështjet sociale të përfshihej brenda dhe jo jashtë fushës së veprimtarive të BE-së.

SINTEZË KRAHASIMORE MES TRI MODELEVE TË FLEKSIBILITETIT

Sikundër u theksua gjatë këtij parashtrimi *quasi* teorik, modelet e integritit të "shumë shpejtësive", të "gjeometrisë së ndryshueshme", si dhe të menysë "*à la carte*" kanë të bëjnë me 3 qasje të ndryshme të integritit fleksibël. Sipas kategorizimit të Stubb, këto forma fleksibiliteti mund të shpjegohen sipas pikëpamjes së kohës, hapësirës dhe çështjes. Përsa i takon modelit të parë mbi Europën e "shumë shpejtësive" si dhe modelit të tretë mbi menynë "*à la carte*", duket se që të dyja në thelb përfaqësojnë dy skajet respektive të spektrit të integritit fleksibël europian. Dallimi kryesor që ekziston mes tyre është se, nga njëra anë, modeli i "shumë shpejtësive" mbështet dhe përqafon një sasi objektivash ambicioze të përbashkëta që do të arrihen prej të gjitha shteteve anëtare në kohën e përshtatshme, ndërkohë që, nga ana tjetër, modeli "*à la carte*" kultivon një pikëpamje më pak ambicioze të integritit, ku objektivat e përbashkëta të Unionit mund të sakrifikohen për hir të interesave kombëtare të vendeve të ndryshme anëtare. Në këtë kuptim, modeli "*à la carte*" është i interesuar mbi çështjen se çfarë është e rëndësishme dhe që ia vlen për t'u integruar, ndërkohë që modeli i "shumë shpejtësive", është i preokupuar posaçërisht për kohën se kur do të ndodhë vërtet integriti.

Në vijim, përsa i takon modelit tjetër disi më evaziv të "gjeometrisë së ndryshueshme", në thelbin e vet ai qëndron diku mes dy modeleve të fleksibilitetit të sapo përmendura. Në fakt, kjo formë e integritit spikat me konceptin e hapësirës që njeh ekzistencën e dallimeve të

rather than Panacea?', *Research and Policy Unit Notre Europe*, Paper No. 2. Notre Europe, Paris, (1997), f. 9. Burimi: <http://www.institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/etud2-delaserrewallace-en.pdf>.

¹⁶ Në të ashtuquajturën Marrëveshje të Edinburg-ut, u vendos mospërfshirja e Danimarkës në euro, në Politikën e Përbashkët të Jashtme dhe të Sigurisë, në çështjet e brendshme dhe të drejtësisë, si dhe në nënshtetësinë e BE. Falë këtij rinegociimi, Traktatit të Mastroitit u miratua edhe nga Danimarka në një referendum të dytë popullor në vitin 1993. Shih: Th. Chopin & Ch. Lequesne, 'Differentiation as a double-edged sword:...', vepër e cituar më sipër, f. 537.

përhershme mes qendrës dhe periferisë, duke krijuar rrjedhimisht edhe konglomerate të ndryshme midis njësive integruese.¹⁷ Nëse do të bënim një krahasim me modelin e menysë “à la carte”, e ashtuquajtura “gjeometri e ndryshueshme” do të konsiderohej si një model ca më tepër integrues, meqenëse ajo vepron edhe përmes kornizave shtesë të bashkëpunimit, që janë të organizuara në fusha politikash përtej kufijve zyrtarë të Unionit. Nga njëra anë, prania krah vendeve të ndryshme të BE-së edhe e disa shteteve të tjera joanëtare, tregon se ky model integrimi është i preokupuar më së shumti për aspektin funksional të një politike të caktuar, që në thelbin e vet ka të bëjë me arritjet dhe përmbushjen sa më të suksesshme të kësaj të fundit. Ndërkohë, përse i takon modelit alternativ “à la carte”, ai nga ana tjetër i referohet atyre formave të caktuara të bashkëpunimit, të cilat janë projektuar dhe ngritur mbi ato çështje që vlerësohet se nuk ndërhyjnë në sovranitetin kombëtar të vendeve anëtare pjesëmarrëse.¹⁸ Thënë këtë, shtetet e BE-së janë rrjedhimisht të lejuara që të rrinë jashtë fushave politike të caktuara, nëse e konsiderojnë me më shumë rëndësi për vendet e tyre respektive të veçanta.

Kornizë përmbledhëse krahasimore mes 3 modeleve të integritit fleksibël

	Modeli i Europës së “shumë shpejtësive”	Modeli i “gjeometrisë së ndryshueshme”	Modeli i menysë “à la carte”
Koncepti i përdorur	Koha	Hapësira	Çështja
Parimi i ndjekur	Arritja e objektivave fillimisht udhëhiqet prej një grupi qendror shtetesh anëtare, ndërkohë që të	Bashkëpunim i ngushtë vetëm mes disa shteteve anëtare por dhe joanëtare, falë ekzistencës së diferencave të	Çdo shtet anëtar lejohet që të zgjedhë vetë se në cilat fusha politikash do të donte që të merrte pjesë, duke ruajtur

¹⁷ A. Stubb, ‘A categorization of differentiated integration’, vepër e cituar më sipër, f. 288.

¹⁸ A. Stubb, ‘Negotiating flexibility in the European Union: Amsterdam, Nice and beyond’, Palgrave, (2002), f. 55.

	tjerët supozohet që t'i ndjekin pas ato në një fazë tjetër të mëvonshme.	caktuara, prej mungesës së kapaciteteve apo vullnetit politik.	njëkohësisht dhe një numër minimal objektivash të përbashkëta.
Shembulli ilustrues	Adoptimi i monedhës së përbashkët <i>Euro</i> .	Marrëveshja e Zonës <i>Schengen</i> .	Kapitulli i Çështjeve Sociale.

Në përgjithësi, modeli i integritetit të “shumë shpejtësive” shfaqet si forma më e pranueshme e fleksibilitetit ndër të trija rastet e sipëranalizuara, pasi ajo nuk e (kër)cënon aspak ekzistencën e BE-së edhe atëherë kur *jo të gjitha* shteteve anëtare u duhet që të miratojnë një politikë të caktuar brenda së njëjtës kohë. Më konkretisht, ky model së pari, shmang përfshirjen dhe operacionet e mundshme përtej kufijve zyrtarë të Unionit, sikurse rastis dhe lejohet që të ndodhë gjatë aplikimit të “gjeometrisë së ndryshueshme”; së dyti, modeli i “shumë shpejtësive” respekton bazën e konsoliduar të *acquis communautaire* duke evituar çdo formë fleksibiliteti që del jashtë kornizës së Bashkimit European; së treti, por jo me më pak rëndësi është fakti që ky model integrimi e lë të hapur derën për anëtarësime të mëvonshme edhe ndaj atyre shteteve anëtare që nuk kanë qenë qysh në fillim pjesëmarrëse. Në këtë kuptim, Europa e “shumë shpejtësive” jo vetëm që e ruan por e çon akoma më tej idenë origjinale të një “bashkimi gjithnjë e më të afërt”, e cila sanksionohet hapur e zeza mbi të bardhë qysh në Preambulën hyrëse të Traktatit themelues të Komunitetit Europian.¹⁹

PËRFUNDIME

Ndonëse trajektorja e integritetit european ka shënuar luhajtje të herëpashershme gjatë ecurisë së saj ndër vite, vlen të nënvizojmë se diversiteti natyral i bashkësisë së vendeve respektive nuk

¹⁹ European Commission, ‘The Treaty of Rome’, Romë, (25 mars 1957), f. 2. Burimi: https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf

duhet konsideruar si një pengesë e pakapërcyeshme për realizimin e projekteve shumëpërfshirëse. Në fakt, pluraliteti i kapaciteteve dhe i interesave të euro-anëtarësisë aktuale por dhe të ardhshme, ka shans që të harmonizohet mjaftueshëm për të garantuar vizionin afatgjatë të një “bashkimi gjithnjë e më të afërt” mes tyre. Një gjë e tillë mund të arrihet më lehtë duke pranuar faktin se jo çdo shtet anëtar i BE-së zotëron mundësitë dhe/ose vullnetin që të ndajë interesa dhe përgjegjësi të njëjta domosdoshmërisht. Kësisoj, institucionalizimi i qasjeve integruese fleksibël, garanton që heterogjeniteti i kësaj bashkësie jo të vogël shtetesh europiane, të mos shërbejë si justifikim për kompromentimin, paralizimin, apo ca më keq minimin e strategjisë së njëkohëshme zgjeruese dhe thelluese të BE-së. Në këtë kontekst, përzgjedhja dhe shtjellimi i mësipërm i tri modeleve fleksibël si ai i “shumë shpejtësive”, i “gjeometrisë së ndryshueshme” dhe i menysë “à la carte”, dëshmon për ekzistencën, funksionalitetin dhe dobishmërinë e jo pak mekanizmave integrues alternativë me prirje rrugëzgjdhëse.

Përsa i takon veçorive thelbësore të sintetizuara shkurtimisht, rinënvizojmë se i ashtuquajtur i model i “shumë shpejtësive” shfaqet si bartës i ca më tepër avantazheve në krahasim me dy modelet e tjerë, pasi ai është i preokupuar vetëm për kohën e përshtatshme se kur do të ndodhë vërtet integrimi, pa vënë kurrësi në pikëpyetje përmbushjen e objektivave të përbashkëta prej të gjitha vendeve anëtare të BE-së pa dallim, qoftë kjo më herët apo më vonë. Më tej, lidhur me modelin e “gjeometrisë së ndryshueshme”, vlen të risjellim në vëmendje se kjo formë integruese është e preokupuar më së shumti për aspektin funksional të një politike të caktuar, që në thelb ka të bëjë me përmbushjen sa më të suksesshme të saj brenda një hapësire fleksibël vendesh më të angazhuara dhe vullnetplota europiane, jo të gjitha domosdoshmërisht anëtare të BE-së. Ndërsa, përsa i takon modelit alternativ “à la carte”, referuar atyre formave bashkëpunuese që janë projektuar vetëm mbi ato çështje të cilat nuk ndërhyjnë në sovranitetin kombëtar të vendeve anëtare, ritheksojmë se ndonëse ai kultivon një pikëpamje më pak ambicioze të integritetit, përsëri ia vlen që të shihet si një variant zhblllokues nëse konsiderojmë presionet kombëtare që ekzistojnë brenda vetë shteteve anëtare të BE-së. Thënë këto, që të trija formulat e mësipërme (por jo vetëm), me përparësitë dhe të metat e tyre të natyrshme, do vijojnë që të ofrojnë hapësira të bollshme për diskutim për aq kohë sa subjekti i integritetit evropian do të jetë objekt i një procesi të pandalshëm reformues.

REFERENCAT

- Chopin, Thierry & Christian Lequesne. 'Differentiation as a double-edged sword: member states' practices and Brexit', *International Affairs*, Vol. 92, Nr. 3, The Royal Institute of International Affairs, 2016, f. 531-545. Burimi: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/ia/inta92-3-02-chopinlequesne.pdf>
- Ehlermann, Claus-Dieter. 'Increased differentiation or stronger uniformity', gjendur në: J. A. Winter, D. M. Curtin, A. E. Kellermann, & B. deWitte, (eds.), *Reforming the Treaty on European Union - The legal debate*, T.M.C. Asser Institute, Kluwer Law International, 1996.
- European Central Bank. '*Economic and Monetary Union (EMU)*', Eurosystem, 2019. Burimi: <https://www.ecb.europa.eu/ecb/history/emu/html/index.en.html>
- European Commission. '*The Treaty of Rome*', Romë, 25 mars 1957. Burimi: https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf
- Junge, Kerstin. '*Flexibility, enhanced cooperation and the Treaty of Amsterdam*', European Dossier Series, London European Research Centre, 1999.
- Junge, Kerstin. 'Differentiated integration', gjendur në: Michelle Cini, (ed.), *European Union Politics*, kapitulli 24, Oxford University Press, 2003.
- La Serre, Françoise de & Helen Wallace. 'Flexibility and Enhanced Cooperation in the European Union: Placebo rather than Panacea?', *Research and Policy Unit Notre Europe*, Paper No. 2. Notre Europe, Paris, 1997. Burimi: <http://www.institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/etud2-delaserrewallace-en.pdf>
- Michalski, Anna & Helen Wallace. '*The European Community: The challenge of enlargement*', kapitulli 2, 1992, Royal Institute of International Affairs.
- Stubb, Alexander. 'A categorization of differentiated integration', *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34, No. 2, 1996, f. 283-295. Burimi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1996.tb00573.x>
- Stubb, Alexander. '*Negotiating flexibility in the European Union: Amsterdam Nice and beyond*', Palgrave, 2002.

- Szolucha, Anna. 'The EU and enlargement fatigue: why has the European Union not been able to counter enlargement fatigue?', *Journal of Contemporary European Research*, UACES, Vol. 6, No. 1, maj 2010. Burimi: <https://www.jcer.net/index.php/jcer/article/view/124/192>
- Tuytschaever, Filip. *Differentiation in European Union law*, Hart Publishing, Oxford, 1999.

DETERMINATËT PSIKOLOGJIK NË SJELLJEN KONSUMTAORE

Msc. Semra Bujari

International University of Struga

s.bujari@eust.edu.mk

Bsc. Rezarta Mamudi

International University of Struga

r.mamudi@eust.edu.mk

ABSTRAKT

Analiza e sjelljes të konsumatorëve, në tregun e konsumit personal, përfaqëson analizën e asaj se si konsumatorët nën ndikim të determinantëve, sjellin vendime për shpenzimin e burimeve të tyre të ndara për blerje të produkteve dhe shërbimeve, për të cilët egziston besimi se do ti përmbushin nevojat dhe kërkesat e tyre në nivel të dëshiruar. Më tutje, analiza merret me mënyrat se si konsumatorët i shfrytëzojnë produktet dhe shërbimet e blera, çfarë vlere ka për ato marka/brendi i produktit, sa shpesh dhe ku blejnë, dhe para së gjithash pse i blejnë dhe i përdorin produktet dhe shërbimet konkrete. Duke shikuar nga aspekti i përmbajtjes, sjellja e konsumatorëve paraqet një proces në të cilin konsumatorët duke plotësuar nevojat e tyre japin përgjigje në pyetjet: cka blejnë njerëzit, pse blejnë, si dhe ku blejnë, kur dhe sa shpesh, si i vlerësojnë produktet, gjithashtu edhe ndjenjat dhe qëndrimet të cilët konsumatorët i formojnë me blerjen dhe shfrytëzimin e produkteve. Nga përvoja e konsumatorëve gjatë shfrytëzimit të

produkteve ne masë të madhe mvaret edhe sjellja e vendimit për ta blerë përsëri brendin apo produktin e njëjtë. Nga kjo mund të konstatojmë se pa informacione të duhura për kërkesat dhe dëshirat e konsumatorëve, sjellja e tyre gjatë aktit të blerjes dhe determinantëve të cilët ndikojnë në procesin e sjelljes së vendimeve për blerje, sot nuk mund të paramendohet suksesi i kompanive në treg. Nga këto arsye është mjaft e kuptueshme pse kompanitë me qëllim të pozicionimit më të mirë dhe për të realizuar shitje më të larta në tregun e konsumit personal në qendër të marketing hulumtimeve të tyre vendosin konsumatorin. Kuptohet se hulumtimi i sjelljes të konsumatorëve duhet të jetë aktivitet i vazhdueshëm, duke patur parasysh dinamikën e kërkesave dhe dëshirave të tyre, gjithashtu edhe faktorët të cilët i rrethojnë.

Fjale kyce: konsumatori, determinanet psikologjik, nevojat, vendimmarja, blerja, motivimi i konsumatoreve.

HYRJE

Në analizën e shpjegimit psikologjik të sjelljes të konsumatorëve rendesi e vecante i është përkushtuar hulumtimit të sjelljes individuale të konsumatorëve. Në atë mënyrë zbulohen arsyet pse konsumatorët gjatë blerjes të produkteve të caktuara dhe shërbimeve sillen në mënyrë karakteristike të tyre.

Psikologjia i studion ndryshimet interpersonale (të brendshme) që kanë të bëjnë me gjendjen psikike të individit, sic thamë rëndësi të vecantë u kushtohet karakteristikave personale të konsumatorit. Sipas shpjegimeve të shumta psikologjike, tek njerëzit ndikojnë një numër i madh i faktorëve ekstern dhe intern, por më të rëndësishëm janë ato intern. Në varësi të faktorëve intern vërehen ndryshime në sjelljen e konsumatorëve. Në këtë mënyrë, në bazë të analizës të faktorëve intern mund të sjellen përfundime për sjelljen individuale të konsumatorëve.

Përmes psikologjisë të përgjithshme konsumatori shikohet si një qenie shumedimensionale, dhe kjo na mundëson ta shpjegojmë sjelljen e tij nga ana psikologjike.. Ndikimi i determinantëve psikologjik në sjelljen e konsumatorëve bëhet eksplicite dhe e dukshme edhe gjatë blerjes të

produkteve dhe shërbimeve në treg. Që të jetë e shpjeguar në mënyrë të plotë sjellja individuale e konsumatorëve, është e nevojshme të bëhet një analizë e faktorëve bazë psikologjik sic janë: perceptimi, mësimi, motivimi i individit, vlerat dhe qëndrimet. Për atë arsye përpilohen koncepte dhe teori të ndryshme psikologjike, me ndihmën e të cilëve bëhet e mundur sa më mirë të parashikohen sjelljet e ardhshme të konsumatorëve në treg.

NDIKIMI I FAKTORËVE PSIKOLOGJIK NË SJELLJEN KONSUMATORE

Në zhvillimin e teorisë psikologjike egzistojnë tre qasje më të rëndësishme për shpjegimin e sjelljes të individit si konsumator :

Psikologjia eksperimentale - Në qëndër të vëmendjes e vendos sjelljen e konsumatorëve në varësi të nevojave të organizmit, në fakt të sjelljes të individit në varësi të kushteve eksperimentale. Nga kjo del edhe titulli i saj. Sipas kësaj teorie llogaritet se ekzistojnë instikte gjenitale që i ka çdo individ dhe instikte që mësohen me kalimin e kohës, për të cilat ka studiuar një kohë të gjatë psikologu Pavlov.

Modeli i Pavlov për mësim dhe modeli psiko-analitik i Frojdovit janë fundament bazë në bazë të së cilit është themeluar shpjegimi psikologjik mbi sjelljen e konsumatorëve. Përfundimet ose konkluzionet hulumtuesit e tregut i kanë përdorur në mënyrë të suksesshme për të ashtuquajturën kondicionimi klasik i konsumatorëve. Eksperimentet tregojnë se përderisa në rrethinën e konsumatorit është prezente muzika, atëherë ai do lëvizë sipas muzikës. Nëse muzika ka tempo të shpejtë atëherë edhe konsumatori do të lëvizë shpejtë dhe e kundërta.

Teoria eksperimentale ose laboratorike shpesh quhet edhe teoria e reagimeve stimulative, kurse përbëhet nga stimulimet nga rrethina të cilat ndikojnë tek individit, reagimi mbi to dhe lidhja në mes stimulimeve dhe reaksionit. Në bazë të kësaj teorie në marketing është zhvilluar një model i ashtuquajtur modelit të studimit të konsumatorëve, në të cilin bazohen disa nga modelet e zhvilluara të blerjes (Shembull, modeli i blerjes Hoëard, Robinson etj.)

Teorija e psikologjisë klinike- hulumton motivet kryesore psikologjike të cilët janë nën ndikim të madh të determinatëve sociologjik të sjelljes të konsumatorëve. Kjo teori, gjithashtu e shpjegon procesin e blerjes në vartësi nga ndryshimet e instikteve psikologjike nën ndikim të forcave shoqërore. Në këtë kuptim janë të njohura studimet e Fojdit, të cilët nisen nga principet e

kënaqësisë, realitetit dhe përvojës. Gjatë asaj përdoren teknika të ndryshme psikologjike që të zbulohen motivet e fshehta.

Teoria e psikologjisë sociale – Individin e vëzhgon si gjithësi e përbërë në rrethin ku jeton, kurse aksionet e tija janë të iniciuara nga motivet personale dhe reaksionet e stimulimeve nga rrethina. Kjo psikologji sociale është zhvilluar shkaku i faktit se asnjë nga elementet e individit nuk vlerësohet vecanërisht. Nga ana tjetër hulumtuesit e tregut kanë analizuar karakteristikat e vecanta të produkteve, sic janë cmimi, ngjyra, kualiteti, etj, kurse nga ana tjetër konsumatorët orientohen kah integrimi i tyre.

Si përkrahje për psikologjinë sociale jepen edhe disa shembuj praktik. Si për shembull çdo kompozim muzikor përbëhet nga notat të cilat japin melodi të ndryshme. Por neqoftëse tonet mbeten të njëjta, por ndërohen renditja e tyre fitohen një melodi e re- geshtalt i ri. Kështu që forma e re ka edhe karakter të ri. Neqoftëse kompozimin e zëvendësojmë me prodhim, kurse tonet me lëndë të para nga të cilat krijohet prodhimi, a nuk do fitojmë prodhim të diferencuar si variant e prodhimit paraprak ? Çdo prodhues është i vetëdijshëm për përparësitë që i ka produkti, që përmban karakteristika të tilla, që e bëjnë të dallohet nga produktet që i ofron konkurenca. Për këtë gjë produkti duhet të plotësojë kërkesat estetike dhe nevojat e konsumatorëve, me qëllim që ato të drejtojnë sjelljet personale kah ai produkt.

Për këtë shkak nuk duhet të na çudisë fakti se ndonjëherë u jepet përparësi sjelljeve psikologjike, në kuptim të shpjegimeve ekonomike të sjelljes të konsumatorëve. Kjo është vërtetim i faktit se aplikimi i psikologjisë në marketing është shumë i rëndësishëm sepse qëllimi kryesor i kompanive është realizimi i profitit, përmes plotësimit të nevojave të konsumatorëve në periudha afatgjata.

Determinatët psikologjik të cilët ndikojnë në sjelljen e konsumatorëve, janë pjesë përbërëse e botës të brendshme të njeriut. Në literaturë egzistojnë klasifikime të ndryshme të të njëjtave, por përsëri tek një numër i madh i autorëve si determinatë më të rëndësishëm psikologjik përmenden : personaliteti dhe përshkrimi i individit, motivimi, perceptimi, mësimi dhe vlersimi, besimi dhe qëndrimet.

PERSONALITETI DHE PËRSHKRIMI I INDIVIDIT

Personaliteti i individit ka ndikim të jashtzakonshëm në sjelljen e tij si konsumator. Personaliteti dhe karakteristikat e tij paraqesin bazën për qëndrimet dhe shprehitë e konsumatorit. Njerëzit në mes veti dallohen sipas shkallës së impulsivitetit, kreativitetit etj. Personaliteti i çdo individi vlerësohet në bazë të suksesit kur nën kushte të ndryshme jep reaksione positive.

Në literaturën ekonomike, për atë se çka është personaliteti dhe çka e shtyn atë kah aktivitetet e caktuara ekzistojnë mendime të ndryshme. Një numër i madh i definicioneve me termin personalitet kuptojnë bazën e brendshme të sjelljes, ose akterët e brendshëm të vërtetë nga vin sjellja e tyre. Përveç asaj nga interpretimi i sjelljeve të ndryshme të individit, dalin definicione të ndryshme që e përcaktojnë termin personalitet.

Disa definicione i përmendin vetëm motivet dhe kërkesat, duke dëshiruar të potencojnë karakterin dinamik të personalitetit. Në definicione të tjera përmenden shprehitë, ose theksohet se për njohjen e personalitetit është e nevojshme është të kuptohet se si ajo reagon në situatë të cilat përsëriten. Definicione të tjera potencojnë kriteret biologjike të individit, kurse disa si moment të rëndësishëm gjatë përkufizimit të personalitetit potencojnë rolin e rrethinës, dhe vecanërisht rolin e faktorëve social.

Cdo individ ka karakteristika të caktuara autonome të cilat ndikojnë në sjelljen e konsumatorëve gjatë blerjes. Nën termin personalitet nënkuptojmë një bashkësi të karakteristikave specifike njerëzore që na drejtojnë tek përgjigjet ose reaksionet nga rrethina. Personaliteti shpesh përshkruhet si tërësi e karakteristikave sic janë: vetëbesim, dominim, autonomi, specifikim dhe përshtatshmëri. Personaliteti mund të jetëvariabël e dobishme gjatë analizës së zgjedhjes të brendeve nga ana e konsumatorëve. Bëhet fjalë për atë se brendet posedojnë karakteristika dhe konsumatorët janë të detyruar të zgjedhin brendet, karakteristikat e të cilëve u përshtaten kërkesave të tyre. Personaliteti i brendit definohet si përzierje specifike të karakteristikave njerëzore, të cilat mund ti përshkruhen një brendi të caktuar.²⁰

Personaliteti është një organizim dinamik të sistemeve psiko-fizike brenda individëve të cilët e përcaktojnë sjelljen karakteristike të tij dhe mënyrën karakteristike të mënyrës së mendimit.²¹ Çdo individ ka identitetin e tij, qëndrimet e tij, besimin, dëshirat, motivet, interes dhe ndjenjat për vete që janë elemente të sjelljes të tij.

Konsumatori si personalitet me sjelljen e tij gjatë vetë procesit për blerje nuk mund të ndikojë në izolimin, ose është nën ndikim të më shumë personave me role të ndryshme. Numri I njerëzve të cilët me ndikimet e tyre janë përfshirë në sjelljen e vendimeve të individit, rritet me rritjen e nivelit të kompleksitetit të vendimit përfundimtar.

Nga kjo arsye marketing menaxherët duhet qartë ti diferencojnë personalitetet që e përbëjnë “konstrukcionin e vetëm të konsumatorit” dhe në këtë drejtim të zbulohet cili është roli i secilit prej tyre në procesin e blerjes. Kjo na nevojitet për shkak të domosdoshmërisë në marketing strategjinë të jenë të përfshirë edhe aktivitetet që sillen për njerëzit që kanë ndikim në sjelljen e vendimeve për blerje.

Mënyra se si sillen njerëzit dhe ato rreth tyre, si dhe arsyet për reagimet e tyre, për disa paraqet mister. Sjellja specifike e blerësit në situata të caktuara është nën ndikim të disa faktorëve, kështu që kur flitet për procesin e blerjes nuk duhet të njihen vetëm kërkesat dhe motivet, por edhe shumë faktorë të tjerë psikologjik që në situata të caktuara janë dominante në sjelljen e vendimeve për blerje. Në këtë kontekst për vendimin për blerje duhet të përpilohet një strategji e cila do të jetë e fokusuar në të gjithë procesin e blerjes, dhe jo vetëm në sjelljen përfundimtare të vendimit për blerje. Kjo vecanërisht është e rëndësishme gjatë ballafaqimit me vendimin për blerje para së gjithash kur bëhet fjalë për një produkt të ri, kurse konsumatorët shpesh manifestojnë një rezervim gjatë sjelljes të vendimeve për blerjen e produkteve të reja. Egziston mundësia, dhe kjo është mjaft e logjikshme të gjithë konsumatorët menjëherë mos i pranojnë në të njëjtën kohë produktet e reja. Personat të cilat i krijojnë vendimet marketing është e nevojshme të kenë njohuri për procesin nëpër të cilin kalon konsumatori, prej momentit kur mer informacionin e parë për produktin e deri në momentin kur sjell vendimin për blerje. Kompanitë duhet aktivitetet e tyre fillestare të marketing

miksiti ti drejtojnë kah blerësit potencial, vecanërisht kah ato të cilët identifikohen si lider të mendimit, me qëllim që të rritet vlera e produktit dhe vetë shitja.

Kur bëhet fjalë për problematikën e lidhur me teoritë për personalitetin, mund të thuhet se ato janë funksionale sipas orientimit, sepse në masë të madhe merren me pyetjet që janë të lidhura me përshtatshmërinë e njeriut në situata të caktuara. Hulumtimet e deritanishme kanë treguar se teoritë në mënyra të ndryshme vijnë deri tek studimi i personalitetit. Disa e theksojnë ndikimin e dyanshëm të karakteristikave trashëgimore dhe përvojave të mëparshme. Disa të tjerë potencojnë ndikimet më të gjëra shoqërore dhe faktin se personaliteti në mënyrë permanente ndryshon me kalimin e kohës. Numër i madh i teorisë në lidhje me personalitetin, si rol kryesor e theksojnë procesin e motivimit.

Sipas thënies së deritanishme, ekzistojnë tre teori kryesore për personalitetin: teoria e Frojdit, teoria neofrojdiane dhe teoria e karakteristikave.²²

Sipas analizës psikologjike teoria e Sigmund Frojd, personaliteti është rezultat i luftës dinamike në mes disqeve të brendshme psikologjike (uri, etje etj) dhe normat shoqërore të pranuar (moralit, zakonet). Sipas Frojd njerëzit janë të vetëdijshëm vetëm për një numër të vogël të ndikimeve të cilat ndikojnë në sjelljen e tyre. Motivet e sjelljes më shpesh janë të nënndërgjegjshme dhe nuk mund të jenë të kuptueshme.

MOTIVIMI I KONSUMATORËVE

Hulumtimet e shumta që kanë të bëjnë me motivimin e konsumatorëve, e para së gjithash hulumtimet psikologjike dhe rezultatet e arritura, tregojnë se në sjelljen konsumatorëve vërehen nevoja të njëjta ose të ngjajshme dhe motive që tregohen në mënyra të ndryshme në procesin e blerjes. Sjellja e konsumatorëve në masë të madhe është e determinuar nga disa karakteristika interpersonale konstante të padukshme të personit me ndihmën e të cilëve mund të shpjegohen ndikimet e ndryshme dhe reagimet e konsumatorëve. Shpjegimet në lidhje me atë se cka i motivon

njerëzit që të sillen në atë mënyrë sic sillen në procesin e blerjes është me rëndësi të veçantë për planifikimin e marketing aktivitetëve të kompanive gjatë paraqitjes në treg.

Motivimi i konsumatorëve mund të përshkruhet si “fuqi që lëviz brenda personit dhe e shtyn për të vepruar”, ajo është “fuqi energjetike që e shtyn sjelljen e konsumatorëve dhe e përcakton qëllimin dhe drejtimin e asaj sjelljeje”. Gjithashtu, motivimi e drejton individin kah ndërmarrja e aktivitetëve për sjelljen konkrete.

Bëhet fjalë për një term me rëndësi të vecantë, me të cilën shpjegohen sjelljet e ndryshme të konsumatorëve në procesin e blerjes të produkteve dhe shërbimeve. Fjala motivim vjen nga fjala latine *movere*, që në kuptim të gjërë tregon orientimin nën ndikim të faktorëve të caktuar. Motivimi i konsumatorëve paraqitet si rezultat i tensionit të caktuar që është shkaktuar nga ndonjë nevojë e paplotësuar, kurse personi i cili është në gjendje të tensionit paraqet blerës potencial. Procesi i motivimit paraqitet në momentin kur konsumatori do të jetë i vetëdijshëm për atë nevojë. Përveç asaj, motivimi duhet të paraqes nevojë mjaft të fuqishme e cila mund ta drejtojë konsumatorin në drejtim të plotsimit të saj. Nevoja e aktivizuar, përmes procesit të motivimit çon drejt sjelljes konkrete të konsumatorëve gjatë blerjes të produkteve dhe shërbimeve konkrete. Të kuptueshme janë insistimet e konsumatorëve, që me blerjen e produkteve ose shërbimeve të caktuara të plotësojnë nevojat e tyre dhe në këtë mënyrë të zvogëlojnë tensionin. Arritja e situatës së dëshiruar paraqet qëllimin kryesor të konsumatorit. Detyra e marketingut është të krijojë produkt ose shërbim më të cilin konsumatorët do të sigurojnë situatën e dëshiruar dhe në këtë mënyrë do të zvogëlojnë iniciativën për ngritje të tensionit.

Procesi i motivimit që zhvillohet tek konsumatorët, më së miri mund të pasqyrohet me këtë model :

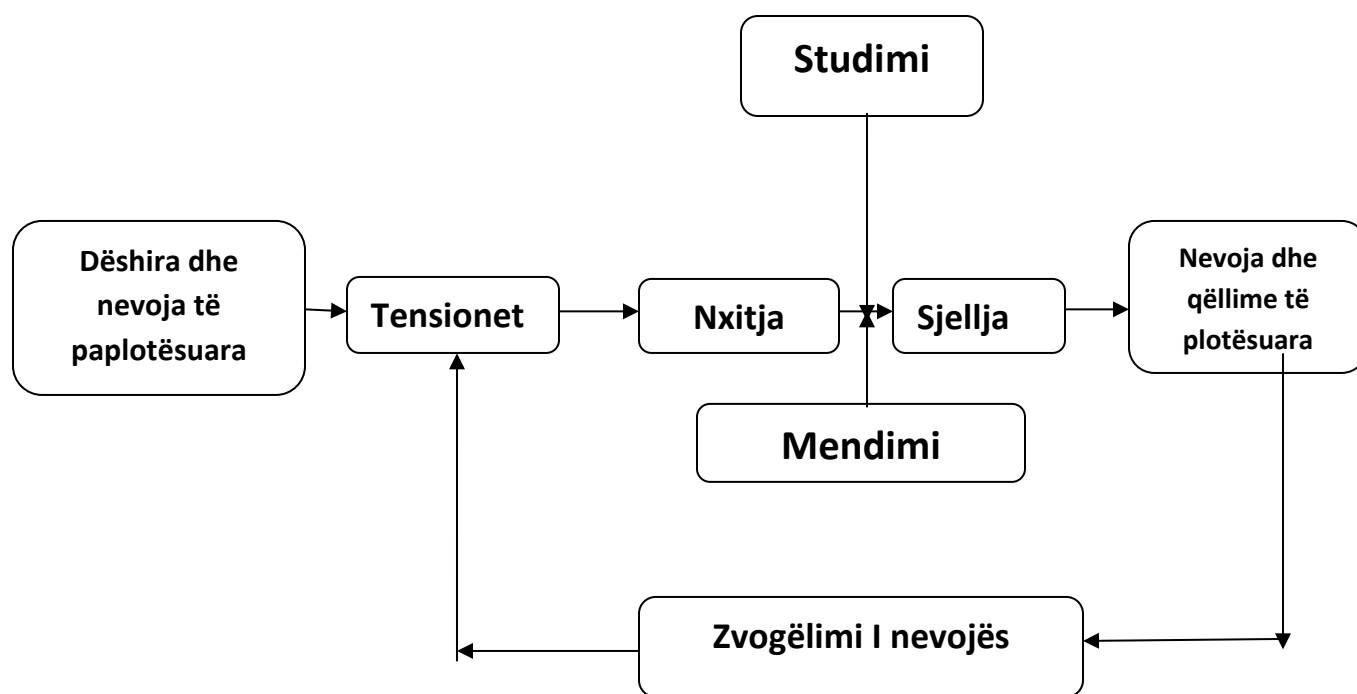

Fig.1 Modeli i procesit të motivimit tek blerësit (Burim:Leon G.Schiffman, Leslie Lazar Kanuk, e diktuar,faqe 49)

PËRFUNDIM

Në bazë të njohurive të marra nga burimet primare dhe sekondare mund të përfundojmë se determinantët psikologjik kanë ndikim të rëndësishëm dhe paraqesin bazë për sjelljen e konsumatorëve gjatë procesit të vendimmarjes për blerje.

Dëshira dhe nevojat e paplotësuara të konsumatorët paraqesin shtypje që i orienton ato kah një veprim i caktuar. Qëllimet dhe nevojat janë të varura ndërmjet veti dhe nuk mund të ndahen, por në mes qëllimeve dhe nevojave gjenden pengesa të mëdha ose të vogla të cilat paraqiten përmes motivimit. Në çfarë shkalle do të realizohet kënaqësia, ose do të zvogëlohet tensioni tek konsumatorët, varet nga drejtimi i dhe intenziteti i akcioneve. Akcionet specifike dhe qëllimet e zgjedhura të konsumatorëve ndodhin në bazë të procesit të mendimit dhe mësimi paraprak.

Në sjelljen e konsumatorëve, është vërejtur se qëllimet dhe akcionet për kënaqje të nevojave mund të jenë të ndryshme. Ato më shpesh janë rezultat i përvojave të mëparshme,

mendimeve dhe mësimit ose studimit. Plotësimin e atyre qëllimeve konsumatorët e realizojnë në mënyra të ndryshme përmes procesit të blerjes të produkteve dhe shërbimeve. Mirëpo qëllime të ndryshme mund të realizohen përmes blerjes të produkteve ose shërbimeve të njëjta. Disa herë ato qëllime mund të jenë në konflikt (dëshira për ushqim të shëndetshëm kundër mbajtjes të peshës së trupit), të jenë të padefinuara dhe jostabile, kurse shprehen përmes jovendosshmërisë të konsumatorëve. Nëse konsumatorët kanë hierarki qartë të definuar të qëllimeve në memorje afatgjate, ajo mund tëndikojë në sjelljen e konsumatorëve. Me arritjen e qëllimeve të caktuara konsumatori kënaqet vetëm një periudhë të caktuar, kurse pastaj fillojnë të paraqiten nevoja të tjera, kështu që sjellja motivuese sillet si një lloj skeme qarkullimi që perseritet disa here.

REFERENCAT

- A.H.Maslow: "Motivation and personality", 3rd edition. New York: Harper & Row, latest edition
- Abeer Y. Hugue and Gerald Lohse, "An information Search Cost Perspective for Designing Interfaces for Electronic Commerce ", Jurnal of Marketing Research, 36 (August 1999)
- B. Maricic : " Ponasanje potrošača ", Savremena administracija, Beograd, 1993
- B. Maricic : " Ponasanje potrošača: marketinski pristup ", Ekonomski fakultet, Beograd, 1991
- Bazala d-r A.: „Istraživanje tržišta- metode i područja delovanja ” , velebit-Velegraf, Zagreb, 1991
- Башеска –Ѓорѓиевска М, Секуловска Н: "Маркетинг Истражување- информативен инпут на маркетинг менаџментит ", Киро Дандаро, Битола, 1998
- Бојациоски Д, Блажеска О : "Економика на претпријатие", Економски Факултет, Скопје 2003
- Begg, D.K.H., Fischer, S., Dornbusch, R., „Economics", McGraw Hill, 2000
- Boris Petz: " Psihologija u ekonomskoj propagandi", Drustvo ekonomskih propagandista SRHrvatska, Zagreb, 1974
- David L. London –Albert J. Della Bitta: "Consumers Behavior: Concepts and Applications", forth edition, McGraw-Hill, Inc. New York, 1993

- D.Hawkins, R.Best, K.Coney:"Consumers behavior:Bulding Marketing Strategy", eight edition, Boston, Irwin McGraw-Hill, 2001
- D.Hawinks, R.Best,K.Coney:"Consumer Behavior, Implications for marketing strategy",Six edition, Boston, Richard D.Irwin, INC 1995
- D.Hawinks,R.Best,K.Coney:"Consumer Behavior,Implications for Marketing strategy", Richard D Irwin, INC 1992

E DREJTA INTELEKTUALE DHE MBROJTJA E SAJ NË REPUBLIKËN E SHQIPËRISË (RASTE STUDIUMI 2015-2020)

Prof.Dr. Armend Kadriu

International University of Struga
a.kadriu@eust.edu.mk

Bsc.Armand Braho

International University of Struga
a.braho17@eust.edu.mk

Bsc.Desara Gashi

International University of Struga
d.gashi19@eust.edu.mk

ABSTRAKT

Në ekonominë kapitaliste kryesisht biznesi më i suksesshëm është ai që vjen nga të drejtat intelektuale të cilat ndahen në të drejtat autoriale dhe ato industriale. Garantimi dhe mbrojtja e këtyre të drejtave, viteve të fundit është kthyer në një çështje tejet sensitive, ku çënimi i tyre

është rritur, paralelisht me të dhe metodat për mbrojtjet e tyre po perfeksionohen dhe më tej nga shteti dhe institucionet e drejtësisë.

Në shtetet si Shqipëria dhe Maqedonia e Veriut ende nuk është kuptuar vërtet rëndësia e të drejtave intelektuale, pasi dhe baza e legjislacioneve nuk është tejte e kompletuar dhe kompakte mbi këtë pjesë. Gjithashtu dhe mungesa e laboratorëve apo dhe ekspertëve të specializuar mbi mbrojtjen e të drejtave të autorit apo të drejtave industriale, është një faktor tjetër që nuk siguron mbrojtjen plotësisht të së drejtave të garantuara dhe në ligjin aktual. Kjo nënkupton që prodhuesi apo autori nuk është plotësisht i sigurtë për krijimin apo prodhimin e tij, në vendet tona.

Për pjesën e mbrojtjes së tyre, brishtësia e institucioneve në vendet tona, nuk mund ta përballoj shpesh herë kundërligjshmërinë, që vjen si rezultat i cënimit të të drejtave intelektuale. Gjithsesi primare mbetet krijimi i mekanizmave të reja ligjore apo ekzekutive, të cilat do të perfeksionojnë metodat e mbrojtjes dhe garantimit të këtyre të drejtave.

Gjithashtu dhe prodhuesi ose autori, sot e ka të vështirë garantimin e barrës së provës, që më pas të inicioj procedurën në institucione, për shkeljen e të drejtave. Kjo vjen si shkak i mospespecializimit të individëve në këtë fushë, ku si më sipër evidentohet mungesa e ekspertëve dhe ekspertizave në këtë sferë. Padyshim njëherazi konstatohet se e drejta intelektuale është sferë e re, pra edhe institucionet ekonomike apo juridike paraprakisht nuk janë të njohura tërësisht me këtë gjë.

Fjalë Kyçe: Autor, Prodhues, E Drejtë, Ekonomi, Ligj, Institucion

HYRJE

Ashtu si ky punim, kryesisht shumë gjëra të ngjashme i takojnë dikujt. Bëhet fjalë për produktet e ndryshme të cilat krijohen posaçërisht një një person dhe po të njëjtit i takon ekskluziviteti për tregëtimin e produktit.

Nëse flasim për produktet e ndryshme të cilat janë pjesë e pronësisë intelektuale mund të përmendim markat e ndryshme (Apple, Samsung, Coca Cola, Mercedes, Audi, etj), nga ana tjetër librat e ndryshme, Pikturat, apo dhe muzika e krijuar, etj. Këto lloj trendesh kohëve të fundit, sjellin fitime marramendëse për prodhuesit apo për autorët, por edhe për kopjuesit e tyre.

Gjatë zhvillimit do flasim për nëndarjet e pronësisë intelektuale (Të drejtat e autorit, Pronësinë Industriale, patentat, markat.) mbi të cilët do jepen shembuj konkret dhe korrnizohen me legjislacionin Shqiptar, që ka fushëveprimi mbi këtë temë.

Padyshim që këto lloj të drejtash duhe të mbrohen maksimalisht, për shkak të fitimeve të sjella nga tregëtimi i tyre. Pronësia Intelektuale është një marrdhënie tepër komplekse Juridiko-Ekonomike. Padyshim pronësia intelektuale është një nga sfidat më të mëdha bashkëkohore, qoftë në hartimin e ligjeve të mira dhe implementimin e të njëjtave, por edhe krijimin e politikave ekonomike mi të cilin kjo lloj pronësi bazohet.

Shqipëria dhe Maqedonia e Veriut dhe disa vende të tjera ballkanike, ende kanë një hendikep në mbrojtjen e të drejtave të mësipërme. Kjo vjen si shkak i një shoqërie jo shumë të ndërgjegjësuar për pjesën e të drejtave intelektuale, ku ato vihen në një plan të dytë dhe shpesh herë konsiderohen si të parëndësishme, nga masa më e gjerë qytetare.

Ky koncept i krijuar nga qytetarët, tregon dhe përforcon tezën se të njëjtëve i mungon një nivel i lartë intelektit për të kuptuar rëndësinë e shkeljes së tyre. Padyshim dhe metodat abuzive, kanë bërë të mundur që të ketë fitime të mëdha dhe për kopjuesit e produkteve apo dhe autorësisë, duke mos e kuptuar shpesh herë dëmin që vjen për konsumatorin.

PRONËSIA INTELEKTUALE

Pronësia intelektualë është lloji i pronësisë mbi produkte apo zubilme të krijuara enkas nga një kompani apo individ, mbi marka të personalizuar, apo produkte të cilat janë unike në llojin e tyre. Nga ana tjetër ***"Pronësi intelektuale konsiderohet çdo punë apo zbulim nga kreativiteti i individit"***¹Nëse mund të përmendim disa krijim të cilat bëjnë pjesë tek pronësia

¹ Shih: Fq 142, E Drejta në Biznes, Prof.Dr.Gëzim Selimi

intelektuale ato janë: Botimet e ndryshme, pikturat, muzika apo këngët e ndryshme, paisjet teknologjike, etj. Padyshim kjo lloj pronësie, sjell fitime shumë të mëdha për pronarin e produktit të krijuar. Si pjesë e Pronësisë Intelektuale do të hasim dy nëndegë të saj, që janë:

a) **Pronësia Industriale:** Tek kjo lloj pronësie do të përfshihen të gjitha paisjet teknologjike, dizanjet e ndryshme, paisjet e prodhimit në masë, të së njëjtit lloj, nga e njëjta kompani. Gjithashtu këtu përfshihet dhe prodhimi i automjeteve të markave dhe llojeve të ndryshme, gjithashtu dhe prodhimi i veshjeve të ndryshme që i përkasin një marke specifike.

b) **E Drejta e Autorit:** Tek kjo lloj e drejte mund të përmendim si më lartë, pikturat, muzikën, filmat, librat, ose më saktë produkte unike në llojin e tyre. Produktet e të drejtës së autorit, janë shprehje e kreativitetit personal individual, nga e cila lind pronësia direkte mbi të njëjtin produkt, tek autori apo prodhuesi i tyre.

KRIJIMET TË CILAT PËRJASHTOHEN NGA PRONËSIA INTELEKTUALE

Jo të gjitha prodhimet apo krijimet e ndryshme janë pjesë e objektit të së Drejtës Intelektuale. Ka dhe nga ato krijime të cilat synojnë të rregullojnë marrdhënie gjatë përdorimit të tyre. Vetëm nëse bazohemi tek LIGJ Nr. 35/2016 Për Të Drejtat E Autorit Dhe Të Drejtat E Tjera Të Lidhura Me To, në dispozitën 12 të ligjit, citohen dhe krijimet të cilat nuk janë pjesë e mbrojtjes së të drejtës së autorit dhe nuk përbëhet penaltitet përdorimi i tyre. Tek kjo kategori, referuar në ligj, bëjnë pjesë:

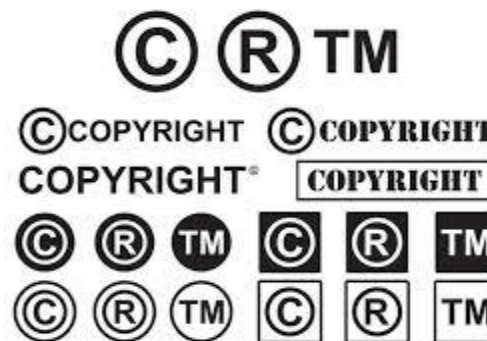
*"Idetë, teoritë, konceptet, zbulimet dhe shpikjet në një vepër krijuese, pavarësisht nga mënyra e marrjes, e të shpjeguarit ose e të shprehurit. shpikjet, aktet ligjore, administrative dhe gjyqësore, si dhe krijime të tjera zyrtare dhe koleksionet e tyre, të paraqitura me qëllim që të informohet zyrtarisht publiku, simbolet zyrtare të shtetit, të organizatave dhe autoriteteve publike, si për shembull: armët, vula, flamuri, emblemat, medaljoni, shenja dalluese, medalja, lajmet dhe informacioni i shtypit, i cili ka karakter të thjeshtë informimi; të dhënat dhe faktet e thjeshta, etj."*²

² Shih: Neni 12, LIGJ Nr. 35/2016 Për Të Drejtat E Autorit Dhe Të Drejtat E Tjera Të Lidhura Me To

Thjesht nëse shohim mbi lëndët e mësipërme nuk ushtrohet e drejta për mbrojtjen e pronësisë intelektuale, pasi objekti i përdorimit të tyre ndihmon një masë të madhe individësh, gjatë ushtrimit të detyrës, apo gjatë kërkimit individualisht për realizimin e Otë drejtave të tyre.

IDENTIFIKIMI I PRODUKTEVE APO KRIJIMEVE QË BËJNË PJESË TEK PRONËSIA INTELEKTUALE

Përdorimi i Produkteve apo krijimeve të ndryshme, bëhet i ndaluar vetëm kur bashkë me të qëndrojnë, disa mjete identifikuese ndërkombëtare të cilat, përcaktojnë që produkti ose pronësia i takon dikujt. Copyright, i vendosur nëpërmjet disa simboleve, bashkangjitur me krijimin ose shpikjen, të le të kuptosh që produkti është "pa të drejtë kopjimi", shumëfishimi ose kopjimi i tij bëhet vetëm me autorizim nga kompania ose nga vetë individi që e ka krijuar objektin ose idenë. Mëposhtë do të paraqesim një tabelë me simbolet që përcaktojnë pronësinë intelektuale dhe të drejtat e parapara me ligj.

Nëse dikush gjendet përpara një produkti që ka të stampuar një nga simbolet e mësipërme do të thotë se kemi të bëjmë me të drejta të mbrojtura dhe të rezervuara. Por jo domosdoshmërisht, mosprezenca e simboleve të tilla nënkupton mosmbrojtje të të drejtave të rezervuara. Në rastin e muzikës apo dhe pikturave, mjafton vetëm emri dhe mbi emri i autorit, apo dhe nënshkrimi i tij.

PRONËSIA INDUSTRIALE (Shembuj Studimi)

Siç e përmendëm dhe më sipër, pronësia industriale është formë e prodhimit në masë të produkteve të ndryshme, me qëllim tregëtimin e tyre në vende të ndryshme. Tipar i kësaj pronësie dhe ndarje e saj, janë: *Patentat, Markat Tregëtare, Dizanjin Industrial, Treguesit Gjeografik, etj.*⁴ Kjo lloj marrëdhënie është tepër e rëndësishme sidomos në momentet kur kemi

⁴ Shih: http://autori-ks.com/repository/docs/REVISTA_PERFUNDIMTARE_Final13.pdf

të bëjmë me tregëtimin e produkteve që vijnë si rezultat i krijimit industrial, apo janë pjesë e kësaj pronësie.

- **Patentat:** Patentat janë të drejtat ekskluzive të garantuara ligjërisht, për metodat e prodhimit, apo dhe të tregëtimit. Kjo lloj e drejte i takon pronarit, apo krijuesit të produktit dhe e drejta për shfrytëzim të aktivitetit nëpërmjet patentave jepet me autorizim nga pronari i kompanisë. Rast Konkret (Patenta për formatet televizive, The Voice, X Factor, etj) Këto formate televizive janë krijime të një autori, por të zhvilluara në shumë shtete të botës. Pra televizionet të vendet e ndryshme kanë marrë patentën (Autorizimin) për zhvillimin e këtyre formateve. Në një definim tjetër *"Patenta është një dokument pronësie që mbron të drejtat e pronarit ligjërisht"*⁵
- **Markat Tregëtare:** Shkurtesa për Markën Tregëtar është (MT). Në to bëjnë pjesë të gjitha markat ku brenda tyre qëndron qëndron pronësia, e cila vërtetohet dhe identifikohet nga emri dhe nga Logo-ja e kompanisë. Tek markat tregëtare, nëse përmendim disa prej tyre si Psh. Benz, Audi, Microsoft, Coca Cola, do të identifikojmë elementet e MT-së. *"MT-ja konsiderohet si pronë intelektuale sepse janë rezultat i punës artistike dhe intelektit të personave apo ndërmarrjeve të cilët identifikojnë këtë markë."*⁶ Edhe në këtë rast kemi të bëjmë me shtrirje të gjërë të fushëveprimit të këtyre markave në shumë vende të botës. Por përhapja e tyre duhet të këtë autorizimin e kompanisë apo individit që ka nënpronësi industriale kompanië apo produktin e përhapur tashmë në shumë vende të botës. Nëse marrim shembull kompaninë prodhimit dhe tregëtimit të Benz Mercedes, do të konstatojmë se selia e markës gjendet në shtetin Gjerman, kjo kompani ka logon, sloganin, apo emrin e saj. Por prodhimi dhe shitja jo detyrimisht bëhet vetëm në Gjermani, qendër për tregëtimin e markës Benz-Mercedes, gjenden në shumë vende të botës, gjithashtu njëjtë dhe me filialet e prodhimit gjenden në disa shtete. Ky është rasti kur kompania ka autorizuar subjekte apo individë, për

⁵ Shih: Fq. 148, E Drejta në Biznes, Prof.Dr.Gëzim Selimi

⁶ Shih: Fq. 149, E Drejta në Biznes, Prof.Dr.Gëzim Selimi

gëzimin e disa të drejtave elementare dhe të përcaktuara dhe në një marrëveshje paraprake.

- **Dizajnet Intelektuale:** Dizajnet janë krijime figuracionesh apo formash të cilat mbrohen dhe autori sa i përket krijuesit (dizanjuesit). Gjithashtu në këtë fushë kemi të bëjmë me "Konfiguracion ose kompozimin e modeleve dhe ngjyrave"⁷

E DREJTA E AUTORIT SI PJESË E PRONËSISË INTELEKTUALE

E drejta e autorit, është autorësia apo konfirmimi i pronësisë mbi një krijim artistik, studimor mbi të cilin garantohet mbrojtja ligjore për mos kopjim apo për përvetësim. Sice e përmendëm edhe më sipër, e drejta e autorit është pjesë e pronësisë intelektuale, ku në të bëjnë pjesë (Muzika apo këngët e ndryshme, librat apo artikujt, pikturat, skulpturat, etj.)

Republika e Shqipërisë ka një ligj të posaçëm për mbrojtjen e të drejtave intelektuale, si garanci për krijuesit e sferave të ndryshme. Bëhet fjalë për Ligjin Nr. 35/2016 Për Të Drejtat E Autorit Dhe Të Drejtat E Tjera Të Lidhura Me To⁸. Në këtë ligj përcaktohet detajisht se ç'është e drejta e autorit, si mbrohet, kush nuk përfshihet si e drejtë autori.

Nëse marrim një shembull për të drejtën e Autorit, mund të përmendim Revistën Shkencore "The Heritage" të botuar nga Universiteti Ndërkombëtar i Strugës. Në këtë rast kemi të drejtë të përzierë të autorit. Në rastin konkret Revista Shkencore "The Heritage"⁹ është prodhim i Universitetit Ndërkombëtar të Strugës dhe autorësia gjenerale për të i takon po universitetit, por në rast se hapim të njëjtën, në brendi të saj ka një sërë autorësh që kanë deponuar punimet shkencore. Por punimet autorësia nuk i përket universitetit, por i përket vetë individit që ka deponuar punimin.

⁷ Shih: Fq.151, E Drejta në Biznes, Prof.Dr.Gëzim Selimi

⁸ Shih: LIGJ Nr. 35/2016 Për Të Drejtat E Autorit Dhe Të Drejtat E Tjera Të Lidhura Me To

⁹ Shih: Revista Shkencore "The Heritage" UNS

Raste të tjera të së drejtës së autorit, kemi botimet e librave, të cilat mund të prodhohen në masë, të identifikueshme prej ISBN-së¹⁰. Ky kod specifik automatikisht lidh autorin me veprën e tij, ose ndryshe përcaktonë autorsinë e veprës.

Mund të përmendim dhe prodhimin e muzikës osë këngëve, në këtë rast kemi të bëjmë me autorsinë e prodhimit që ka ardhur si rezultat i krijimtarisë së një artisti, ku i njëjti gëzon të drejtën e tij që vepra e tij të mos kopjohet apo ripodhohet pa autorizimin e tij. Jo pak herë kemi parë raste konkrete kur këngëtarë të ndryshëm kanë hedhur në gjyq persona të tjerë pasi, mbi muzikën e tyre është kryer plagjiaturë.

Tek pikturat ose skulpturat kemi të bëjmë me të drejtën e autorit, për një krijim i cili është unik në llojin e tij dhe i pakopjueshëm përse i përket vlerave. Nëse sjellim një shembull të thjeshtë, Piktura "Monaliza" e realizuar nga Leonardo da Vinci, është unike në llojin e saj dhe autorësia i përket piktorit që e ka realizuar atë. Edhe pse pronësia mund ti ndryshojë një veprë të ngjashme, autorësia nuk i ndryshon asaj.

Këtu dalim në një problem të dytë, që jo gjithmonë pronësia dhe autorësia i përkasi një personi. Edhe rasti i mësipërm e qartëson këtë gjë. Dihet që pronësia është e drejta e drejta ekskluzive mbi sendin, por rastet kur një autor ka kryer një pikturë dhe më pas e ka shitur, që do të thotë i ka ndërruar pronësinë, përsëri ai mbetet autori i saj, por tashmë jo pronari i saj.

Gjithsesi kjo gjë është bërë trend, ku vetë autorët i falin autorsinë dhe njëherazi pronësinë e një veprë dikujt tjetër për përfitime apo dicka shtesë.

Tek e drejta e autorsisë në vendet tona kemi parë dhe një problem tjetër evident. Cënimi i të Drejtës së Autorit, nëpërmjet prodhimit apo shumëfishimit të veprave të tyre. Kryesisht kjo në Republikën e Shqipërisë, ndodh nga subjektet e ndryshme kancelarike, të cilat nëpërmjet shumëfishimit të një veprë, qoftë ky libër, revistë, apo diçka e ngjashme, për përfitime minimale shkel të drejtën e autorit, duke e dëmtuar këtë të fundit qoftë në të ardhurat, që

¹⁰ http://www.bksh.al/Sherbimet_isbn.html

tashmë nuk shkojnë për të, por shkojnë dhe për shumëfishuesin e veprës së tij në mënyrë të përgjysmuar.

Nga ana tjetër, edhe vetë shtëpitë botuese në vend shkelin shpesh herë të drejtat e autorve, duke mos ju përmbajtur paraprakisht një marrëveshje dy paleshe. Një rast hipotetikë është dhe marrëveshja që lidhet, ndërmjet autorit dhe botuesit për prodhimin e një numri të caktuar të kopjeve.

Psh, Autori bie dakort me shtëpinë botuese të prodhoj 1000 kopje të veprës, ku më pas kjo vepër të shpërndalet për shitje në pikat e ndryshme të shitjes. Nga shitjet e këtij botimi, vërhete ritja e kërkesës për të dhe në këtë moment shtëpia botuese shumëfishon këtë vepër pa lejen e autorit, duke shtuar në treg numrin e kopjeve për të njëjtën vepër pa autorizimin e autorit. Edhe në këtë rast kemi të bëjmë me konsumimin e të drejtave të autorit, por këtë herë nga bashkëpunatori i tij, që është shtëpia botuese.

Në rastet e mësipërme edhe vetë shteti e ka të vështirë, të monitorojë veprimtaritë e mësipërme të cilat çenojnë të drejtat autoriale. Pasi numri i ekspertëve në kqyrje në terren duhet të jetë shumë i lartë, për të parandaluar këto fenomene. Njëkohësisht dhe monitorimi i shtëpive botuese bëhet i pamundur, kur vetë shteti ka mangësi në instrumentat e ndryshme për këtë gjë.

Situatat e mësipërme në të shumtat e rasteve dëmtojnë direkt autorin e veprave, pasi ky i fundit nuk është i sigurtë nga shteti, për garantimin e tij.

PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME

Në përfundim të këtij punimi dalim në konkluzionet që pronësia intelektuale dhe e drejta e autorit, nuk është vetëm një marrëdhënie juridike, por edhe një marrëdhënie ekonomike me përfitime të mëdha. Mbrojtja e të drejtave të autorit dhe prodhuesit absolutisht është një sferë e cila në përditshmëri duhet të këtë një vëmendje të përhershme të madhe, sepse mos respektimi i këtyre të drejtave realisht sjell probleme jo vetëm për autorin ose prodhuesin, por gjerësisht për një pjesë të mirë të tregut.

Realisht ne kemi vënë re që fitimet më të mëdha në treg, vijnë kryesisht nga markat tregëtar të cilat kanë një shtrirje të gjërë në jo pak vende. Këtu kemi të bëjme me pronësinë Industriale. Mbrojtja e të drejtave të prodhuesit është një sferë e cila, jo vetëm e mbron atë, por monitoron dhe marrdhënjet tregëtare që kryhen.

Padyshim nga punimi i mësipërm konstatojmë që këto të drejta, të garantuara ligjërisht janë domosdoshmëri e madhe. Por realisht në vendet si Shqipëria dhe Maqedonia e Veriut, kryesisht këto të drejta shpesh herë cungohen ose shkelen nga tregëtarë të ndryshëm. Lehëhtësisht mund të evidentojmë herë pas here produkte të kopjuara që i përkasin një brendi ose një marke. Kjo nënkupton që zbatueshmëria ligjore është e dobët për shkak të instrumentave shtetëror dhe moskuptimit të plotë të këtyre të drejtave nga tregëtari sjell dhe në mjegulli në respektimin e tyre.

Në konceptin e mësipër, institucionet e ndryshme shtetërore duhet të jenë më pranë tregëtarit, jo vetëm në mbledhjen e taksave, por dhe në garantimin e të drejtave të tij. Logjikisht nëse një tregëtari i shkelen të drejtat ekskluzive të tij, kryesisht nga kopjimet ose plagjiaturat e ndryshme, këtij të fundit i ulet jo vetëm reputacioni por edhe niveli i të ardhurave të fituara kryesisht nga tregëtimi apo promovimi i produktit. Që përkethehet ndryshe në shkurtim të të ardhurave, që sjell si pasojë uljen e detyrimeve që tregëtari ka ndaj shtetit (Taksat). Pra në këtë mënyrë ndodh një reaksion ekonomik zinxhir.

Përsa i përket pjesës ligjore, mosgarantimi i të drejtave të prodhuesit apo autorit, tregon dhe një herë një Shtet të Së Drejtës, i cili ka mosfunksionim të një nga kolonave kryesore, pra sistemit të drejtësisë dhe mekanizmave ekzekutiv shtetëror. Kjo këmbanë alarmi tregon dhe një herë, që tregëtarët nuk janë të mbrojtur shpesh herë.

Përsa më sipër, rekomandohet funksionimi de facto i mekanizmave të cilat garantojnë të drejtat e autorit dhe prodhuesit. Monitorimi i produkteve që kanë një autorsitet duhet të jetë një detyrë e cila të demonstron nga mekanizmat shtetërorë.

Për pjesën e ligjit egzistent që garanton të drejtat e prodhuesit dhe autorit, duhet një sanksionim më i rrëndë për personat të cilët marrin autorsitetin e dikujt tjetër, apo prodhojnë produkte mbi të

cilat nuk kanë autorizim për ti prodhuar. Nga ana tjetër me zhvillimet e shumta teknologjike e sociale, ligji duhet të evoluojë dhe njehërazi të prodhojë mekanizma të tjera, institucionale për monitorimin dhe garantimin e mbrojtjes së prodhuesit apo autorit.

Nga ana tjetër edhe prodhuesi ose autori duhet t'i kuptojnë hapsirat ligjore që garantojnë të drejtat e tyre. Njëhërazi t'i drejtohet instucioneve ekzekutive ose gjyqësore për zbatimin e atyre të drejtave. Pasi siç dihet, jo të gjithë prodhuesit dhe autorët i drejtohen institucioneve, në rast shkeljesh të të drejtave të tyre, që vjen si shkak i panjohjes së mirfilltë me ligjin. Kryesisht, në këtë pikë hasin probleme autorët e ndryshëm të librave apo prodhuesit muzikor. Siç dihet përvetësimi i autorsisë nëpërmjet plagjiaturës tashmë është bërë modë në Shqipëri dhe Maqedoninë e Veriut dhe kjo padyshim vjen dhe sipasojë e mos ditjes së të drejtave nga vetë autori. Por edhe siç e përmendëm më lartë kemi të bëjmë funksionim të dobët të mekanizmave. Ndoshta herë pas here që vendosen dhe përballë korrupsionit.

REFERENCAT

- E Drejta në Biznes, Prof.Dr. Gëzim Selimi
- Kapitali Intelektual, Artan Nimani, Prishtinë 2012
- E Drejta Biznesore, Prof.Dr. Riza Smaka, Prishtinë 2007
- E Drejta Biznesore, Prof.Dr. Riza Smaka dhe Mr.Skender Gojani, Prishtinë 2012
- LIGJ Nr. 35/2016 Për Të Drejtat E Autorit Dhe Të Drejtat E Tjera Të Lidhura Me To
- http://autori-ks.com/repository/docs/REVISTA_PERFUNDIMTARE_Final13.pdf
- <https://www.vecteezy.com/vector-art/145156-set-of-minimal-copyright-symbol-vectors>

MOBBING (Psychological harassment in business)

PhD.Candidate Elmedina Shuajibi

International University of Sraga E-mail: e.shuajibi@eust.edu.mk

Mr.Sc. Hasime Durmishi

International University of Sraga E-mail: h.durmishi11@eust.edu.mk

PhD. Candidate Miranda Rahmani.

International University of Sraga E-mail: miranda.rahmani7@gmail.com

АБСТРАКТ

Заканите, омаловажувањата и навредите во односите меѓу работник и работодавач и меѓу работници колеги не се новина, но новина е нивното нормативно уредување во одделни земји. Психичките притисоци, понижувањата и злоставувањата, малтретирањето на работниците, кои предизвикуваат сериозните нарушувања на психичкото и фи-зичкото здравје на работниците, го карактеризираат таканарече-ниот мобинг кој е одамна познат во работните средини во многу земји. И Република Македонија не е исклучок од светската појава на се помасовното малтретирање на вработените. Неспорен е фактот дека мо-бингот негативно влијае како на работникот така и на работните задачи што тој ги извршува на не-говото работно место, понекогаш доведувајќи ја во прашање и не-говата здравствена состојба.

Клучни зборови: *мобинг, синдикат*

ВОВЕД

Зборот мобинг доаѓа од англискиот „mob“, што значи агресивен чопор и зборот „mobbish“, што значи грубо, вулгарно, простачко. Во светската литература, различни автори користат различни термини кои се однесуваат на мобинг.

Терминот мобинг најчесто се користи во шведската, германската и италијанската литература, додека во земјите со англиско говорно подрачје се користи терминот bullying, а во САД најчести термини се work abuse или employee abuse. Прв научник кој почнал да го проучува овој феномен на систематски начин е Heinz Leymann, германски психолог кој живеел и работел во Шведска.

Тој го определува мобингот како психолошки терор на работното место кој се однесува на непријателската и неетичката комуникација насочена од еден или повеќе поединци кон најчесто еден поединец, кој поради мобингот се наоѓа во беспомошна позиција, во неможност да се одбрани, бидејќи постојано е жртва на мобилизирачки активности. Овие активности се одвиваат многу често (барем еднаш неделно) и во долг временски период (најмалку шест месеци). Големата зачестеност и долготраењето на непријателското однесување и малтретирање, кај лицето предизвикуваат значајни ментални, психосоматски и социјални последици. (Heinz Leumann, 1990).

Првото македонско Мобинг здружение кое функционира во Регионалниот синдикален совет Куманово спровело анкета на 510 вработени во јавните и приватните претпријатија за да се утврди колку мобингот (социјално-медицински феномен на морално малтретирање на работното место) е присутен во Македонија. Терминот мобинг се употребува за однесувањето помеѓу вработените во рамките на организацијата, а претставува повторено несоодветно и неразумно однесување насочено кон одреден вработен или група на вработени и претставува опасност за нивната сигурност и здравје. Всушност претставува емоционален напад врз личноста на работното место, од страна на колегите, претпоставените, подредените и/или членови на тимот.

ФАЗИ НА МОБИНГОТ

Следејќи го процесот на мобингот од неговиот почеток па се до крајниот исход, истиот може да се подели во следните пет фази:

- Прва фаза

Како потенцијална основа за мобинг се појавува неразрешен конфликт помеѓу соработниците, кој резултира со пореметување на меѓучовечките односи. Почетното недоразбирање набргу се заборава, но заостанатите агресивни тенденции се насочуваат кон "одбраната" особа.

- Втора фаза

Потиснатата агресија ескалира во прихичко малтретирање. Во вртлогот на сплетки, понижувања, закани и измачувања, жртвата го губи своето професионално и човечко достоинство.

- Трета фаза

Веќе обележаната и перманентно малтретирана особа станува "дежурен виновник" за сите неуспеси и пропусти на целиот колектив.

- Четврта фаза

Оваа фаза е карактеристична по "борбата за опстанок" на жртвата, кај која се појавува и синдромот на професионално согорување (burn out), хроничен умор, разни психосоматски или депресивни пореметувања.

- Петта фаза

После долгото малтретирање најчесто жртвата на мобингот го напушта работното место но кај некои жртви целокупната ситуација резултира со суицидален исход(самоубиство).

АНАЛИЗА НА РЕЗУЛТАТИ ОД ПИЛОТ-ИСТРАЖУВАЊЕ ЗА МОБИНГ

На темата мобинг се правени истражувања во голем број земјикои, главно, покажуваат дека е доста раширена појава. Во САД секој 4-тиработник е подложен на мобинг, а во Велика Британија секој 8-ми. И воевропските земји, исто така, мобингот е доста раширен,

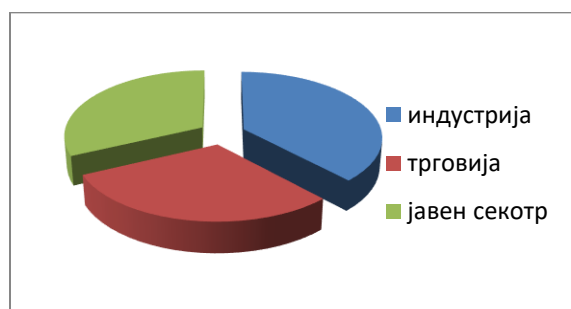
земајќи предвид дека тоа е појава која во голема мера зависи од многу фактори, но предсе од информираноста и едуцираноста на работниците. Во нашава земја ова е релативно нов поим, и спроведеното пилот- истражување од Сојузот на синдикатите на Македонија и Македонското мобинг здружение е прво од ваков вид. Целта на пилот - истражувањето е да се испита дали постои мобинг во Република Македонија, како тој се манифестира и како влијае врз психичкото и физичкото здравје на вработените.

Истражувањето е спроведено врз репрезентативен примерок во целата држава, во поголемите градови, водејќи сметка за националната, половата, статусната и друга структура, битна за реалното согледувањена состојбите во врска со психичкото малтретирање на работното место.

1. Број на анкетирани

Вкупниот број на анкетирани работници е 510, релативно голем примерок за потврда на релевантноста на податоците. Можените отстапувања можат да се движат до 5%. Анкетата е спроведена во приватниот и јавниот сектор:

Индустрија	193	38%
Трговија	155	30%
Јавен сектор	162	32%
Вкупно	510	100%

Анкетата е спроведена релативно изедначено по дејностите/секторите на работење.

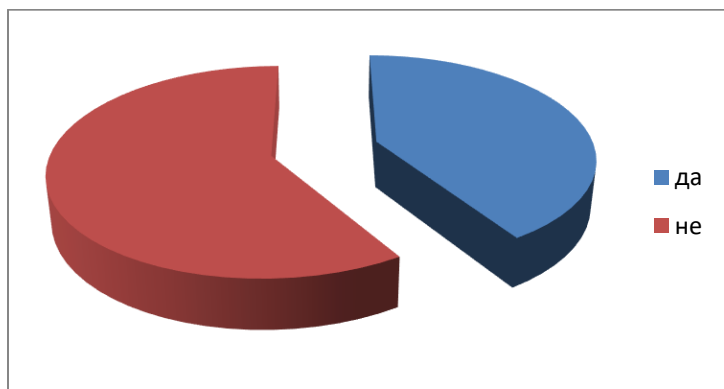
Добиени одговори на анкетните прашања

Од одговорите од спроведената анкета се добиени следниве резултати:

1. Дали сте биле жртва на мобинг?

Да	207	41%
Не	303	59%
Вкупно	510	100%

Ваков висок процент од 41% мобирани од вкупниот број анкетирани е впечатлив и многу поголем од европскиот просек (25%). Зошто е тоа така, одговорот треба се бара или во поголемата искреност на учесниците во оваа анкета или, пак, можеби во фактот дека воопштествата кои се во транзиција појавата е поприсутна и почеста. Било која да е причината, факт е дека бројката од 41% е загрижувачки фактор, што е знак дека мора многу посериозно да се зафатиме со решавање на овој проблем.

2. Подложени на мобинг сте биле преку:

Вербални попречувања	65	23%
Социјална изолација	43	15%
Озборувања, исмејувања, интриги	57	20%
Работни задачи/Подметнувања/контрола	90	31%
Здраство/закани, напади, секс, опасно	32	11%
Вкупно	287	100%

Сериозни се начините на кои се вршени психичките малтретирања во работните средини. Најмногу, скоро 1/3 се подметнувања и претерани контроли, кои имале за цел да се врши

притисок или да се најде причина работникот да го изгуби работното место, или самиот да ја напушти работата.

Потоа следи вербално попречување и оневозможување работникот да се искаже и да го изнесе своето мислење или став, туку се третира само како физичко лице кое треба само да работи и слуша. Озборувањата, интригите и зависта, пред сè од колегите, односно од работната средина, произлегуваат од љубомората заради физичките или психичките карактеристики на поединци, или успешноста во извршување на работните задачи. Голем е процентот кога се применува и социјална изолација на поединецот од целата средина, па натрупаните и зачестените малтретирања преминуваат во класичен мобинг, заради кој доаѓа во опасност и здравјето на мобираниот. Мора да се каже дека најчесто еден вид притисок не е осамен, туку оди во комбинација со другите, заради што опасностите се поизразени, а последиците потешки.

3. Заради кои карактеристики сте биле мобирани?

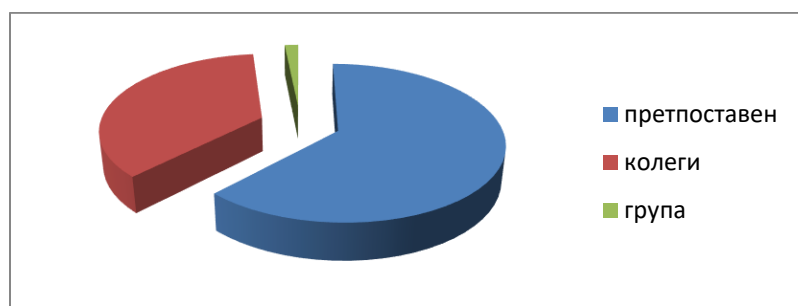
Физички	15	5%
Психички	75	26%
Политички	87	30%
Национално	30	11%
Потекло	39	14%
Брак	15	5%
Возраст	12	4%
Секс	15	5%
Вкупно	288	100%

Индикативен е податокот што најголема причина за мобирање била политичката определеност на поединецот. Тоа зборува дека и работните средини, каде што треба примарен да биде квалитетот и резултатите од работењето, не се изолирани од исполитизираноста и поделеноста на овој план. Потоа следат психичките особености на поединците заради кои доста често се станува жртва на мобинг. Таа појава е присутна и во

развиените земји. Кај нас е доста изразен мобингот заради културолошкото потекло, но и мобирањето по национална основа е доста застапено.

4. Од кого сте биле мобирани?

Предпоставен	114	55%
Колега	66	32%
Група	27	13%
Вкупно	207	100%

Во нашите работни средини моберот најчесто е претпоставен, дури над една половина, што е и најчестиот облик на вршење на мобинг во светот, но и скоро една третина подметнувања од колегите не се за потценување, а ако на тоа се додадат и 13% групни здружени малтретирања, тогаш нивното негативно влијание станува уште посериозно.

5. Какви последици имате почувствувано?

Нарушена социјално емотивна рамнотежа	112	37%
Телесни нарошувања и болки	90	29%
Промени во однесување и слоности	104	34%
Вкупно	306	100%

Структурата на последиците е поприлично воедначена иприсутна кај сите три вида. Сепак, на прво место се последиците однарушената социјално емотивна рамнотежа на мобираното лице, штовсушност се и најчестите последици од мобинг, но не се за

запоставувањениту процентите на здравствени проблеми, и различни промени вооднесувањето кај жртвите.

А. Во што се огледа нарушената социјално емотивна рамнотежа?

Напади на паника, страв	21	19%
Поноженост, празнина, апатија и сл.	33	29%
Депресија, демотивација и сл.	31	27%
Чуство на деприсионализација, отсутност	27	25%
Вкупно	100	100%

Од добиените резултати се гледа дека психичките последици што ги носи мобингот директно го напаѓаат интегритетот на личноста. Како прва фаза кај мобираните лица речиси секогаш е чувството на пониженоост и намалување на самопочитувањето. Но, исто така, високи се и процентите на доживување: на депресија, паника, страв и отсутност, што носи сериозни последици по психичкото и физичкото здравје на личноста.

Б. Како се манифестираат физичките нарушувања?

Главоболки, астма, притисок, трахикардија	36	40%
Хроничен замор, пробава	30	33%
Зголемане или намалена тежина	8	9%
Намален имунитет	16	18%
Вкупно	90	100%

Како што може да се види од добиените резултати, последиците од мобингот носат со себе доста сериозни здравствени проблеми кај жртвите. Главоболките се најчеста појава, но заради психичките проблеми многу често доаѓа до промени во крвниот притисок, тахикардија, кожни заболувања, па дури и астма, како последица од долготрајна изложеност на психичките малтретирања и претрпениот страв. Губење кондиција и

хроничен замор по зачестеноста се на второместо, а како последица тоа прераснува и во нарушената пробава, грчеви во стомакот односно желудникот. Исто така, сето тоа, по правило, за последица има: намалени имунитет и неотпорност, што организмот го изложува лесно на други заболувања. Кај некои изложеноста на мобингот предизвикува промени во метаболизмот, во нездраво зголемување на телесната тежина, додека кај други таа се намалува до загрижувачко ниво.

В. Какви промени во однесувањето се случуваат?

Агресивност	18	17%
Целосна пасивност и изолација	22	21%
Промени во исхраната, алкохолизмот, пушење, лекови, дрога	12	12%
Семејно-брачни и нарошување во интимниот живот	16	15%
Губење концентрација	36	35%
Вкупно	104	100%

Речиси секогаш како последица на мобинг се јавува намалувањена концентрацијата, која во некои случаи е толку изразена што сериозно ја намалува способноста во извршувањето на работните задачи. Мобираните стануваат пасивни, се повлекуваат во себе и плашејќи се од други луѓе се самоизолираат. Како одбрана можат да станат опасни и агресивни кон други, но најчесто како разочарани и исплашени стануваат агресивни кон самите себе, па доаѓаат и во ситуации да помислуваат на самоубиство. Дури и во своето семејство го менуваат однесувањето, лесно им се нарушуваат брачните односи, а има последици и по интимниот животна жртвата.

6. Како мобингот влијае врз вас и работната способност?

Стрес	68	28%
Нарушување на работа	17	7%
Намалување на ефикасноста	39	16%
Губење на концентрација	47	20%

Губење на мотивација	28	12%
Земање боледување	40	17%
Вкупно	239	100%

Одговорите во анкетата покажуваат дека стресот е присутен во скоро сите случаи без оглед на дадените одговори и нормално е дека процентот е најголем.

Секако дека е големо влијанието и врз губењето концентрацијаво извршувањето на работните задачи, помалата ефикасност, демотивацијата и други штетни последици по поединецот, компанијата, па и целото општество. Големiot број боледувања е сериозен проблем, а како крајна реакција е и напуштање на работата.

7. Дали работодавачот е свесен за мобингот?

Да	108	21%
Не	139	27%
Не знам	263	52%
Вкупно	510	100%

Анкетираниите сметаат дека многу мал број работодавачи свесно за сериозноста на појавата на мобингот, или, пак, работодавачите свесно го запоставуваат, или користат овој феномен. Но, сигурно дека е потребна и нивна едукација и издигнување на свеста за штетните последици по ефектите во деловното работење.

8. Дали работодавачот е заинтересиран за решавање на проблемите?

Да	90	18%
Не	130	25%
Не знам	290	57%
Вкупно	510	100%

Најголемиот дел од анкетираниите не знаат дали работодавачите се запознати со појавата на мобинг во нивните компании. Но, не е запотценување ни процентот на изјаснување дека работодавачот знае, носвесно не сака да го разрешува проблемот. Ова се должи, најверојатно, заради предрасудите што ги има кон одредени групи работници заради: културата, потеклото, националноста и други мотиви.

9. Дали постои заштита од мобинг во компанијата?

Да	60	12%
Не	202	40%
Не знам	248	48%
Вкупно	510	100%

Најголемиот дел од анкетираниите не знаат дали во нивната организација постои заштита од мобинг. Но факт е дека во нашата држава овој проблеме маргинализиран и речиси и да не постои заштита од ваков вид на малтретирање на работното место.

10. Дали постои заштита од страна на Синдикатот?

Да	204	40%
Не	98	19%
Не знам	208	41%
Вкупно	510	100%

Доста поохрабрувачки се одговорите во врска со заштитата од страна на Синдикатот, како единствена организирана форма на заштита направата на вработените од работа. Синдикатот активно и организиран се залага за вклучување на сите релевантни фактори на општествената заедница за спречување на мобингот и последиците од него.

ЗАКЛУЧОК

Мобингот е длабок и сериозен проблем кој, освен жртвите, ги засега и работодавците, кои во одредни ситуации најчесто и не знаат што им се случува на вработените. Всушност

мобингот претставува емоционален напад врз личноста на работното место, од страна на колегите, претпоставените, подредените и/или членови на тимот.

Република Македонија го следи светскиот феномен на хоризонтално и вертикално проширување на мобингот. Првичен доказ е анкетата на Сојузот на синдикати на Македонија, според која од 510 испитаници 41 процент се изјасниле дека се жртви на мобинг, 30 проценти дека трпат притисоци поради политичка определеност и 40 проценти дека имаат сериозни здравствени проблеми како резултат на притисоците кои ги доживуваат на работното место.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Билјана Богичевиќ Менаџмент љутских ресурса Издавачки центар Белград, 2004
- Lioyd Byars, Leslie Rue Human Resource Management McGraw – Hill 2006
- Гарет Џонс, Џенифер Џорџ Современ Менаџмент ИСППИ 2009
- Добри Петровски Менаџмент на човечки ресурси УКО 2007
- http://www.ssm.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=433&Itemid=149&lang=mk
- <http://www.fes.org.mk/pdf/Mobing.pdf>
- <http://www.roditeliideca.com.mk/zivot/4-mobing>
- <http://www.mobing.mk/mobing-info>
- <http://www.mobbing.mk/index.php?p=3>

BULLIZMI DHE KËNDVËSHTRIMI ISLAM

PhD Dashmir Nasufi

International University of Struga (d.nasufi@eust.edu.mk)

ABSTRAKT

Në pamje të parë, bullizmi i ngjan talljes. Disa fëmijë i tallin fëmijët e tjerë në mënyrë të përsëritur. Ndonjëherë, disa fëmijë mund t'i tallin të tjerët, sepse duan t'i lëndojnë ose t'i lënë jashtë lojërave. Në këto raste, tallja bëhet bullizëm. Kërkuesit janë përpjekur prej vitesh ta përcaktojnë bullizmin. Olweus (1987) e ka përcaktuar bullizmin, si "një fenomen që ndodh kur një individ, i paaftë të mbrojë veten, ekspozohet në mënyrë të përsëritur dhe për një periudhë të gjatë kohe ndaj dëmtimit të qëllimshëm nga një ose disa të tjerë, në mënyrë direkte ose indirekte". Pra, bullizmi shfaqet në formën e agresionit fizik ose psikologjik. Bullizmi fizik përfshin goditjen, kafshimin, shtyrjen, shkelmimin dhe marrjen e sendeve personale, ndërsa ai psikologjik përfshin abuzimin verbal, vendosjen e nofkave, gjestet kërcënuese, fshehjen e vazhdueshme të sendeve të tjetrit, përjashtimin nga aktivitetet e dëshirueshme.

Bullying është një term psikologjik i kohëve të sotme që i shqipëruar do të thotë "kërcënim" dhe tregon fenomenin e sjelljeve të përsëritura, agresive, të dhunshme me karakter psikologjik, fizik, që ju bëhet fëmijëve adoleshentëve të pambrojtur të vetmuar, nga një individ ose grup individësh të tjerë edhe këta njësoj moshatar ose më të mëdhenj të cilët kërkojnë të diskriminojnë, keqtrajtojnë, abuzojnë me bashkënxënësit si ata nëpër shkolla.

Fjalë kyçe: *bullizëm, islam.*

Hyrje

Bullizmi shfaqet me karaktere të ndryshme dhe me forma të ndryshme si psh. kemi:

- **bullizmi fizik**, dmth abuzim me anë të dhunës së përsëritur të çdo forme të jashtme;
- **bullizmin verbal**, me anë të fyerjes, nofkave, thashethemeve dashakeqe, shpifjeve;
- **bullizmi social**, që do të thotë mënjanim nga grupi shoqëror në shkollë, ose në festa që organizon klasa, apo nxënës;
- **bullizmi seksual**, që është verbal me anë të fjalëve fyese, provokuese, por edhe fizik në ngacmime seksuale;
- **bullizmi virtual**, me anë të rrjeteve sociale dmth keqpërdorimi i tyre për të dëmtuar 'viktimën' me postimin e fakteve apo thjesht shpifjeve publikisht;
- **bullizmi racial**, nëpërmjet fyersjes dhe dhunë, apo edhe
- **bullizmi fetar**, duke diskriminuar dhe fyer fenë ku nxënësi ose prindërit e tij besojnë.

Bullizmi zakonisht kryhet në një përqindje më të madhe nga djemtë që duan të bëjnë të fortin ose të parin në shkollë, por po shikohet një rritje e përqindjes dhe nga vajzat të cilat dëshirojnë kundër dhe natyrë femërore, të sillen si djemtë, të shajnë, të dhunojnë, të poshtërojnë viktimat e tyre.

Të gjithë fëmijët adoleshentë edhe të rinj që janë viktimat e bullizmit mbas një trysnie të përsëritur psikologjike dhe fizike shfaqin simptoma anormale të shoqëruara me ndjenja frike dhe ankthi për pasigurinë e tyre në ambientet e shkollës apo në rrugë dhe nuk kanë shumë dëshirë që të shoqërohen me fëmijë tjerë, izolojnë veten, me një fjalë hyjnë në një botë krejt tjetër nga ajo që janë në realitet. Kjo gjë i'u krijon atyre trishtim, qëndrim në shtëpi të izoluar, mos vajtje në shkollë, rënje nga mësimet etj. Gjithë kjo gjëndje shpirtërore anormale shfaqet dhe me simptoma të tjera të jashtme si anoreksi, dhimbje koke, dhimbje stomaku, të vjella, përgjumje ose gjumë të trazuar etj.

Nëqoftëse kjo gjëndje nuk menaxhohet mirë nga personi i viktimizuar, ndihmuar nga shkolla prindërit, shoqëria dhe ekspertët, atëhere gjëndja përkeqësohet kalon në dëshpërim, kthehet në depresion dhe lë pasoja gjatë jetës dhe mund të marrë trajta të ndryshme sëmundjesh psikologjike dhe fizike dhe mbi të gjitha këtyre siptomave, personi i bullizuar tenton vetëvrasjen.

Fatkeqësisht bullizmi në përqindjen më të madhe kryhet në ambientet e shkollave në moshën fëmijore të nxënësve dhe adoleshente por nuk përjashtohen raste edhe te të rinjtë. Ky fenomen po ta mendosh drejt është një paradoks kulturor- social, sepse shkolla aspirohet të jetë si vendi i shënjtë ku mësohet dija, kultura, emancipohen brezat, duke u bërë më të mirë se pasardhësit tanë të çliruar nga konfliktet fisnore , gjinore, klasore, që i përkasin primitivizmit social.

Pavarësisht ndërgjegjësimi që po i bëhet këtij fenomeni nëpër shkolla me biseda, punës së diferencuar të psikologut punonjësit social, ndërhyrjes prindërore, por edhe të vetë organizmave mbrojtës të fëmijëve siç është UNICEF, përsëri sipas statistikave në botë edhe në Ballkanin Perëndimor bullizmi po përhapet si një epidemi me shumë viktime.

Si prind me fëmijët e kësaj moshe ndjem i shqetësuar dhe mendoj se nuk duhet të rrimë indiferent duke thënë vetëm “larg shtëpisë time”, por secili sipas statusit dhe mundësisë duhet të japi kontributin që fenomeni të mos përparojë dhe të bëhet “epidemi sociale” ashtu siç po e ka trendin. Shumica e atyre që janë marrë me problemin e bullizmit si shkak dhe parandalim pavarësisht punës dhe rezultateve që duhen përshëndetur, mendoj se kanë injoruar një fakt shkak dhe kryesor, që e ushqen bullizmin dhe që i shton viktimat e tij, besimin në Zot.

Po, sepse pavarësisht laicitetit të shoqërisë dhe sistemit arsimor, mohimi i faktorit Perëndi për formimin e nxënësve sipas idesë marksiste “feja opium për popullin”, koha po na tregon se nuk ka qënë gjë e mirë dhe nuk solli rezultatet të përsosjes morale siç pritej, përkundrazi siç po shikojmë shthurja dhe aroganca është shtuar nëpër shkollat ku injorohet formimi fetar.

Tek njerëzit ekzistojnë dy vullnete që luftojnë njëri me tjetrin. Njëri bën pjesë në anën e mendjes të shpirti tonë prandaj quhet dhe vullneti mendor që është më i lartë, tjetri i takon anës shqisore dhe quhet dhe i pamënd, vullneti i pasionshëm. Vullneti i epërm dëshiron përherë të mirën por i ulti asgjë përveç të ligës. Kur e lëmë këtë fuqi shqisore të çlirohet me pasion, ajo prodhon

adrenaline me tepri dhe shton fuqinë dhe kënaqësinë në psikikën. Kur i nënshtrohem këtij vullneti shqisor, atëhere gjëndja kthehet në dicka emergjente, në varësi, në ves. Prandaj edhe ata që kryejnë bullizëm ndjejnë “kënaqësi” dhe për shkak të kësaj e ripërsërisin bullizmin e tyre tek viktimat si një rreth vicioz, si një drogë që të duhet ta marrësh patjetër, kjo funksionon jo vetëm për të riturit por edhe çdo moshë të vetëdijshme.

E kundërta e ateistit, individi që beson në një Zot, duke patur frikë perëndie, fillon të ketë një ekuilibër mendor si fillim ai kryhen dhe përmbush ligjin natyral të qënies njerëzore, “mos i bëj tjetrit atë që nuk duan të ta bëjnë ty” dhe me fuqinë dhe hirin e Perëndisë përmbush ligjin shpirtëror dhe aktiv “Por, ashtu siç dëshironi që t’ju bëjnë juve njerëzit, po ashtu bëni me ta.

Por dhe trajtimi i viktimave të bullizmit nuk mund të bëhet pa një besim dhe ndërhyrje të Perëndisë së dashurisë i cili ka krijuar çdo njeri në pëllëmbën e dorës së tij. Viktimat e bullizmit vuajnë se nuk kanë një pikë ku të mbahen apo një vënd ku të strehohen, sepse edhe kur kërkojnë ndihmën e mësuesve, psikologëve apo edhe të prindërve në shumicën e rasteve ata nuk gjejnë mirëkuptim dhe mbrojtje të sigurtë, madje bullizmi ka raste të denoncuar që stimulohet edhe nga mësuesit arogant, apo prindër të papërgjegjshëm, që nuk japin rëndësi ose janë vetë të dhunshëm, kështu viktimat gjenden të tradhëtuar dhe të vetmuar mes dhunës fizike dhe psikologjike në shkollë dhe në shtëpi, si një i goditur në ring duke pritur goditjen përfundimtare. Kjo i çon ata në një gjëndje të pa shpresë dëshpëruse e cila kthehet në depresion dhe fatalitet.

Është për të ardhur keq që kur trajtohen këto tema kaq psikologjike në media injorohet mendimi fetar i shprehur nga klerikë teolog dhe i jepet përparësi vetëm, psikologëve dhe punonjësve social. Me gjithë respektin për shkencën e re të psikologjis e cila ka filluar të trajtojë temat e psikikës njerëzore në fillim të shek XIX , këto të trajtuara nga **Islami** para 1400 vitesh..

Dhuna ndaj fëmijëve nuk është e pranueshme, qoftë ajo verbale apo fizike. Pavarësisht a është fëmija juaj ose fëmijët e dikujt tjetër, është rreptësisht e ndaluar brenda Islamit përdorimi i dhunës ndaj fëmijëve.

Fëmijët janë krijimi më i bukur në botë. Nëse ke fëmijë atëherë je një nga njerëzit e bekuar. Fëmijët janë të pafajshëm. Ata i pranojnë të gjitha ato gjëra që ua mësoni atyre dhe do të bëhen tamam si sjellja juaj në të ardhmen.

Shumica e prindërve nuk mendojnë se problemet e tyre martesore dhe argumentet me bashkëshortin e tyre do të ndikojnë keq në shëndetin mendor të fëmijëve të tyre. Kur janë në pyetje rritja dhe edukimi i frytit të tyre, pra fëmijëve, shumica e prindërve, të cilët nuk janë të edukuar mirë me frymë fetare dhe me shkollim të mirëfilltë nuk përdorin metodat universale të edukimit, pra sjellje shkollim, komunikim të mirëfilltë ndermjet tyre (prind- prind) si dhe me fëmijët e tyre, t'i edukojnë se si të sillen me familjen dhe me shoqërinë e të tjerët jashtë shtëpisë.

Ata i keqtrajtojnë fëmijët fizikisht me dënime fizike, i abuzojnë mentalisht me fjalë abuzive. Të gjitha zhgënjimet dhe zemërimet e tyre në fund i shfryejnë tek fëmijët e tyre. Fëmijët janë lule e qiellit, ne duhet t'i rritim me kujdes dhe dashuri të madhe. Profeti Muhamed ishte shumë i sjellshëm me fëmijët. Jeta e tij na e dha shembullin më të mirë se si ta trajtojmë një fëmijë.

Qëllimet e edukimit

Me edukimin e fëmijëve ne synojmë përgatitjen e tyre për të qenë mëkëmbës në tokë, dhe njëkohësisht adhurues të Zotit që i krijoi. Ne duhet t'i edukojmë fëmijët tanë me frymën e besimit në Zot, dhe me pasionin për ta adhuruar atë siç duhet në fillim, pastaj që jeta ka sfidat e saj, të cilat duhet me mësim, edukatë, respekt, guxim dhe komunikim të ndërsjelltë të përballohen më lehtë.

Procesi i edukimit nuk është aq i lehtë sa e paramendojnë shumë njerëz. Ne mund ta krahasojmë atë me mjeshtërinë që kërkon gdhendja e gurëve. Një gurskalitës, sa herë që gdhend në gurin e synuar, e kthen nga të katër anët, e vështrohet me vëmendje, e përsëri i kthehet punës, gjithmonë duke punuar me kujdes tepër të madh. Me këtë punë ai përpiket t'i japë një formë të caktuar gurit që ka përballë. Ai duhet të ketë shumë kujdes dhe përpikëri gjatë gdhendjes, e njësoj si ky duhet të jetë i kujdesshëm dhe i përpiktë edhe edukuesi i fëmijëve. Prindi apo edukatori gjithmonë duhet të jetë i kujdesshëm me fëmijët. Ai duhet që gjithmonë t'i kontrollojë sjelljet,

dhe çdo sjellje të pahijshme duhet ta gdhendë me urtësi, derisa t'a eliminojë. Gjithë këto përgjegjësi një edukim të fëmijës e bëjnë më të vështirë sesa duket.

Ndodh shpeshherë që fëmija të refuzojë një sjellje apo vlerë që është në interes dhe dobi të tij. Ne duhet të përpiqemi në të gjitha format derisa fëmija ta përfitojë çdo sjellje dhe vlerë të mirë. Pa dyshim se diçka e tillë është edhe art. Dhe këtë art më së miri e gjejmë të mishëruar në jetëshkrimin dhe traditën e Muhamedit.

Koncepti i edukimit

Doktori Abdurrahman El-Bani, një ekspert shumë i njohur në fushën e edukimit, e ka përmbledhur konceptin e edukimit të fëmijëve në katër pika dhe këtë e ka bërë vetëm pas shumë studimeve dhe hulumtimeve. Këto katër pika janë:

1. Kujdesi për mbrojtjen e natyrës së pastër të brezit të ri.
2. Zhvillimi i talenteve dhe prirjeve të fëmijës.
3. Orientimi i natyrës së pastër të fëmijës, drejt virtytit dhe moralit.
4. Shkallëzimi në zbatimin e këtij procesi.

Procesi i edukimit, nuk është proces aq i lehtë sa ç' mund ta imagjinojnë shumë njerëz. Ne mund ta krahasojmë atë me mjeshtërinë, që kërkon gdhendja e një guri. Një gurskalitës, sa herë që gdhend në gurin e synuar, e kthen nga të katër anët, e vështron me vëmendje, përsëri i kthehet punës, duke punuar me imtësi dhe kujdes të madh. Me këtë punë, ai përpiqet t'i japë një formë të caktuar gurit që ka përballë. Ai duhet të jetë shumë i kujdesshëm dhe i përpiktë gjatë skalitjes. Po kaq i kujdesshëm dhe i përpiktë duhet të jetë dhe edukuesi i fëmijës. Prindi ose edukatori, duhet të jetë gjithmonë i vëmendshëm me fëmijën, ai duhet t'i kontrollojë sjelljet dhe çdo sjellje të pahijshme, duhet ta gdhendë me urtësi, derisa ta eliminojë.

Të gjithë këto e bëjnë edukimin e fëmijës të vështirë. Zoti e ka krijuar njeriun nga balta dhe veçoria e baltës është, se ajo ndikohet nga faktorët e jashtëm. Kështu, në një ambient të nxehtë ajo bymehet, ndërkohë që në ambient të ftohtë tkurret.

Po kështu edhe njeriu ndikohet nga faktorët e jashtëm. Sëmundjet, uria, etja, udhëtimet etj... ndikojnë drejtpërdrejt në formimin e njeriut. Prandaj, personi që merret direkt me edukimin e këtij njeriu, duhet t'i ketë parasysh këto luhatje.

Ndodh shpesh herë, që fëmija ta refuzojë një sjellje apo vlerë, e cila është në interesin dhe dobinë e tij. Ne duhet të përqijemi me të gjithë format, derisa fëmija ta përftojë dhe thithë këtë sjellje dhe vlerë.

DISA GABIME TË RREZIKSHME NË EDUKIMIN E FËMIJËVE

Edhe pse edukimi i fëmijëve ka rëndësi të madhe, një numër i madh prindërisht e lënë pas dore këtë çështje dhe nuk i kushtojnë vëmendjen dhe kujdesin e duhur. Edhe pse edukimi i fëmijëve ka rëndësi të madhe, një numër i madh prindërisht e lënë pas dore këtë çështje dhe nuk i kushtojnë vëmendjen dhe kujdesin e duhur.

Këta prindërit i anashkalojnë fëmijë për shkak se “nuk kanë kohë” (shkaku i garës për t'u pasuruar, prestigjit, respektit në shoqëri dhe preokupime të tjera) të flasin dhe të shoqërohen me fëmijët e tyre, kështu që si rrjedhojë e kësaj, prindërit ballafaqohen me padëgjueshmërinë e fëmijëve të tyre dhe fillojnë të ankohen.

Për fat të keq, nuk janë aspak të vetëdijshëm se pikërisht ata janë shkaku i gjendjes së tillë të fëmijëve të tyre.

Gabimet në edukimin e fëmijëve paraqiten në forma të shumta. Mirëpo ne në këtë shkrim po i cekim vetëm disa gabime të rrezikshme që prindërit i bëjnë më së shpeshti gjatë edukimit të fëmijëve të tyre.

EDUKIMI I FËMIJËVE ME ANË TË FRIKËSIMIT

Shpesh herë, prindërit përdorin metodat e frikësimit ndaj fëmijëve të vegjël për të arritur të qëllimet e tyre. Në rastet kur fëmija nuk fle, nuk ha, apo nuk i bindet prindërve, të rriturit menjëherë “strehohen” tek shprehjet e famshme të frikësimit për të sjellë në vend disiplinën.

Kështu shpesh herë, tek fëmijët krijohet frika prej: errësirës, shtazëve, vetëtimës, mjekut, policit, vjedhësit dhe mënyra e përvetësime të tjera të frikës, të cilat disa prindër frikësimin e zbatojnë si mjetë edukimi.

Kjo tek fëmijët zhvillon frikën e madhe nga dukuritë ose individët e tillë. Kjo frikë fillon të zgjerohet, duke zënë gjithnjë e më shumë hapësirë në zemrën e njomë të fëmijës. Pas një kohe të caktuar, fëmija mund të fillojë të frikësohet nga gjëra, dukuri e individë nga të cilët nuk duhet të frikësohet, përkundrazi.

Disa prej këtyre frikësimeve zhduken me rritjen, të tjerat vazhdojnë të jenë pjesë e jetës së individit edhe në moshë të rritur. Problemi kryesor sipas psikologëve, është se fëmijët jo rrallë mund të mbeten peng i këtyre frikësimeve duke u mbyllur në vetvete apo duke i përjetuar rëndë shumë situata normale.

Frika tek fëmijët është natyrshme dhe pjesë e një zhvillimi normal. Mundëson mbrojtjen e fëmijës nga rreziqet si: nga rryma elektrike, uji, zjarri, komunikacioni dhe nga rreziqet e tjera. Por, fatkeqësisht duke e përdorur këtë frikë të natyrshme si një mjetë edukimi kthehet në një fobi, d.m.th në një frikë të tepruar dhe kalon në sëmundje që do të shndërrohet në pengesa të pakaluar dhe do të pengojnë lirinë e jetës, e cila shpie në humbjen e fuqisë për të u ballafaquar me jetën.

Po ashtu frika është një ndër shkaqet e çrregullimit shpirtëror që ndiejnë fëmijët në moshën e hershme dhe trishtimet e ndryshme që kanë përjetuar gjatë fëmijërisë.

Frika ka definicione të ndryshme të cilat mund të përmbliken në një rregull: “ frika është një reagim i fuqishëm i pa dëshiruar e cila rezulton me ndjenjën e ekzistimit të rrezikut dhe ndodhjes së tij”. Disa dijetarë kanë menduar se fëmija lind së bashku me natyrshmërinë e frikës. Por, zbulimet e reja sinjalizojnë se frika tek fëmija nuk fillon para se ai të mbushë gjashtë muaj. Nga kjo kohë fëmijës fillon t’i shtohet ndjenja për frikë gjeri në moshën gjashtë vjeçare që është periudha e pjekjes së mendjes së fëmijës. Dijetarët kanë cekur se 90% e fëmijëve para moshës gjashtë vjeçare kanë frika të ndryshme që burojnë prej burimeve të ndryshme.

Frika e tepërt e pengon personalitetin e fëmijës në marrjen e ndonjë aksioni dhe assesi nuk ndikon në zhvillimin dinamik të tij. Me një fjalë, frika ulë besimin dhe aftësitë të fëmijët deri në atë masë sa fëmijët me një dozë të tepruar të frikës mund të duken si fëmijë të prapambetur emocionalisht dhe intelektualisht.

Prindërit janë përgjegjës për shumë forma të frikës të fëmijët për shkak të shembujve që u tregojnë fëmijëve të tyre ose nga mënyra e edukimit të tyre.

Prindërit e mençur duhet të mundohen ta zbusin ndjenjën e frikës të fëmijët si dozë e tepërt dhe në vend të tyre të përdorin mjete të tjera në përmirësimin e sjelljeve të pahijshme.

Dua të theksoj se nëse fëmija nuk ka mundësi t'a gjejë sigurinë brenda familjes së tij, atëherë ai nuk ka mundësi ta gjejë atë në ndonjë vend tjetër.

EDUKIMI I FËMIJËVE ME ANË TË PËRDORIMIT TË FORCËS

Edukimi i fëmijëve me anë të përdorimit të forcës është njëra prej gabimeve të mëdha që paraqitet tek ata prindër të cilët si metodë përdorin forcën për t'i disiplinuar fëmijët e tyre.

Rrahja e fëmijëve është një prej defekteve gjatë procesit të edukimit të tyre. Është e vërtetë se fëmijët mund të lazdrohen dhe në shumë raste duket se nuk ka alternativë të ndaljes së tyre nga problemi, përpos rrahjes. Mirëpo duhet ta kemi parasysh se rrahja është mjet i fundit që shërben për edukim.

Sipas një hulumtimi mbi 50% e prindërve në Shqipëri, Kosovë dhe Maqedoni si "masë edukative" akoma e përdorin rrahjen e fëmijëve, ndërsa një përqindje e madhe prej tyre emocionalisht dhe fizikisht i keqpërdorin fëmijët.

Psikologët shënojnë rrezik permanent në edukatën e fëmijës, nëse për metodë të evitimit të problemeve, zhurmës, etj., përdoret dhuna, si: rrahja apo masa të tjera ndëshkuese, që ndikojnë negativisht në psikologjinë e fëmijës. Fëmija, nga rrahjet që i shkaktohen, e sidomos nga prindërit, krijon përshtypje të distancës dhe arbitraritetit të prindit ndaj tij, gjë që do të ndikojë keq në psikologjinë e fëmijës dhe do të reflektohet në moshën e pjekurisë.

Rrahjet, shuplakat, apo goditjet si formë dënimi u mëson fëmijëve se nuk ka problem t'i godasësh të tjerët për të zgjidhur problemet dhe kjo mund t'i mësojë ata të ndëshkojnë të tjerët në të njëjtën mënyrë me të cilën janë ndëshkuar vetë.

Ndëshkimet fizike ndalojnë sjelljen e padëshiruar vetëm për një kohë të shkurtër. Edhe me një ndëshkim shumë të ashpër fëmijët mund të përshtaten, kështu që ka pak ose aspak efekt. Metodatat jofizike të disiplinimit i ndihmojnë fëmijët dhe u mësojnë atyre mënyra të tjera jo të dhunshme për të zgjidhur problemet.

Një qasje mjaft pozitive për të ndryshuar sjelljen është edukimi i fëmijëve përmes dialogut dhe këshillave, ndonëse është i vështirë dhe kërkon durim të madh, krijon te fëmijët një afërsi dhe respekt ndaj prindërve kur të rriten në moshën e pjekurisë. Në këtë mënyrë, atëherë kur më së shumti është nevoja që t'i marrin këshillat dhe mësimet e prindërve dhe edukatorëve, janë në gjendje t'i marrin sugjerimet e tyre më me lehtësi, dhe kështu ruhen nga rreziqet e mundshme që i kaplojnë adoleshentët.

JOBARAZIA NDËRMJET FËMIJËVE

Të preferosh disa fëmijë nga të tjerët, të mos i trajtosh në mënyrë të barabartë të gjithë, të bësh dallime mes tyre mund të shkaktojë armiqësi, urrejtje, inat, xhelozë dhe prish lidhjet vëllazërore mes tyre.

Cilido qoftë shkaku i preferencës, fëmijët e tjerë nuk do e perceptojnë dot siç duhet. Ata do e luftojnë vëllanë e preferuar, madje kjo armiqësi mund të shfaqet edhe ndaj prindërve.

Ekspertët na thonë se ky veprim mund të shpjerë deri te probleme të ndryshme psikologjike e shoqërore që mund të zgjasin bukur deri në moshën e adoleshencës e të moshës madhore.

Shembull të tillë në Kur'an kemi vëllazërit e Jusufit të cilët, kur e hetuan animin e zemrës së prindit ndaj vëllait të tyre, babanë e tyre e akuzuan për gabimtarë. Në këtë kontekst, Zoti thotë:

"Kur ata (vëllezërit) thanë: "Pasha Zotin, Jusufi dhe vëllai i tij janë më të dashur te babai ynë se ne, ndërsa ne jemi grup (i fortë). Vërtet, babai ynë është në gabim sheshazi"²³.

Zilia e vëllezërve të Jusufit kishte pasoja edhe më të mëdha, ata shkaktuan trauma familjare, kështu që fati i Jusufit përfundoi me hedhje në bunar, sa kohe që ky ishte një fëmijë i njomë që nuk kishte bërë asnjë mëkat, përveç faktit që babai i tij e donte me shumë se vëllezërit e tjerë. Mu për këtë arsye, sado që prindërit të japin udhëzime, këshilla, inkurajim ato nuk do të jenë të vlefshme përderisa ata (prindërit) nuk i përmbahen drejtësisë dhe barazisë në mes fëmijëve.

Nga sa më sipër, kuptohet se pabarazia midis fëmijëve është e ndaluar, përveç, nëse ka justifikim për një veprim të tillë, si p.sh. nëse ndonjë prej fëmijëve ka ndonjë nevojë, për të cilën fëmijët tjerë nuk kanë, për shembull: sëmundja, borxhi, papunësia, familja e madhe, studime të vazhdueshme, etj. Është mirë që fëmijët e tjerë të vihen në dijeni mbi shkakun, me qëllim që të mos u jepet shans atyre të paragjykojnë, të mendojnë negativisht dhe të xhelozojnë. Po ashtu prindi duhet të ketë për qëllim që, kur t'i jap një fëmijë diçka për shkaqe legjitime, këtë gjë t'a bëjë edhe për fëmijët tjerë, po që se tregohet nevoja²⁴.

Se sa është me rëndësi drejtësia në mes fëmijëve, më së miri e tregon qëndrimi i muslimanëve të parë, të cilët ishin aq të drejtë ndaj fëmijëve të tyre saqë edhe për ti përkëdhelur dhe puthur nuk bënin dallime.

Islami ndëshkon të gjitha llojet e anësimeve e padrejtësive. Njeriu që shfaq favorizim ndër bijtë e vet nuk mund të quhet i drejtë.

SHENJAT PARANDALUESE TE BULLIZMIT

Janë një sërë shenjash që ju ndihmojnë të kuptoni rastet në të cilat fëmija juaj mund të jetë viktimë e bullizmit. Konkretisht në morinë e këtyre shenjave ekspertët e shëndetit thonë se duhet që të tregoheni shumë të kujdesshëm në rastet kur vëreni tek fëmija juaj plagë të pashpjegueshme, humbje ose shkatërrim të sendeve personale, dhimbje të vazhdueshme koke,

²³ Sureja (Jusuf:8)

²⁴ bëhuni të drejtë, se ajo është më afër devotshmërisë." (El Maideh:8)

stomaku, bëjnë sikur janë të sëmurë. Shenja të tjera janë edhe vështirësia që fëmija mund të shfaqë për të fjetur dhe makthe të vazhdueshme, ulje të rezultateve në shkollë, humbje e papritur e shokëve ose e shoqeve, ndjesi të tilla që askush nuk mund ta ndihmojë, ulje të vetëvlerësimit, si dhe kur vëreni praninë e sjelljeve vetëshkatërruese, largime nga shtëpia, biseda rreth vetëvrasjes, etj.

Specialistët e ISHP²⁵ rendisin një sërë situatash që duhet t'i konsiderojmë si faktorë rreziku që një fëmijë të jetë e viktimë e bullizmit. Konkretisht bëhet fjalë për diferencat e dukshme në aspekte të ndryshme (fizike, arritje në shkollë, statuse sociale, ekonomike, etj), brishtësia ose paaftësia që shumë nxënës mund të kenë për të mbrojtur veten e tyre. Poashtu edhe vetëvlerësimi i ulët është një tjetër faktor që ndikon negativisht. Mjaft të rrezikuar nga kjo dukuri janë edhe fëmijët që kanë shoqëri të kufizuar dhe popullaritet më të ulët se sa të tjerët, dhe që shfaqin vështirësi për të qëndruar në ambient me të tjerët.

Literatura e shfrytëzuar

Kurani

Hadithet e Buhariut

Ibën El-Kajim, Një buqetë lulesh për fëmijën tuaj.

Dr. Muhamed bin Ibrahim El-Hamed, Edukimi i fëmijëve, mangësitë, lëshimet, metodat parandaluese dhe trajtimi sipas Islamit.

<http://ardhmeriaonline.com/artikull/article/edukimi-i-femijeve-ne-islam/#,Vg8CEHqqqko>.

http://www.femijetislam.com/islami/udhezime_per_prinderit/mbaresonijemijet_tuaj_melutje.html

<http://www.bebaime.com/nenat-shkruajne/-do-f-mij-sht-ndryshe-dhe-i-ve-ant>.

²⁵ <http://www.gazetadita.al/shenjat-qe-tregojne-se-nje-femije-mund-te-jete-viktime-e-bullizmit/>

KONFERENCA e 2-të KOMBËTARE, MBROJTJA E FËMIJËVE NGA DHUNA NË SHQIPËRI, Tiranë, 22 dhjetor 2016

Olena Styslavska, Parandalimi dhe trajtimi i bullizmit dhe ekstremizmit, Mjedisi gjithëpërfshirës, Politikat, Procedurat, Qëndrueshmëria, 2018

Udhërrëfyes për politika që synojnë parandalimin e bullizmit në sistemin arsimor në Shqipëri, DHJETOR 2018

<http://www.gazetadita.al/shenjat-qe-tregojne-se-nje-femije-mund-te-jete-viktime-e-bullizmit/>

EKZEKUTIMI I MASAVE TË SIGURISË NË GJYKATËNE APELIT NË GOSTIVAR

PhD Shemsije Demiri

International University of Struga (sh.demiri@eust.edu.mk)

PhD Driton Haruni

International University of Struga (d.haruni@eust.edu.mk)

PhD Guximtar Rushani

International University of Struga (g.rushani@eust.edu.mk)

PhD Cand. Rudina Kaja

International University of Struga (r.sela@eust.edu.mk)

PhD Cand. Senada Lacka

International University of Struga (s.lacka@eust.edu.mk)

ABSTRAKT

Nevoja dhe domosdoshmëria shoqërore për mbrojtje nga sjelljet kriminale ka kushtëzuar edhe rregullimin e marrëdhënieve shoqërore nga fusha e të drejtës penale. Reagimi i shoqërisë ndaj kriminalitetit ka evoluar në raport me ritmin e zhvillimeve shoqërore, duke filluar nga reagimi i paorganizuar deri tek reagimi i organizuar i shoqërisë. Kriminaliteti si dukuri negative e cila i shkakton dëm individit dhe shoqërisë paraqitet si rezultat i një sërë faktorëve të cilët

ndikojnë tek njeriu dhe kushtëzojnë sjelljet kriminale. Në etiologjinë kriminale bëjnë pjesë edhe çrregullimet mendore, përkatësisht sëmundjet psikike, shkaqe këto të cilat u japin një status të posaçëm personave që kryejnë veprë penale nën ndikimin e sëmundjeve psikike.

Gjendja e posaçme mendore në të cilën gjenden kjo kategori e kryerësve të veprave penale e arsyeton përcaktimin e masave të posaçme ligjore përkatësisht “Masave të trajtimit të detyrueshëm psikiatrik” si reagim ndaj tyre për veprat penale që ata kryejnë. Gjithashtu, kushtet për shqiptimin e këtyre masave dhe mënyrën e ekzekutimit të tyre janë të kushtëzuara nga gjendja mendore e kryerësit të veprës penale.

Fjalë kyçe: *Ekzekutim, masë sigurie, gjykata e apelit.*

HYRJE

Gjykata vendos për institucionin e kujdesit shëndetësor, për institucionin korrektues, apo institucionin tjetër përkatës ku duhet të ekzekutohet masa e trajtimit të detyrueshëm. Kur gjykata shqipton masën e trajtimit të rehabilitimit të detyrueshëm, ajo menjëherë ia dërgon vendimin dhe të gjitha të dhënat tjera që i posedon për shërbimit sprovues kompetent dhe institucionit të kujdesit shëndetësor, institucionit korrektues, ose institucionit përkatës për ekzekutimin e kësaj mase. Nëse personi i dënuar mbahet në paraburgim, gjykata gjithashtu ia dërgon vendimin qendrës së paraburgimit ku mbahet ai. Drejtori i qendrës së paraburgimit e liron personin e dënuar për ekzekutimin e kësaj mase¹.

Institucioni shëndetësor, institucioni korrektues, apo institucioni përkatës, në bashkëpunim me shërbimin sprovues cakton programin e trajtimit të rehabilitimit për personin që i nënshtrohet masës së trajtimit të rehabilitimit të detyrueshëm. Shërbimi sprovues mbikëqyrë nëse personi vepron në përputhje me programin e trajtimit rehabilitues, në bashkëpunim me institucionin shëndetësor, institucionin korrektues, apo institucionin përkatës². Shërbimi sprovues i dërgon

¹ V.Kambovski, I. Zejneli, E drejta penale (pjesa e përgjithëshme), Tetovë, 2018, fq.321

² M.Millutinoviç, vep. e cituar, fq.193-194

çdo dy (2) muaj raport gjykatës për përparimin e arritur në programin e trajtimit rehabilitues bazuar në informatat e siguruar nga institucioni shëndetësor³, i institucionit korrektues, apo i institucionit tjetër përkatës⁴. Institucioni shëndetësor, institucioni korrektues, apo institucioni përkatës menjëherë e informojnë shërbimin sprovues nëse personi i dënuar nuk i përmbahet programit të trajtimit rehabilitues⁵. Mos përmbushja e programit të trajtimit rehabilitues nga personi i dënuar vlerësohet nga shërbimi sprovues dhe i raportohet gjykatës. Përfundimi i suksesshëm i programit të trajtimit rehabilitues i raportohet gjykatës nga shërbimi sprovues. Pas marrjes së raportit të tillë gjykata merr vendim me të cilin vërtetohet mbajtja e masës së tillë.

Masat e trajtimit të detyrueshëm psikiatrik me ndalim ekzekutohet në institucionin shëndetësor, ose në institucionin tjetër të posaçëm që ndodhet në vendbanimin e përhershëm, ose vendqëndrimin e të pandehurit, ose nëse institucioni i tillë nuk ndodhet në atë vend, në institucionin më të përafërt me vendin ku i pandehuri ka vendbanimin e përhershëm, ose vendqëndrimin, ose në vendin ku është zbatuar procedura penale.⁶

Gjykata vendos për institucionin shëndetësor, ose institucionin tjetër përkatës ku duhet të ekzekutohet masa e trajtimit të detyrueshëm psikiatrik me ndalim⁷. Me rastin e vendosjes për institucionin e kujdesit shëndetësor gjykata merr parasysh rrezikun që i pandehuri paraqet për mjedisin e tij, për vendbanimin e përhershëm, ose vendqëndrimin e tij dhe nevojat e tij për trajtim.⁸

Në kontest të mënyrës së zbatimit të ndalimit të me detyrim, sikurse edhe në vitin paraprak ashtu edhe në vitin 2014 kjo më së shpeshti bëhet me ndihmë të shpejtë dhe me intervenim të policisë. Për çdo pacient, brenda afatit të paraparë ligjor detyrimisht njoftohet gjykata, mirëpo sa i përket veprimit të gjykatës, gjatë vitit të kaluar, u konstatua se pothuajse për asnjë rast nuk është marrë

³ V.Kambovski, I.Zejneli, E drejta penale(pjesa e përgjithëshme), Tetovë, 2018, fq.321

⁴ www.coursehero.com

⁵ Neni 190, paragrafi 6dhe 7, Kodi Penal I Republikës së Maqedonisë

⁶ <http://ombudsman.mk/upload/Posebni%20izvestai/2016/Informacija-Psijatriskij%20ustanovi-2016-Alb.pdf>

⁷ L.Glick, vepra e cituar, fq.36-40.

⁸

<https://ëëë.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=ëëb&cd=4&ved=2ahUKEëjJlaiGlfnmAhXyëqYKHUyCCeQQFjADegQIAhAB&url=https%3A%2F%2Fëëë.coursehero.com%2Ffile%2Fp285cgv%2FGjykata-vendos-p%25C3%25ABr-institucionin-e-kujdesit-sh%25C3%25ABndet%25C3%25ABsor-p%25C3%25ABr-institucionin%2F&usg=AOvVaë35këEesoicFYCiJk9OIëNg>

vendim gjyqësor me kohë, por pasi ka kaluar një periudhë kohore më e gjatë, kështu që një numër i caktuar i pacientëve janë hospitalizuar me dhunë pa vendim gjyqësor. Për tejkalimin e këtij problemi është mbajtur një takim i përbashkët me kryetarin e gjykatës kompetente, gjyqtarët të cilët kanë vepruar sipas këtyre kërkesave, përfaqësuesit e Klinikës Psikiatrike në Shkup, e cila jep raport, përfaqësuesit të Spitalit Psikiatrik në Shkup dhe përfaqësuesit të Avokatit të Popullit⁹. Në takim është rënë dakord për bashkëpunim më të shpeshtë ndërmjet tre subjekteve: Spitalit Psikiatrik, Klinikës për Psikiatri dhe Gjykatës, mundësisht një herë në javë, dhe kjo u pranua. Gjatë këqyrjes në vitin 2014 u konstatua se procedura para gjykatës është përshpejtuar pak, por edhe më tej nuk veprohet brenda afatit të përcaktuar ligjor¹⁰. Ky problem në veçanti është i shprehur tek pacientët akut. Sa u përket personave të cilët janë të vendosur mbi bazë të vendimit gjyqësor si kryerës të veprave penale, vitin e kaluar u konstatua se një numër i madh i tyre, mbeten për mjekim në institucion për një periudhë kohore më të gjatë edhe pse trajtimi mund të kryhet edhe në kushte shtëpie. Mirëpo kërkesat e institucionit që gjykata ta ndryshojë ose ta shfuqizojë masën më së shpeshti janë refuzuar, prandaj një pjesë e pacientëve mbeten në institucion nga 20, 30, por edhe 40 vjet. Sipas deklaratave të personave përgjegjës në Institucion, në vitin 2014 procedura para gjykatës së apelit në Gostivar edhe në kontekst të këtyre kërkesa është përshpejtuar, përkatësisht bashkëpunimi me gjykatën është përmirësuar, por minimalisht sepse gjatë vitit 2014 pranë gjykatës janë paraqitur 5 propozime për ndryshimin e masës prej të cilave është pranuar vetëm një, për njërën kërkesë procedura është në rrjedhë, një propozim është refuzuar, ndërsa për rastet e tjerë gjykata nuk ka dërguar kurrfarë përgjigje. Në bazë të vendimit penal me masë të shqiptuar të sigurisë shërim të detyrueshëm dhe mbajtje në institucion shëndetësor sipas dokumenteve është në rregull. Kjo kategori e pacientëve pranohen në spital në bazë të vendimit gjyqësor dhe vendosen në repartin gjyqësor. Gjatë kohës së vizitës në repartin gjyqësor ishin vendosur gjithsej 36 persona, prej të cilëve 30 burra, ndërkaq 6 gra ishin vendosur në repartin e grave. Mirëpo edhe në repartin gjyqësor është i pranishëm inventari i vjetëruar¹¹, gjithashtu problem të veçantë paraqet situata me sanitaret të cilat janë në gjendje të keqe. Inventari edhe në tualetët është i vjetëruar, lavamanët janë të vjetër, disa edhe të thyerr

⁹ <http://ombudsman.mk/upload/Posebni%20izvestai/2016/Informacija-Psijiatriski%20ustanovi-2016-Alb.pdf>

¹⁰ <http://ombudsman.mk/upload/Posebni%20izvestai/2016/Informacija-Psijiatriski%20ustanovi-2016-Alb.pdf>

¹¹ Po aty

dhe nuk janë në funksion të plotë. Higjiena në tualetët, shpeshherë, është në nivel të ulët. Pacientët janë vendosur në 8 dhoma me nga katër shtretër, dhe të njëjtat janë të ndriçuara me grila në dritare. Ekziston dhoma, përkatësisht ambienti për qëndrim ditor në të cilin, ka televizion, tavolina dhe karrige për t'u ulur, ndërsa higjiena edhe përkaj vjetërimit të objektit, është në nivel të kënaqshëm. Për fat të keq edhe gjatë kësaj vizite sërish u konstatua se akoma nuk ka filluar realizimi i projektit për funksionimin e Qendrës për psikiatri forenzike. Gjegjësisht, formimi i kësaj Qendre është i pranishëm si ide gjatë një periudhe të gjatë kohore dhe e njëjta do të mundeshte të themelohet si subjekt i veçantë juridik ose si repart i veçantë i Spitalit psikiatrik-Shkup ku do të vendoseshin të gjithë pacientët nga tre institucionet e specializuara shëndetësore ndaj të cilëve sipas vendimit të sjellur gjyqësor zbatohet masa për siguri shërim i detyrueshëm dhe mbajtje në institucion shëndetësor dhe shërim i detyrueshëm i alkoolikëve dhe narkomanëve, si dhe qëndrim i pacientëve për të cilët nevojitet ekspertizë për vepër të kryer penale derisa zgjatë procedura gjyqësore.

ROLI I EKSPERTIZËS PSIKIATRIKE NË ÇAKTIMIN E MASAVE SIGURUESE

Në Republikën e Maqedonisë, për momentin, mbrojtja shëndetësore e personave me sëmundje mendore, në masë të madhe sigurohet përmes spitaleve psikiatrike në: Shkup, Demir Hisar dhe Negorc - Gjevgjeli. Me qëllim të përcaktimit të gjendjes në lidhje me realizimin, respektimin dhe mbrojtjen e të drejtave të personave të vendosur në institucionet e cekura paraprkishtë.

Numri i pacientëve sipas mënyrës së vendosjes.

Nga numri i përgjithshëm i pacientëve të pranuar në vitin 2014 deri në mes të muajit tetor vetëm 6 persona janë hospitalizuar me detyrim, 37 janë raste gjyqësore, 4 persona janë vendosur për mjekim të detyrueshëm për shkak të kryerjes së dhunës në familje, 11 mjekohen në liri, ndërsa të tjerët janë hospitalizuar me vullnetin e tyre.

Në qendrat e shëndetit mendor (për përkujdesje ditore), kapaciteti është 560 persona, ndërsa ishin të vendosur 687 persona. Në vitet e kaluara sipas numrit, janë pranuar:

- Viti 2014 – 1468 pacientë prej të cilëve 1193 spitalor dhe 275 në qendrat për shëndet mendor;

- Viti 2015 – 1441 pacientë prej të cilëve 1217 spitalor dhe 224 në qendrat për shëndet mendor;
- Viti 2016 - 1416 pacientë prej të cilëve 1222 spitalor dhe 194 në qendrat për shëndet mendor;
- Viti 2017 – 1406 pacientë prej të cilëve 1078 spitalor dhe 328 në qendrat për shëndet mendor;
- Viti 2018 (deri më 12 tetor) – 1117 pacientë prej të cilëve spitalor 426, ndërsa 687 në qendrat për shëndet mendor.

Nga të dhënat e cekura rezulton se numri i personave të përkujdesur në këtë institucion shënon ulje të vogël, mirëpo mund të konstatohet se personat me sëmundje mendore gjithnjë e më shpesh mjekohen përmes qendrave të shëndetit mendor.¹²

Nga të dhënat për vitin 2014 rezulton se numri i personave të përkujdesur (madje edhe mbi kapacitetet hapësinore) mjekohen përmes qendrave të shëndetit mendor, gjë që e imponon nevojën për hapjen e më tepër qendrave të tilla sepse puna e tyre, si një lloj mjekimi deinstitutional, u tregua më efikas sesa hospitalizimi për kohë të gjatë në kushte spitalore.

Struktura e moshës dhe gjinia e shfrytëzuesve¹³

Mosha (vjet)	Meshkuj	Femra	Gjithsej
deri 18	34	13	47
18 - 30	344	82	426
31 - 40	553	130	683
41 - 50	447	185	632

¹² [ombudsman.mk › upload › GI-2014 › GI 2014-Alb](#)

¹³ Po aty

51 - 60	344	170	513
61 - 70	113	77	190
mbi 70	35	29	65
Gjithsej :	1.870	686	2.556

Nga numri i përgjithshëm i shfrytëzuesve të pranuar vetëm 6 persona janë hospitalizuar me detyrim, 37 janë raste gjyqësore, 4 persona janë vendosur për mjekim të detyrueshëm për shkak të kryerjes së dhunës në familje, 11 mjekohen në liri, ndërsa të tjerët janë hospitalizuar me vullnetin e tyre, këto janë vetëm nga të dhënat e gjykatës së Gostivarit kurse në bazë të tabelës kemi edhe numrin e përgjithshëm të institucioneve përkatëse¹⁴. Sa u përket personave të cilët janë të vendosur mbi bazë të vendimit gjyqësor si kryerës të veprave penale, vitin e kaluar u konstatua se një numër i madh i tyre, mbeten për mjekim në institucion për një periudhë kohore më të gjatë edhe pse trajtimi mund të kryhet edhe në kushte shtëpie. Mirëpo kërkesat e institucionit që gjykata ta ndryshojë ose ta shfuqizojë masën më së shpeshti janë refuzuar, prandaj një pjesë e pacientëve mbeten në institucion nga 20, 30, por edhe 40 vjet.

Struktura e shfrytëzuesve sipas kategorizimit

Persona me ndryshime	45
Persona me vartësi nga alkooli	393
Persona me vartësi nga droga	652
Persona me skizofreni	1156
Persona me çrregullime afektive	79
Persona me ndryshime neurologjike	20

¹⁴ Po aty

Persona me psikopati	25
Persona me retardime organike	129
Persona me diagnoza tjera	57
Gjithsej	2.556

Nga të dhënat e përgjithëshme në bazë të tabelës shohim se numri i përgjithshëm i shfrytëzuesve sipas kategorizimit është 2.556, ku nga këto janë: persona me ndryshime 45, persona me vartësi nga alkooli 393, persona me vartësi nga droga 652, persona me skizofreni 1156 dhe kjo tregon që numri më i madh i shfrytëzuesve janë të kësaj kategorie, persona me çrregullime afektive 79, me ndryshime neurologjike 20, me psikopati 25, me retardime organike 129, me diagnoza të tjera 57.

ROLI I EKSPERTIZËS PSIKIATRIKE NË ÇAKTIMIN E MASAVE TË SIGURISË

Veprat penale dhe kundërvajtjet lidhur me drogën

Gjatë vitit 2014 në territorin e RM-së u zbuluan 368 (261 të dhënat nga viti 2013) vepra penale prodhim i paautorizuar dhe lëshimi në qarkullim të drogave narkotike dhe të substancave psikotrope dhe u ngritën akt padi penale kundër 426 (341 të dhënat nga viti 2013) personave, prej të cilëve 25 janë përsëritës, 16 të mitur kurse 8 janë nështetas të huaj.¹⁵

Krahasuar me vitin e kaluar, veprat e zbuluara penale janë zmadhuar për 40,9 %, kurse numri i personave të paraqitur është zmadhuar për 24,9 %.

Janë zbuluar 86 (54 të dhënat nga viti 2014) vepra penale »mundësimi i përdorimit të drogave narkotike«, që për 59,2% është më shumë krahas vitit të kaluar, kurse janë të lajmëruar 91 (58 të dhënat nga viti 2013) persona, prej të cilëve 7 janë përsëritës kurse 5 persona janë të mitur. Në korrnizë të këtyre aktiviteteve janë të konfiskuara: 486 kg kokain, 63 kg heroinë, 0.9 kg hashish, 218 kg marihuanë, 4.391 duaj të bimës »kanabis sativa« dhe 501,5 gr. dhe 285 fara të bimës kanabis sativa, 1kg opium, 4.548 tableta dhe 0,64 gr. ekstazi, 99 tableta amfetamin.

¹⁵ ombudsman.mk

Sasitë e konfiskuara të drogave janë të zmadhuar për 32% krahas vitit 2014. Për shkaktimin e veprës penale “shfrytëzimi i drogave narkotike” janë ngritur 692 kërkesa për ngritjen e procedurës penale kundër 702 PSHD, prej të cilëve 659 janë meshkuj, kurse 43 janë femra, kurse 12 prej PSHD (Persona shfrytëzues të drogave) janë të miturë më të rinjë se 16 vjetë, dhe 25 shfrytëzues janë të moshës 16 deri në 18 vjeç.

SHQIPTIMI DHE REVOKIMI I MASAVE SIGURUESE

Duke shqiptuar këtë masë, bëhet përpjekje që ata persona të shërohen dhe rehabilitohen në mënyrë që të ardhmen mos të përsërisin sjelljen kriminale.

Lidhur me shqiptimin dhe ekzekutimin e kësaj mase në teorinë penologjike, ka mendime dhe pikëpamje të ndryshme. Në rendë të parë flitet për nevojën që këto masa të shërimit të ndërmerren para se personat e tillë të kryejnë sjellje devijante dhe kriminale.

Pra, ka mendime të cilat thekësojnë se organet kompetente dhe shërbimet e ndryshme të specializuara duhet të kyçen në trajtimin dhe rehabilitimin e këtyre personave, para se ata të kryejnë vepra të rrezikshme penale. Sipas këtyre, nuk duhet pritur që personat e tillë të kryejnë vepra penale dhe të shkaktojnë pasoja të rënda për familjen dhe mjedisin ku jetojnë dhe punojnë. Në këtë mënyrë me siguri do të parandalohet fare aktiviteti i tyre eventual kriminal.

Nga ana tjetër, mendimet të cilat i kundërvihen këtij propozimi thekësojnë se kjo masë duhet shqiptuar vetëm ndaj kryerësve të veprave penale, me qëllim që të pengohet keqpërdorimi, arbitrarizimi dhe shkelja e lirive dhe të drejtave të njeriut.

Në këtë drejtim, autorët të cilët i përkrahin këtë propozim, thekësojnë se nga përrvoja në shumë vende vërehet se janë bërë keqpërdorime dhe njerëzit e caktuar janë shpallur si alkoolistë apo persona të sëmurë shpirtërisht dhe janë vendosur nëpër ente speciale psikiatrike, me qëllim të eliminimit të tyre nga trashëgimia, nga puna ose për arsye të rivalitetit politik apo në biznes etj. Sido që të jetë, këto mendime dhe dilema të ndryshme, nuk pengojnë që personat të cilët janë të varur nga konsumimi i drogave dehëse dhe alkoolit, të trajtohen dhe rehabilitohen, e sidomos kur kjo bëhet me iniciativë vullnetare të vetë këtyre personave ose të familjeve të tyre. Në raste të tilla, nuk ka kurrfarë pengese që personat e tillë të shërohen nëpër qendra psikiatrike në liri.

Masa e trajtimit të detyrueshëm, mjekimi apo rehabilitimi i narkomanëve dhe alkoolistëve, ekzekutohet në institucione të specializuara vetëm për këtë dedikim.¹⁶

EKZEKUTIMI I MASAVE SIGURUESE

Një vëmendje të veçantë në këtë monitorim kishin dhe masat mjekësore të dhëna me vendim gjyqësor dhe se si ishte bërë ekzekutimi i tyre nga organi i prokurorisë. Nga Gjykata e Gostivarit, për periudhën 2014-2018 objekt monitorimi janë dhënë 19 vendime për masa mjekësore me mjekim të detyruar. Sipas nenit 123 të Kodit penal përcaktohet se masat mjekësore mund të jepen nga gjykata ndaj personave të papërgjegjshëm që kanë kryer vepra penale të cilat janë mjekim i detyruar në liri dhe rruajtja në institucionet shëndetësore masë e trajtimit të detyrueshëm të narkomanëve dhe alkoolistëve dhe trajtimi i detyrueshëm farmakologjik.

Masa e trajtimit të rehabilitimit të detyrueshëm të narkomanëve dhe alkoolistëve është një ndër masat më të shpeshta të karakterit medicinal-social, që aplikohet në praktikën gjyqësore. Nga vetë emërtimi i saj, shihet se kjo masë ka të bëjë me ndërmarrjen e një trajtimi të veçantë të rehabilitimit ndaj personave të cilët kanë kryer sjellje delikuede dhe vepra penale në gjendje të varësisë nga droga apo nga alkooli. Fjala është për persona të cilëve konsumimi dhe përdorimi i alkoolit dhe pijeve narkotike u është bërë shprehi dhe të cilët, për këtë arsye janë bërë të varur dhe në këtë gjendje kanë kryer vepra penale. Përveç kësaj, ata paraqesin rrezik permanent për shoqërinë dhe mjedisin, sepse në gjendje të tillë mund të kryejnë vepra të reja penale.

Masa e trajtimit dhe rehabilitimit të detyrueshëm të narkomanëve dhe alkoolistëve, mund të shqiptohet krahas dënimit me burgim ose si masë e pavarur.

Kur shqiptohet, krahas dënimit me burgim, së pari bëhet ekzekutimi i kësaj mase e pastaj i dënimit me burgim.

Institucionet e tilla, ku bëhet ekzekutimi i masës së trajtimit dhe rehabilitimit të detyrueshëm i alkoolistëve dhe narkomanëve, kanë për detyrë që në mënyrë të rregullt të informojnë gjykatën për realizimin e tretmanit dhe shkallën e arritjes së shërimit të personave të tillë.

¹⁶ R. Halili: Aspektet juridike dhe kriminologjike të alkoolizmit dhe narkomanisë. Përparimi nr.2. Prishtinë, 1984, fq.177-178 dhe 183-184

Në këtë informatë duhet të prezentohen të gjitha ecuritë e tretmanit, posaçërisht vështirësit dhe

Regjistri	Lëndë të pazgjedhura në fillim të vitit	Lëndë të reja të pranuar	Lëndë që janë duke u punuar përsëri	Gabimish t të regjistruara	Gjithsej lëndë në punë	Lëndë të zgjedhura	Lëndë të pazgjedhura
KZH	39	391	/	/	430	392	38
KZHM	/	4	/	/	4	4	/
KSZH	/	170	/	/	170	168	2
PRKZH	42	1128	/	/	1170	1162	8
KR	/	25	/	/	25	25	/
Gjithsej	81	1718	/	/	1799	1751	48

problemet të cilat paraqiten gjatë ekzekutimit të kësaj mase.¹⁷

Shpeshherë në praktikë, ndodh që personat e këtillë të mos i përmbahen dhe nënshtrohen me përpikëri trajtimit dhe terapisë së caktuar. Në raste të tilla, gjykata mund të ndërmerrë masa të tjera në drejtim të detyrimit të këtyre personave që t'i nënshtrohen trajtimit dhe terapisë së shërimit ose që këta persona të vendosen në ente të tjera. Një veprim i këtillë, zakonisht ndërmirret ndaj alkoolistëve dhe narkomanëve të cilët shërohen në stacionare apo ambulanta shëndetësore në liri. Në raste të tilla, gjykata vendos që ata të dërgohen në ente të veçanta dhe, në këtë mënyrë, të privohen nga mundësia e ikjes apo nënshtërimit të terapisë së shërimit.

Gjykata kompetente pas marrjes së raportit në fjalë merr vendimin mbi pushimin e kësaj mase dhe vërteton se kjo masë është ekzekutuar përfundimisht.

Lëndët penale në Gjykatën e apelit në Gostivar 2018¹⁸

¹⁷ R. Halili: Aspektet juridike dhe kriminologjike të alkoolizmit dhe narkomanisë. Përparimi nr.2. Prishtinë, 1984, fq.177-178 dhe 183-184

¹⁸ ëëë.vsrn.mk > [ëps](#) > [portal](#) > [asgostivar](#) > [sud](#) > [vesti](#)

Sipas tabelës së paraqitur më lartë shohim se në sektorin penal në periudhën raportuese tërësisht në punë ka pasur 1.799 lëndë nga të cilat 81 lëndë janë përcjellur si të pazgjedhura nga viti i mëparshëm, ndërsa 1.718 lëndë janë lëndë të reja të pranuar, me çka gjykata tërësisht ka zgjedhur 1.751 lëndë, ndërsa në fundin e vitit kanë ngelur të pazgjedhura 48 lëndë që transferohen në vitin e ardhshëm. Në raport me vitin e mëparshëm kur gjykata në punë ka pasur gjithsej 2.205 lëndë, në periudhën raportuese fushëveprimi i punës u zvoglua për 406 lëndë, për shkak të fluksit të zvogluar që është për 388 lëndë më pak në krahasim me vitin e kaluar kur janë pranuar 2.106 lëndë. Numri i lëndëve të zgjedhura në periudhën raportuese është zvogluar për 373 lëndë në krahasim me vitin e kaluar ku janë zgjedhur 2.124 lëndë. Në raport¹⁹ me vitin e kaluar ku kanë ngelur 81 lëndë të pazgjedhura, në periudhën raportuese ky numër u zvoglua për 33 lëndë dhe gjithsej numri i lëndëve është 48. Në periudhën raportuese në gjykatë në regjistrin “KZH” gjithsej ka pasur 430 lëndë, nga të cilat 39 lëndë janë transferuar si të pazgjedhura nga viti i kaluar dhe 391 lëndë të reja janë pranuar, me çka gjykata gjithsej ka zgjedhur 392 lëndë, ndërsa në fundin e vitit të pazgjedhura kanë ngelur 38 lëndë të cilat transferohen në vitin e ardhshëm. Në regjistrin “KZHM” lëndë penale në procedurë kundër të miturve, të regjistruara janë 4 lëndë, të cilat janë zgjedhur gjatë periudhës raportuese. Në regjistrin “KSZH” të regjistruara janë 170 lëndë, nga të cilat janë zgjedhur 168 lëndë ndërsa 2 lëndë janë transferuar në vitin e ardhshëm si të pazgjedhura. Në regjistrin “PRKZH” lëndë për kundërvajtje janë regjistruar 1.128 lëndë, duke marrë parasysh edhe 42 lëndët nga viti i kaluar, gjithsej në punë ka pasur 1.170 lëndë nga të cilat në periudhën raportuese janë zgjedhur 1.162 lëndë, ndërsa kanë ngelur të pazgjedhura 8 lëndë. Në regjistrin “KP” gjithsej në punë ka pasur 25 lëndë të cilat në periudhën raportuese të gjitha janë zgjedhur. Gjendja në raport me kohëzgjatjen e procedures është siç vijon:

- Deri një (1) muaj janë zgjedhur 1038 lëndë,
- Prej një deri tre (1-3) muaj janë zgjedhur 497 lëndë,
- Nga tre deri gjashtë (3-6) muaj janë zgjedhur 193 lëndë,
- Mbi gjashtë (6) muaj janë zgjedhur 23 lëndë.²⁶

¹⁹ Gjykata e Apelit , ne Gostivar

²⁶ Gjykata e Apelit, në Gostivar

Ekzekutimi dhe vendimi i llojeve dhe masave të sigurimit në Gjykatën e Apelit në Gostivar nga viti 2014-2018

K-96/14	Mjekim I detyrueshem psikiatrik në liri	3
K-173/15	Mjekim I detyrueshem psikiatrik në liri	2
K-181/15	Mjekim I detyrueshëm psikiatrik dhe ruatja në institucion shëndetësor	3
K-515/15	Mjekim I detyrueshëm I alkoolistëve dhe narkomanëve	1
K-234/16	Mjekim I detyrueshëm psikiatrik dhe ruatja në institucion shëndetësor	1
K-333/16	Mjekim I detyrueshëm I alkoolistëve dhe narkomanëve	3
K-332/17	Mjekim I detyrueshem psikiatrik në liri	2
K-174/18	Mjekim I detyrueshëm I alkoolistëve dhe narkomanëve	4

Gjykata e Apelit në Gostivar ²⁷

Nga të gjitha të dhënat raportuese si mas siguruese janë shqyrtuar këto lëndë nga viti 2014 deri në vitin 2018 nga gjykata e Gostivarit dhe janë dhënë këto masa të sigurimit , në vitin 2014 është dhënë nga gjykata mjekim I detyrueshëm psikiatrik në liri sipas nenit 123 vepër penale për 3 persona , në vitin 2015 poashtu është dhënë masë e mjekimit të detyrueshëm në liri për një person ,masë për mjekim I detyrueshëm psikiatrik dhe ruatja në institucion shëndetësor tre persona ,masë për mjekim të detyrueshëm I alkoolistëve dhe narkomanëve është dhënë për një person , në vitin 2016 është caktuar masë për mjekim I detyrueshëm psikiatrik dhe ruatja në institucion shëndetësor për një person dhe masë për mjekim të detyrueshëm I alkoolistëve dhe narkomanëve është dhënë për tre persona, në vitin 2017 është dhënë masë e mjekimit të

²⁷ Burime nga Gjykata e Apelit në Gostivar

detyrueshëm psikiatrik në liri për dy persona dhe në vitin 2018 janë dhënë masë për mjekim të detyrueshëm I alkoolistëve dhe narkomanëve për katër persona²⁸.

Nga këto të dhëna të rezultateteve e hulumtimeve të veprave penale kanë treguar se masa e cila shqiptohet së bashku me sanksionet e caktuara penale ka për qëllim që t'i evitoj rrethanat dhe shkaqet që kanë kontribuar në kryerjen e veprës penale.

Nga kjo periudhë kohore pam se egziston një preventivë për shqyrtimin e këtyre masave dhe se kjo dukuri te ne sa vjen e precizohet sepse bashkëpunimi I ndërjell midis organeve kompetente gjyqësore dhe institucioneve shëndetësore kanë bashkëpunim për të cilat gjykata në procedurë gjyqësore ndaj kryerësve të papërgjegjshëm, te e cila konsistojnë në mjekimin e kryerësit të të veprave dhe mënjanimin e gjendjeve të ndryshme , kushteve dhe rrethanave tjera, të cilat kanë kushtëzuar kryerjen e veprës penale, e që kanë për efekt jetësimin e qëllimit të dënimit luftimin e kriminalitetit, mbrojtjen e paqes dhe qetësis publike dhe disiplinën e përgjithshme shoqërore²⁹.

Gjykata vendimin mbi shqiptimin e kësaj mase sipas ligjit të ri mbi, ekzekutimin e sanksioneve penale ia dërgon shërbimit sprovues kompetent, institucionit kompetent të kujdesit shëndetësor, institucionit korrektues ose institucionit përkatës për ekzekutimin e kesaj mase³⁰. Nëse personi i dënuar në rastin e shqiptimit të kësaj mase gjendet në paraburgim gjykata gjithashtu ia dërgon vendimin qendrës së paraburgimit ku ai është i vendosur. Posa ta marrë vendimin e gjykatës, drejtori i Qendrës së paraburgimit e liron personin e dënuar në mënyrë që ai ti nënshtrohet tretmanit të rehabilitimit³¹.

Institucioni kompetent i kujdesit shëndetësor, institucioni korrektues apo institucioni përkatës menjëherë kanë për obligim të informojnë shërbimin sprovues për faktin se personi i dënuar të cilit i është shqiptuar kjo masë nuk është duke iu përmbajtur programit të trajtimit rehabilitues³². Ndërsa shërbimi sprovues lidhur me këtë duhet t'i raportoj gjykatës kompetente. Shërbimi

²⁸ Po aty

²⁹ Bierne P. and Messerschmidt J: Criminology, Fort Eöorth, 1995. 45-46.

³⁰ V.Kambovski, I.Zejneli, E drejta penale(pjesa e përgjithëshme), Tetovë, 2018, fq.323

³¹ Po aty,fq.323

³² E. Sahiti, I. Zejneli, E drejta e procedurës penale e Republikës së Maqedonisë , 2007, Tetovë

sprovues kompetent ka për detyrë t'i raportoj gjykatës edhe për realizimin dhe përfundimin e suksesshëm të programit të trajtimit rehabilitues.

PËRFUNDIM DHE KONKLUSIONE

Shqyrtimi i Masave të sigurisë , si masa të posaçme në kuadër të sanksioneve penale, pjesë e Kodit Penal të RM-së dhe legjislacionit penal pozitiv nxjerrë në pah argumentet mbi rëndësinë, arsyeshmërinë dhe domosdoshmërinë e përcaktimit me ligj dhe shqiptimit të këtyre masave.

Përcaktimi alternativ i masave, si masa e trajtimit të detyrueshëm psikiatrik dhe ruajtja në institucion shëndetësor me ndalim në institucion , Trajtimi i detyrueshëm psikiatrik në liri i lejon organeve gjyqësore që në praktikë të bëjnë individualizimin e masës, mjekimi i detyrueshëm i alkoolistëve dhe narkomanëve dhe mjekimi medicinalo farmakologjik varësisht nga rrethanat e rastit konkret, rrezikshmërisë së kryerësit të veprës penale dhe shkallës së sëmundjes. Një zgjidhje e tillë, lejon shqiptimin e masës më të përshtatshme dhe eviton mundësinë për arbitraritet gjyqësor.

Jetësimi i këtyre masave realizohet pikërisht në fazën e ekzekutimit, fazë kjo shumë e rëndësishme, në të cilën synohet të arrihet qëllimi i këtyre masave. Mirëpo, kjo fazë gjithashtu është mjaft sfiduese për organet gjyqësore dhe organet kompetente të kujdesit shëndetësor, qoftë sa i përket gjendjes së kryerësit penalisht të papërgjegjshëm, qoftë në aspektin e mungesës së institucioneve adekuate mjekësore për trajtimin e kësaj kategorie të kryerësve.

Prandaj, për ekzekutim të suksesshëm të këtyre masave, në bazë të hulumtimeve të bëra tre institucionet e specializuara shëndetësore në Shkup, Demir Hisar dhe Negorc - Gjevgjeli. paraprkisht shohim se edhe pse egzistojnë institucione përkatëse në të ardhmen kërkohet krijimi i institucioneve edhe në vende të tjera adekuate mjekësore dhe kuadrit mjekësor të specializuar për trajtimin e të sëmurëve mendor, kryerës të veprave penale.

Megjithëse vlerësohet se numri i veprave penale që kryejnë kryerësit me çrregullime mendore është simbolik, nga të dhënat që siguroam nga Gjykata themelore në Gostivar për vitet 2014-2018 një vlerësim i përgjithshëm për masat e trajtimit të detyrueshëm psikiatrik në institucionet shëndetësore , mjekimi i detyrueshëm psikiatrik në liri dhe mjekimi i detyrueshëm i alkoolistëve dhe narkomanëve nga të dhënat e Gjykatës numri i këtyre masave është gjithësej nëntëmbëdhjetë masa për katër vite gjë që në të ardhmen shpresojmë që ky numër edhe më shumë të ulet në të ardhmen këto masa janë pjesë e domosdoshme e politikës ndëshkimore penale për luftimin e kriminalitetit me gjithë specifikat e tyre që i bëjnë të dallohen nga dënimet.

LITERATURA

- Bačić, Dr. F., Bavcon, Dr. Ljubo, etj. - Komentari Krivičnog Zakona Socialističke Federative Republike Jugosllave – Drugo Izdanje, Beograd, 1982
- Benillouche , Mikael, Lecons de droit penal general, Paris , 2009
- Beukle, Ėerner, Strafrecht allegmeiner teil, Frankfurt, 2009
- Dervinja Dr. F. “Psikologjia forenzike”, Telegrafi, Prishtinë, 19 tetor 2010
- Halili, Dr. R. Kriminologjia, Prishtinë, 2011
- Halili, Dr. R. Penologjia, Prishtinë, 2005
- Halili, Dr. R. Viktimologjia, Prishtinë, 2011
- Halili, Dr. R. Delikuenca e të miturve dhe shkaqet e saj , Prishtinë, 1972
- R. Halili: Aspektet juridike dhe kriminologjike të alkoolizmit dhe narkomanisë. Përparimi nr. 2. Prishtinë, 1984
- Kambovski Dr. Vlado, Zejneli Dr. Ismail, E drejta penale - Pjesa e përgjithëshme , Tetovë, 2018
- Kambovski Dr. V. E Drejta penale - Pjesa e përgjithëshme , Shkup, 2007
- Kambovski Dr. V. E drejta penale - Pjesa e posacme , Shkup, 1998

- Kambovski Dr.Vlado. Problematika e lëshimit në të drejtën penale , Shkup1982(cit,- Kambovski)
- Kecmanoviq, Dr. D. Psihijatrija, Beograd-Zagreb, 1989
- Lazarevic,Dr. L., Vučković Dr. B., Vučković Dr.V., Komentar – Krivinčog Zakonik Crne Gore- Drugo izmijenjo I dopunjeno izdanje, Cetinje, 2007
- Muçi,Dr. Sh. E drejta penale, Tiranë, 2007
- Merrills G.J, Robertson H.A, Human right in Europe , Manchester University , UK, 2001
- Osmani, Dr.A. Kodi Penal i Republikës së Maqedonisë, Shkup, 2010
- Fiandaca-Musco, Diritto penale. Parte generale, Bologna 2007.
- Sahiti, Dr.E. E drejta e procedurës penale, Prishtinë, 2005
- Sahiti, Dr.E. Psikologjia Gjyqësore, Prishtinë, 2007
- Salihu, Dr.I. E drejta penale –Pjesa e përgjithshme,Prishtinë, 1995
- Saihu, Dr. I. E drejta penale, pjesa e përgjithshme, Prishtinë,2008
- Sahiti, Dr. E. Zejneli. Dr. I. E drejta e procedurës penale e Republikës së Maqedonisë , Tetovë 2007
- Sahiti,Dr Ejup & Zejneli, Dr. Ismail, E drejta penale e R. Maqedonisë, Shkup, 2017
- Stojanovic, Dr.Z.E drejta penale – Pjesa e përgjithshme, Beograd, 2003
- Susuri, Dr.H. E drejta Kushtetuese e Republikës së Kosovës,Prishtinë,2011
- Shtino.N.,Lala,S. Psikiatria ligjore, Tiranë, 2011
- Ukaj, Dr. B. Denimet në të drejtën penale të Shqipërise, Prishtinë, 2006
- Ukaj, Dr.B. Mbrojtja juridiko- penale e dinjitetit të kryerësve penalisht të papërgjegjshëm,Prishtinë,2010

- Z.Shita:Aspekti psikiatrik I toksimanive,botuar në Problemi shoqëror I alkoolizmit dhe narkomanisë në Kosovë,Prishtinë,1984
 - Zejneli, Dr Ismail, E drejta penale e posacme, Tetovë, 2007
-

II. Kode, akte ligjore dhe dokumente të tjera

- Kodi Penal i Maqedonisë, Shkup, 2004
- Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë
- Kodi penal, Me koment të shkurtër sqarime dhe regjistër të nocioneve, Shkup 2002(Kambovski 4)
- Reforma penalo-juridke para sfidave të shek.XXI, Shkup 2002(Kambovski 1)
- Kritika e definimit ligjor të veprës penale si vepër e rrezikshme shoqërore, MRKK 1994/2(Kambovski 5)
- Kodi Penal i Republikës së Kosovës, Prishtinë 2012
- Kodi i Procedurës Penale i Republikës së Kosovës, Prishtinë 2012
- Kodi Penal i Republikës së Kosovës, Prishtinë 2004
- Kodi i Procedurës Penal i Republikës së Kosovës, Prishtinë 2004
- Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë, Tiranë 2004
- Kodi Penal i Bosnjës dhe Hercegovinës, Sarajevë,2003
- Kodi Penal i ish - Jugosllavisë,Beograd, 1977
- Kodi Penal i Kroacisë, Zagreb,1998
- Kodi Penal i Malit të Zi, Cetinje, 2004
- Kushtetuta e Republikës së Kosovës, Prishtinë 2008

- Kodi Penal i Ruisë, Moskë, 1996
 - Kodi Penal i Serbisë, Beograd, 2006
 - Ligji mbi ekzekutimin e sanksioneve penale, Prishtinë, 2004
 - Ligji Penal i ish KSA-të Kosovës, Prishtinë, 1977
 - Rregullore nr. 2004/34 “Mbi procedurën penale ku përfshihen kryerës me çrregullime mendore”, Prishtinë, 2004.
 - <http://ombudsman.mk/upload/Godisni%20izvestai/GI-2014/GI%202014-Alb.pdf>
-

SIGURIA DHE GJINIA NË MARRËDHËNIET NDËRKOMBËTARE

PhD Cand. Armela Pengili

pengiliarmela@gmail.com

ABSTRAKT

Në këtë punim do të shqyrtoj çështjet e gjinisë dhe sigurisë por, për të kuptuar më mirë punimin sigurisht do të filloj me një kuptim të shpjegimit të gjinisë, arsyet përse dhe mënyrën sesi gjinia merr rëndësi qendrore për një kuptim më të plotë të sigurisë.

Kohët e fundit specialistët e Marrëdhënieve Ndërkombëtare, kanë filluar të hulumtojnë reagimet e ndryshme të burrave dhe grave ndaj politikave shtetërore mbi sigurinë, konfliktin dhe luftën. Nëpërmjet këtij punimi do të kuptojmë më mirë nocionet gjinore dhe vendosjen e tyre në qendër të debateve mbi çështjet e sigurisë, ku besoj se do të shpjegohen një sërë kuptimesh mbi lidhjen e njerëzve që i përkasin secilës gjini, lidhur me frikën, pasigurinë dhunën me institucionet e luftës dhe të paqes.

Gjinia dhe siguria janë dy koncepte që na ftojnë në një fushë të madhe politike të pafundme. Përballja me to e shumëfishon në mënyrë të pashmangshme këtë tipar. Gjithësesi përballja me të prodhon kompleksitete dhe krijn tipare të shumta, sidomos nëse duam të kuptojmë marrëdhëniet mes tyre.

Fjalë kyçe: Gjinia; Siguri; Marrëdhënie Ndërkombëtare; Luftë; Paqe

HYRJE

Gjinia i referohet roleve dhe marrëdhënieve të veçanta, veçorive personale, qëndrimeve, sjelljeve dhe vlerave të cilat shoqëria ja përshkruan meshkujve dhe femrave. “Gjinia” prandaj i referohet ndryshimeve të mësuara midis meshkujve dhe femrave, ndërsa “seksi” i referohet dallimeve biologjike midis meshkujve dhe femrave. Shpesh herë këto dy terma ngatërrohen me njëra-tjetrën dhe kjo çon dhe në kundërshti të veprimeve, roleve dhe stereotipeve gjinore¹. Rolet e gjinisë ndryshojnë mjaft si brenda dhe ndërmjet kulturave, dhe mund të ndryshohen gjatë jithë kohës. Gjinia i referohet jo thjesht femrës ose mashkullit por në marrëdhëniet midis tyre². Në një kundërshti të pafundme na çojnë konceptet gjini dhe siguri, ato janë dy koncepte të cilat na ftojnë, sidomos në rastin kur ne diskutojmë dhe mundohemi ti shpjegojmë por dhe të gjejmë një tipar ose rëndësi të përbashkët. Prandaj përballja me to e shumëfishon në mënyrë të pashmangshme tiparin kundërshtar. Duhet të kuptojmë se është arbitrare ky kompleksitet që prodhohet, dhe nuk është një tipar i pashmangshëm i përpjekjes për të kuptuar marrëdhëniet mes tyre.

Nëpërmjet këtij punimi do të mundohem të nxjerr në pah rëndësinë e përbashkët që ka gjinia dhe siguria duke i shqyrtuar këto dy vizione, si dhe duke kuptuar dhe të përbashkëtat e tyre. Pavarësisht faktit evident se të kuptuarit e gjinisë ose sigurisë do të ketë nevojë për të dyja këndvështrimet. Është e rëndësishme të bëhet dallimi midis çështjeve që në punim ne do t'i quajmë “praktike” dhe “diskursive” të marrëdhënies midis gjinisë dhe sigurisë³. Roli konkret i grave në forcat e armatosura, ose si viktimë, si spektatore ose ndihmëse të konflikteve ushtarake ose të militarizmit në përgjithësi, shumëherë këtu thjeshtëzohet. Disa diskutime thjeshtëzohen

¹ Steans, Jill “Gender and International Relations, Theory, Practice and Policy” Third Edition; 2013, f.13

² Peter Albrecht & Karen Barnes, “Sjellja e politikave për sigurinë kombëtare dhe Gjinia” Shënim Praktik 8; Mjet praktik për gjininë dhe RSS; 2008, f.4

³ Alan Collings, “Studime Bashkohore të Sigurisë”, 8/Shkenca Sociale, përkthyer nga Enri Hide, UET, Titulli original “Contemporary security studies” Oxford Press University, f.109.

nga marrëdhëniet midis militarizmit dhe mashkullorësisë, ose kur ne i drejtohem edukimit dhe feminitetit.

Në momentin kur vëmë re këtë dallim ne e lidhim atë me dy zhvillime të tjera, ku secila prej tyre përforcon, marrëdhënien reciproke midis gjinisë dhe sigurisë. Zhvillimi *i parë* përfshin promovimin e një koncepti më të gjerë sigurie që ka qënë tradicional. Sigurisht, që për të përshkruar këtë proces janë përdorur një sërë termash, midis të cilëve janë "*siguria njerëzore*" ose "*siguria e butë*"⁴. Kjo përfshin një zhvendosje relative të fokusit tradicional mbi çështjet ushtarake brenda sigurisë, me pasoja në aspektet praktike dhe ligjëruese të marrëdhënies gjini-siguri. Procesi *i dytë* konsiston në pozicionimin dhe operimin në ushtri⁵ të gjinisë femërore. Literatura feministe⁶ gjithmonë na ka informuar në lidhje me një sërë pasojash të politikave të sigurisë së shtetit mbi gratë. Gjithmonë lufta mund të ketë dhe pasoja specifike gjinore, kjo jo për faktin se gratë kanë gjasa të jenë viktimat indirekte të luftës, por gjithmonë politika e luftës i ka shënjestruar në mënyrë specifike gratë në rastet e përdhunimeve gjenocidiale ose abuzimeve seksuale.

Siç e kemi parë dhe gjatë luftrave të Ballkanit vlerat që u bashkangjiten grave mund t'i bëjnë ato të prekshme ndaj sulmeve të abuzimit. Vërejmë ndërkohë disa vuajtje të tjera të shkaktuara mbi gratë për sa u takon zhvendosjeve ekonomike dhe sociale pas konfliktit. Një tipar më pozitiv te gratë është se ato mund të vetorganizohen për të protestuar kundër politikës shtetërore dhe disa tipareve të nacionalizmit.

Ndoshta tipari më i spikatur i literaturës së kohëve të fundit është se "gjinia" është një mënyrë për të zbuluar shqetësimet e sigurisë që na lejojnë të shohim se gjinia, si kategori më vete, është një rregullim social. Pra mënyra se si veprojnë ose reagojnë burrat dhe gratë mund të jetë produkt i ndryshimit seksual, por mund të jetë produkt i rrethanave të caktuara. Siguria dhe gjinia janë terma që, për t'i kuptuar siç duhet, kërkojnë të lidhen mes tyre. Kjo nuk do të thotë që

⁴ Po Aty, f.109.

⁵ Kennedy-Pipe, Caroline, "Whose Security? State Building and the "Emancipation" of Women in Central Asia", International Relations, Vol.18 No.1, March 2004.

⁶ J. Ann Tickner, "Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security" New York, Columbia University Press 1992, f.13.

çdonjëri mund të thjeshtëzohet përballë tjetrit. Sigurisht, kjo nuk do të thotë që kanë dhe role të pavarura nga njëri-tjetri. Gjinia në të gjitha format dhe me të gjitha ndërlikimet e saj ndikon dhe në shumë aspekte të tjera, përtej sigurisë; por nga ana tjetër sigurinë, sido që ne ta konceptojmë varet nga shumë gjëra të tjera përveç gjinisë. Përpjekja për të kuptuar secilin term më vete, pa vlerësuar rolin e tjetrit, prodhon një mendim të varfëruar të të dyve. Sigurisht, të kuptuarit e sigurisë dhe gjinisë nuk çon në ndonjë ndryshim në praktikë, por mund të ngrejë hipoteza të ndryshme që dominojnë çdo politikë të arsyeshme.

Gjatë gjithë historisë, luftërat dhe betejat luftarake kanë përfaqësuar aspiratat më të larta të anëtarëve meshkuj të elitave politike, sociale dhe kulturore, përgjatë kohës dhe në aspektin kulturor. Shumë mendojnë se lufta është ende e lidhur me vlerat maskiliste si fuqia fizike, nderi dhe kuraja, vlera që në kuptimin e gjinisë i kanë dhe gratë. Në shoqëri të caktuara, ata burra që nuk duan ose nuk mund të luftojnë klasifikohen si “gra”: madje detyrohen të veshin fustane si shenjë e dobësisë së tyre⁷. Stërvitja ushtarake ka synuar gjithnjë dhe vazhdon ende të përforcojë nocione të caktuara të mashkullorësisë. *Misogjinizmi*⁸ mund të jetë një përbërës interesant ku meshkujt jo vetëm urrejnë gratë, por ngrenë dhe paragjykime ndaj femrave, ky fakt është një vlerë që nuk i ka hije një ushtari, një njeriu të fortë. Duhet theksuar se të sakrifikosh jetën e një individi në luftë për të mbrojtur vendin e tij gjithmonë është parë si forma më e lartë e patriotizmit, por ndërkohë dështimi dhe paaftësia për të luftuar është gjithmonë një akt i ulët dhe burracak.

Gratë gjithmonë janë parë prej shumë kohësh, por dhe vazhdojnë të shihen si përkujdesëset dhe edukueset e më të rinjve, në shumë përshkrime të luftës, gratë kanë zënë vend vetëm në sferën private të ngarkuara me mbrojtjen e një aspekti të gjithëpranishëm të jetës kombëtare në frontin e brendshëm. Kjo nënkupton që gratë, madje dhe në gjendje lufte, nuk u larguan praktikisht kurrë prej shtëpisë⁹. Ky polarizim midis gjinive është përshkruar nga Elsthain (1987) kështu: “Gratë janë përjashtuar nga diskutimet rreth luftës, kurse burrat janë përjashtuar nga diskutimet rreth

⁷ Davie, Maurice R. “The evolution of war: A study of its early Societies” Dover Publications, 1929 reprint 2003.

⁸ The Guardian Online “Sexism and misogyny: what's the difference?”, 2013;

Shih: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/oct/17/difference-between-sexism-and-misogyny> (aksesuar më 27.04.2020).

⁹ (Sherry, Michael S. (1995) “In the Shadow of War. The United States since the 1930s,” New Haven, CT: Yale University Press).

fëmijëve¹⁰". Megjithatë gratë, edhe pse janë përshkruara historikisht si "përkujdesëse", ato janë paraqitur shpeshherë edhe si "plaçkë lufte", preceptim ky i cili historikisht ka qenë në përputhje me statusin ligjor të grave: ato shiheshin si pronë e mashkullit. Përdhunimi konsiderohej si dëmtim i pronës së mashkullit dhe jo i vetë grave¹¹. Që nga mitologjia greke në përdhunimin e grave Sabine¹² dhe deri në abuzimet seksuale dhe gjymtimin e grave gjatë luftrave ballkanike të viteve 1990-të, apo dhe me vonë në luftrat e Afganistanit, e Irakut akti i përdhunimit ka qenë një tipar i zakonshëm në pasqyrimin dhe realitetet e luftrave. Janë vërtetuar se përdorimi i përdhunimit, ka qenë si një taktikë e supozuar lufte nga ushtarët serbë dhe ata kroatë gjatë konfliktit në Kosovë. Më së fundi dimë për rrëfimet e poshtërimit seksual të kryer nga ushtarët amerikanë ndaj robërve irakianë të luftës, është interesant fakti se na është bërë e ditur se në të tilla sjellje është përzier edhe personeli femëror i shërbimit, që ka sfiduar nocionet e feminizmit, duke nxjerrë në pah brutalitetin që marrin gratë në pozita pushteti relativ¹³.

Duhet theksuar se studiuesit e feminizmit vetëm në fund të viteve '90-të i kushtuan vëmendje eksperiencave femërore gjatë luftës. Kjo fushë deri asokohe nuk ishte debatuar dhe nuk ishte konsideruar qendrore në asnjë debat rreth Marrëdhënieve Ndërkombëtare¹⁴.

Në shumë kultura gjithmonë meshkujt mbajnë poste të larta politike, por jo vetëm, janë pjesë dhe drejtojnë korporatat dhe bizneset më të mëdhaja. Gratë shihen si të dobishme për shoqërinë por ato nuk mund të jenë pjesë drejtuese e këtyre posteve, pasi këto janë ose konsiderohen poste shpërblyese vetëm për gjininë mashkullore. Po ashtu në shumë shoqëri shërbimi ushtarak siguron një standart burrërie, ky tipar gjatë periudhave të fundit ka ardhur duke u zbehur, dhe shumë gra tashmë janë pjesë e shërbimeve ushtarake.

¹⁰ Elsthain, Jean Bethke. "Women and War" New York basic books, 1987.

¹¹ Medina Haeri and Nadine Puechguirbal, "From helplessness to agency: examining the plurality of women's experiences in armed conflict" International Review of Red Cross, Volume 92 Number 877 March 2010, për më shumë shih: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/irrc-877-haeri-puechguirbal.pdf>

¹² De Luce, Judith. "Roman Myth." *The Classical World* 98, no. 2 (2005): 202-05. Aksesuar më 27 prill, 2020. doi:10.2307/4352931. Gratë Sabine ishin pjesë e një popullsie të vjetër në Apeninet Verilindore, Italia e sotme.

¹³ Bevor, Antony, "Berlin: The downfall 1945" London 2002

¹⁴ Nicarchos, Catherine "Women, War and Rape: Challenges Facing the International Tribunal for the Former Yugoslavia", *Human Rights*, Vol 17, 1995, p.668-71.

Shumë shtete ndërtohen zakonisht në terma tepër gjinorë, në ditët tona mund të grumbullojnë mbështetje për skuadrat (meshkujve) e futbollit apo regbisë, dhe shumë lojrave që cilësohen burrërore, në brendësi të shumë shteteve, identitetet bashkohen rreth narracioneve të historive ose celebrimit të luftërave të pavarësisë apo çlirimit kombëtar. Shumë levizje nacionaliste kanë përdorur një larmi përfytyrimesh gjinore që inkurajojnë burrat për të luftuar për atdheun dhe mbrojtjen e një vendi: mbrojtja e një brezi tokë amë përshkruhet në to në terma femërorë.¹⁵

Sipas studiuesve feministë, mashkulli gjithmonë ka qenë i lidhur me luftën, kjo gjë gjithmonë i ka privilegjuar burrat. Është shumë e rëndësishme që natyra gjinore e shtetit duhet të jetë pro pabarazisë në trajtimin e grave dhe burrave brenda shoqërisë. Kjo barazi midis grave dhe burrave mund të arrihet duke krijuar shanse të barabarta në arsim, në vendet e punës, nëpër institucione sociale dhe sigurisht brenda institucioneve të larta qeverisëse. Nisma të tilla kanë filluar të merren nga shumë shtete tashmë duke filluar, të rrisin kuotat gjinore në zgjedhje me 30%, për futjen e grave në parlament dhe pozicione drejtuese duke vënë kuota me rreth 50%. Kjo sigurisht që do të çojë në një zhvillim dhe stad tjetër shoqëritë që po i aplikojnë këto ndryshime, por për shumë kohë afrimi drejtë barazisë do të jetë një realitet i largët në shumë vende. Megjithatë, gratë janë përdorur tradicionalisht si spiune, agjente speciale ose në njësi speciale informative dhe sigurisht ato janë përdorur nga seksi i tyre¹⁶. Siç thekson Cynthia Enloe, “vazhdimësia e militarizmit nuk është ruajtur thjesht duke u bazuar në një lloj mashkullorësie civile...por ajo kërkon rreshterë të stërvitur...dhe vullnetin e burrave për të fituar kredencialet e burrërisë së tyre duke shërbyer si ushtarë. Ajo kërkon gjithashtu që gratë të pranojnë hipoteza të caktuara rreth përkujdesjes prej nëne, martesës dhe punës së pakualifikuar, apo të politikave, qofshin ato të shkruara apo të pashkruara, për të garantuar lloje të caktuara marrëdhëniesh midis gjinive”¹⁷. Ajo ka bërë një përkufizim shumë domethënës e mjaft të rëndësishëm, ku shpjegon se edhe pse

¹⁵ Edwards, Ruth Dudley, “The Faithful Tribe” London, Harper Collins, 1999.

¹⁶ The Guardian online “Female spies are 'bloody good' – and it's partly because of sexism” 31 Mars 2014, për më shumë shih: <https://www.theguardian.com/world/shortcuts/2014/mar/31/women-really-do-make-bloody-good-spies>, aksesuar më 5 Maj 2020.

¹⁷ Enloe, Cynthia “Does Khaki Become You? The Militarization of Women’s Lives”, London Pandora (1993).

gratë kanë mundur të integrohen në dekadat e fundit në shumë institucione shtetërore, duke përfshirë dhe ato ushtarake, përsëri kompetenca ka mbetur në dorën e burrave.

Në vitin 1966 në Shtetet e Bashkuara u themelua Organizata Kombëtare për Gratë (NOW¹⁸), ishte e para organizatë për mbrojtjen e grave, qëllimi i së cilës ishte promovimi i grave në jetën publike. Një pikë tjetër e fushatës së kësaj organizate ka qenë dhe mbështetja e “të drejtës për të luftuar”. Ata që inkurajojnë lejimin e grave në beteja kanë argumentuar se, përveç çështjes së të drejtave politike, meshkujt që shërbejnë në ushtrinë amerikane gëzojnë një sërë përfitimesh ekonomike, si përkujdesje shendetësore falas apo kredi me kushte të favorshme, të cilat u mohohen grave¹⁹.

Gjatë gjithë këtyre viteve, gratë kanë fituar shumë kompetenca dhe sigurisht që është lobuar fuqishëm që ato të jenë pjesë e operacioneve ushtarake, po rrallë herë ato kanë pasur poste të rëndësishme në organet drejtuese.

Në fund të fundit, masakrat e grave në fushën e betejës përkrah burrave do të shkatërronin brezat e ardhshëm. Shprehja “gratë dhe fëmijët” përdoret zakonisht për të simbolizuar rolin e femrës brenda komunitetit, ajo në këtë shprehje përmendet si një rol i nënshtruar. Tek ky nocion del një rol i rëndësishëm për shkak të biologjisë dhe të kërkesave të vazhdueshme të shtetit për elementët e tij femëror që lindin fëmijët e kombit. Për shkak të biologjisë së tyre gratë janë përdorur për të promovuar qëllime specifike të siguri. Kështu, ka qenë dhe kërkesa për t’u shumëzuar, sepse ashtu e donte interesi kombëtar, sepse duke riprodhuar popullsinë e tyre arrinin të mbijetonin. Jo më kot ish vendet komuniste, duke përfshirë dhe vendin tonë, pas përfundimit të Luftës së Dytë Botërore, kërkuan një rritje të numrit të lindjeve. Në shtete të caktuara, grave u mohohesh akses në kontrollin e lindjeve, ose në abort për të promovuar dhe arritur një nivel të caktuar riprodhimi. Roli i grave si riprodhuese mbetet i rëndësishëm për shëndetin e shumë shoqërive të pasura dhe të industrializuara. Shqetësimi i autoriteteve franceze në vitin 2004 mbi tendencat e ardhshme demografike ishte i tillë sa që i detyroi ata t’u jepnin mbështetje financiare të paguara nga shteti grave që lindnin më tepër se një fëmijë. Problemi mbetet i njohur për disa kombe: gratë duhet të binden ose detyrohen të lindin fëmijë, sipas autoriteteve qëndrore.

¹⁸ Shih për më shumë: National Organization for Women, <https://now.org/about/>, aksesuar më 22 prill 2020.

¹⁹ Collins, Alan p.116

Shpesh herë ne i kemi parë *gratë si viktimë*, dhe në studimet e fundit mbi mënyrën e trajtimit të grave para dhe pas luftës tregojnë një marrëdhënie disi të dykuptimtë që ekziston midis forcave të armatosura dhe grave civile. Studimet, që analizojnë luftërat ballkanike në fillim të viteve 90'të dhe Luftën e Parë të Gjirit, kanë treguar një nivel të lartë dhune ushtruar mbi gratë nga ushtarët e kthyer në shtëpi prej traumës së konflikteve. Prandaj mund të ngrihet pretendimi se dhuna kundër grave është më dominuese në shoqëritë e militarizuara, por dhe brenda familjeve ushtarake dhe ka filluar të rishihet ideja që gratë dhe fëmijët janë të mbrojtur nga ushtarët meshkuj.²⁰

Historia njerëzore ka provuar që *gratë janë paqedashëse*, kështu që paqja dhe gratë janë të ndërlidhura, femrat si mbartëse të fëmijëve, janë detyrimisht më shumë kundër luftës sesa burrat. Ndërsa gratë e “paqes” të viteve 1980-të mund të pretendojnë jo pa të drejtë se influencuan në fakt debatin ushtarak përmes veprimeve të tyre si “lidhja me pranga dhe zinxhirë nëpër muret rrethues të bazave bërthamore, vallëzimi mbi siluetat e raketave dhe hedhja brenda vargut të xhipsave ndërsa kalonin në rrugë” problemi qëndronte se të gjitha këto aktivitete mund të zhvlerësohen nga ata që e kanë pushtetin. Sipas Christiane Sylvester²¹, “fushimet e paqes nuk na çojnë në prag të luftës. Ato nuk krijojnë arsenale armësh dhe nuk na shtyjnë drejt garave të armatimeve... ato nuk kanë rëndësi”. Megjithatë duhet theksuar se angazhimi i grave në politikat e paqes ka realisht rëndësi për një numër pushtetarësh. Nuk ka të dhëna që gratë janë më të prirura të kryejnë tradhëti ndaj shtetit të tyre sesa burrat. Megjithatë, angazhimi i grave në politikat e mbrojtjes duket se ka zgjuar një interes të theksuar shtetëror.

Lidhjet konceptuale midis “burrave dhe luftës” dhe “grave dhe paqes” janë të rëndësishme, edhe nëse ndërtohen mbi themele të pabaza. Siç ka argumentuar akademiku amerikan Bell Hooks²²: “se gratë, thjeshtë duke u identifikuar si gra, kanë luajtur një rol të kufizuar, për të mos thënë asnjë rol, në mbështetjen e militarizmit të shtetit”. Theksoj, se akademikët kohët e fundit janë përqëndruar përherë e më shumë në shfaqjen e historive femërore dhe tashmë kemi një numër

²⁰ Human Rights Watch, 1999, Report, shih për më shumë: <https://www.hrw.org/legacy/worldreport99/europe/index.html>, aksesuar me 5 Maj 2020.

²¹ Sylvester, Christiane, “The Contributions of Feminist Theory to International relations”, in Steve Smith, Ken Booth, Maryaisha Zalewski, *International Theory: Positivism and Beyond*, p.254-278 (1996), Cambridge University Press.

²² Hooks, Bell “Feminizem and Militarizem, a comment”, *Women’s Studies Quarterly*, 1995, No.3-4.

studimesh që na tregojnë historitë e grave si viktimë të luftës – për shembull, kemi monografi dhe studime që tregojnë historitë e përdhunimeve masive gjatë luftës ose analizojnë efektet që lufta ka mbi gjininë.

Në vitin 1990 thuhet se 90 përqind e viktimave ishin civilë, shumica dërrmuese e të cilave gra dhe fëmijë. Gruaja si “viktimë” është një fill i rëndësishëm në historitë e luftës, para dhe pas saj. Por studimet bashkëkohore kanë zbuluar shembuj të shumtë në të cilët gratë kanë mbështetur rolin e burrave në luftë dhe kanë marrë pjesë në luftra civile dhe në luftërat e mirëfillta, pra *gratë janë luftëtare*. Historitë e këtyre grave hodhën një dritë intriguese mbi funksionin e femrës në luftë, duke shpalosur eksperiencat femërore si ushtarë, agjente sekrete, infermiere, kirurge, rrobalarëse, kuzhinierë dhe prostituta. Ato nuk na bëjnë të mendojmë se burrat dhe gratë ndryshojnë në mënyrë absolute. Në këtë shekull, duke i njohur problemet e traumës së luftës, vështirë të parashikojmë sesa gjatë mund ta mbështesim idenë e luftës si ambient heroik apo natyror për një njeri, pavarësisht përkatësisë së tij gjinore.

- **A po ndryshon roli i gjinisë?**

Në vitin 1991, kur pushoi së ekzistuari Blloku Sovjetik, Shtetet e Bashkuara dhe Britania bazoheshin në forca vullnetare relativisht të vogla. Rusia, e bazuar për një kohë të gjatë në rekrutime të përgjithshme të mëdha nën armë, po lëviz drejt një sistemi vullnetar. Në shumë demokraci, nocioni i ushtarit si qytetar thjeshtë vdiq, por mendoj, se dhe lufta si provë mbijetese kombëtare, thuhet se ka vdekur. Përfundimi sot jeton në një botë në të cilën lufta ndodhet në distancë të largët, viktimat tona janë të minimalizuara dhe konsiderohen të diskutueshme, kurse opsioni i preferuar i shteteve demokratike në luftë është bombardimi nga ajri. Luftat në një distancë të caktuar nga angazhimi civil kanë ndryshuar mënyrën e luftimit të ushtrive moderne dhe mënyrën e reagimit të popullsisë civile. Sikurse kemi parë gjatë konfliktit në Kosovë në fund të viteve 1990-të. Shtetet liberale ishin në gjendje të ndërmerrnin një luftë të suksesshme kundër Serbisë pa shënuar qoftë dhe një viktimë të vetme. Natyra e këtij konflikti na bën të argumentojmë se gjinia bën shumë pak dallim në kryerjen e luftës, ndërsa ushtarët e secilës gjini nuk kishin më nevojë të vendoseshin në pozicione të rrezikshme. Teknologjia ka zgjidhur problemin e burrave, të grave dhe të luftës. Sepse duke u shmangur betejat reale, ushtarët

meshkuj dhe femra mund të zhvillojnë luftë me terma të barabartë. Pas Luftës së Ftohtë ka ndryshuar natyra e luftës, nga një luftë e zhvilluar nga ushtri masive, në mbrojtje dhe përmbajtje nga armët bërthamore, për të arritur në ditët e sotme në “luftat virtuale”. Po ashtu ka ndryshuar dhe roli i burrave dhe i grave në raport me konfliktin. Mund të realizohen vrasje masive nëpërmjet teknologjisë, me shumë pak kosto reale për veten tonë. Këtu lind dhe lufta që zhvillohet nga ekstremistet, siç ne po shikojmë terrorizmin, por ky debat është çështje më vete dhe shumë i gjatë.

Në shumë pjesë të globit, fushatat që gratë të lejohen të luftojnë dhe të vdesin në ushtritë kombëtare do të dukeshin të çuditshme. Ndërsa lufta mund të jetë e pranueshme për disa prej nesh që jetojmë në Perëndim, gratë (madje dhe burrat dhe fëmijët) në zona luftë si Afganistani, Siri Lanka, Iraku apo Amerika Latine janë viktime të luftës dhe dhunës, duke u përpjekur të largohen prej tyre gjatë gjithë kohës. Në këto raste rrallëhere konflikti ka të bëjë me një betejë për mbijetesën individuale, familjare ose komunitare në një zonë lokale. Nëse kësaj i shtohen kompleksitetet e atyre që njihen si çështje të sigurisë së butë, si SIDA, trafiku i jashtëligjshëm i njerëzve, vështirësitë ekonomike, atëherë konceptimi ynë për gjininë si një mur ndarës midis burrave dhe grave duhet përpunuar edhe më shumë për të garantuar një tablo më komplekse të asaj çka do të thotë për një burrë apo grua në një moment kohor dhe vend specifik. Debati mbi gjininë dhe sigurinë është një çështje që do të vazhdojë gjatë, ne si studiues nëpërmjet studimeve duhet të gjejmë prova dhe stimulojmë shtetet, dhe duhet të tregojmë se gjinia me sigurinë nuk ka dallim, pasi siguria është e përbashkët dhe të gjithë duhet të luftojmë për ta patur atë, në mënyrë që të jetojmë në paqe.

PËRFUNDIME

Shumë nga analistët feministë si dhe ata të gjinisë nuk bashkohen mbi pikëpamjet e tyre mbi marrëdhënien midis grave, burrave dhe sigurisë, kurse feministët liberalë gjithmonë kanë ngritur zërin që të shohin një barazi totale të shanseve midis burrave dhe grave. Lëvizjet feminist, tashmë kërkojnë të marrë fund përjashtimi i grave nga jeta publike. Këto lëvizje janë për përfaqësimin e barabartë të grave në postet e larta të shtetit, si dhe në përkrahjen e drejtë të tyre për të marrë pjesë në në regjimente dhe shërime lufte. Shumë studime nxjerrin në pah jo vetëm nënshtrimin

e grave në vendet e punës, por mbi përfaqësimin e përgjithshëm të grave në grupet më të ulta socio-ekonomike kudo në botë si dhe na tregojnë lidhjet midis mos pasjes ekonomike, sigurisë dhe vulnerabilitetit.

Analizimi i gjinisë është një fenomen i ri në Studimet e Sigurisë Ndërkombëtare dhe studiuesit e Marrëdhënieve Ndërkombëtare, sidomos ata të sigurisë, rrallëherë kanë pranuar se gjinia është një komponent i rëndësishëm i konceptimit të shtetit, sistemit ndërkombëtar ose sigurisë ndërkombëtare. Studiuesit e fushës ndërgjegjësuat gjatë kësaj dekade mbi idenë se eksperiencat e grave në lidhje me shtetin, ushtritë shtetërore, korporatat e mëdha dhe konfliktin janë shpeshherë shumë të ndryshme nga ato të burrave.

Gratë lidhen ndryshe nga burrat me politikën shtetërore, ato ndikohen në intimitetin e tyre nga politika shtetërore mbi kontraktivitet, abortin dhe martesën. Gjithmonë shtetet i kanë përdorur gratë gratë për të përmbushur politikat e tyre shtetërore në lidhje me kërkesat demografike, sepse biologjia është jetikë për sigurinë e shtetit.

Në çdo kërkim dhe studim mbi sigurinë gratë janë trajtuar si përkrahëse të paqes, ato janë përfshirë në shumë lëvizje të fuqishme kombëtare dhe ndërkombëtare që promovojnë paqen dhe çarmatimin. Përherë ato kanë qënë në krah të burrave për këto çështje, si dhe shpesh herë kanë marrë dhe drejtimin e këtyre fushatave.

REFERENCA

- Alan Collings, "Studime Bashkohore të Sigurisë", 8/Shkenca Sociale, përkthyer nga Enri Hide, UET, Titulli original Contemporary security studies" Oxford Press University.
- Bevor, Antony, "Berlin: The downfall 1945" London 2002
- Davie, Maurice R. "The evolution of war: A study of its early Societies" Dover Publications, 1929 reprint 2003.
- De Luce, Judith. "Roman Myth." *The Classical World* 98, no. 2 (2005): 202-05. doi:10.2307/4352931.

- Edwards, Ruth Dudley, "The Faithful Tribe" London, Harper Collins, 1999.
- Elsthain, Jean Bethke. "Women and War" New York basic books, 1987.
- Enloe, Cynthia "Does Khaki Become You? The Militarization of Women's Lives", London Pandora (1993).
- Hooks, Bell "Feminizem and Militarizem, a comment", Women's Studies Quarterly, 1995, No.3-4.
- Human Rights Watch, 1999, Report: <https://www.hrw.org/legacy/worldreport99/europe/index.html>
- J. Ann Tickner, "Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security" New York, Columbia University Press 1992.
- Kennedy-Pipe, Caroline, "Whose Security? State Building and the "Emancipation" of women in Central Asia", International Relations, Vol.18 No.1, March 2004.
- Medina Haeri and Nadine Puechguirbal, "From helplessness to agency: examining the plurality of women's experiences in armed conflict" International Review of Red Cross, Volume 92 Number 877 March 2010, <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/irrc-877-haeri-puechguirbal.pdf>
- National Organization for Women, <https://now.org/about/>
- Nicarchos, Catherine "Women, War and Rape: Challenges Facing the International Tribunal for the Former Yugoslavia", Human Rights, Vol 17, 1995.
- Peter Albrecht & Karen Barnes, "Sjellja e politikave për sigurinë kombëtare dhe Gjinia" Shënim Praktik 8; Mjet praktik për gjininë dhe RSS; 2008, f.4
- Steans, Jill "Gender and International Relations, Theory, Practice and Policy" Third Edition; 2013.
- Sylvester, Christiane, "The Contributions of Feminist Theory to International relations", in Steve Smith, Ken Booth, Maryaisa Zalewski, International Theory: Positivism and Beyond, p.254-278 (1996), Cambridge University Press.
- The Guardian online "Female spies are 'bloody good' – and it's partly because of sexism" 31 Mars 2014, <https://www.theguardian.com/world/shortcuts/2014/mar/31/women-really-do-make-bloody-good-spies>

- The Guardian Online “Sexism and misogyny: what's the difference?”, 2013; Shih: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/oct/17/difference-between-sexism-and-misogyny>
- Sherry, Michael S. “In the Shadow of War. The United States since the 1930s,” New Haven, CT: (1995) Yale University Press.

LIDERSHIPI DHE PERFORMANCA E SHKOLLËS

PhD Ferit Hysa

Kolegji Dardania, Prishtinë
ferithysa@kolegjidardania.com

ABSTRAKT

Ky studim është realizuar në fushën e arsimit në lidhje me udhëheqjen dhe ndikimin e tij në performancën e shkollës. Qëllimi i këtij studimi është të nënvizojë rolin dhe peshën e udhëheqjes së shkollës në performancën e shkollës. Ky studim është i një lloji krahasues ku lidhet drejtimi i shkollës dhe performanca e shkollës përmes studimeve të rasteve, përmes vëzhgimeve, përmes pyetësorëve dhe intervistave individuale dhe të përqëndruara. Objekt i këtij studimi janë drejtuesit e shkollës, stafi, prindërit, studentët dhe rezultatet e studentëve. Pyetja e hulumtimit është: si ndikon udhëheqja e shkollës në punën e shkollës? Ndërsa hipoteza e studimit është: udhëheqja e shkollës ndikon në performancën e shkollës. Si konkluzion paraprak mendojmë se udhëheqja me përvojë, e trajnuar, me trajnim të duhur shkencor dhe profesional ndikon në performancën e lartë të shkollës.

Fjalë kyçe: *leadership, performance, shkollë.*

HYRJE

Arsimi dhe edukimi kanë qenë dhe mbeten vazhdimisht një prioritet i shoqërisë dhe si e tillë rezultatet dhe cilësia kanë qenë gjithnjë e më shumë një kërkesë në rritje. Edhe mbështetja e arsimit po ashtu ka ardhur në rritje nga viti në vit. Mësuesi me pasionin dhe profesionalizmin e tij ka qënë mbështetja kryesore e arritjeve të rezultateve të larta të nxënësve ndër vite. Masivizimi i arsimit dhe zgjatja e kohës së studimit në shkollë të nxënësve shtruan kërkesa të reja ndaj shkollës për të arritur rezultate të lartë. Tipar karakteristik i institucioneve shkollore ishte jo vetë numri i madh i nxënësve të tyre, pavarsia e tyre gjithnjë e më e madhe por edhe një numër relativisht i madh i numrit të stafeve të tyre. Këto karakteristika kërkojnë një hap cilësor në drejtimin dhe menaxhimin e shkollës. Qëllimi themelor i shkollës, panvarsisht nga transformimi i tyre, mbetet rezultatet e larta të nxënësve dhe edukimi qytetar i tyre. Koha sjell shumë shpejt kërkesa të reja si për cilësinë dhe edukimin e nxënësve dhe shkolla duhet ti përgjigjet këtyre sfidave. Një shkollë me performancë të lartë do ti përgjigjej këtyre sfidave. Në këtë performancë, lidhshipi shkollor luan një rol të rëndësishëm në realizimin e performancës së shkollës.

Përkufizimi i problemit kërkimor

Parimet dhe modelet e administrimit dhe menaxhimit të shkollës janë marrë nga sektori i biznesit, duke marrë në konsideratë specifikat e tyre. Po kështu edhe roli i lidhshipit në këto institucione ka një paralele të qartë midis tyre. Duke nisur nga performance individuale e deri tek skuadra del qartë performance dhe faktorët që e përcaktojnë veçanërisht rolin e liderit në performancën e tyre. Me avancimin e mëtejshëm, pra në organizata, ku madhësia ndryshon njo vetëm në kapacitete por edhe në shtruktura, faktorët që ndikojnë në performancën e organizatës jo vetëm ndryshojnë, mbivendosen por bëhen edhe shumë kompleksë. Ky nderlikim avancon më shumë kur bëhet fjalë për shkollën pasi jo vetëm qëndron kompleksiteti për organizatat, por ky kompleksitet shtohet më shumë si dhe natyra e produktit dhe struktura e shkollës vazhdon ende të jetë shumë e ndërlikuar për një evidentim të qartë të faktorëve që ndikojnë në performancën e shkollës si dhe ndikimit të liderit shkollor apo lidhshipit shkollor në këtë performancë. Dhe këtu

shtrohen pyetjet: a ndikon lidhshipi i shkollës në performancën e shkollës dhe si ndikon lidhshipi i shkollës në performancën e saj.

SHQYRTIMI I LITERATURËS

Gjatë 15 viteve të fundit, ne kemi parë një rritje dramatike të interesit në zhvillimin e modeleve të performancës individuale të punës. Çuditërisht, megjithatë, vëmendja relativisht e vogël i është kushtuar zhvillimit të modeleve të produktivitetit. Literatura individuale e performancës është fokusuar në ndërtimin e modeleve të performancës që specifikojnë komponentët e ndryshëm të performancës dhe faktorët që janë përgjegjës për dallimet individuale në këto komponente (p.sh., Motowidlo, Borman & Schmit, 1997).

Ka mospërputhje të konsiderueshme në literaturë lidhur me përdorimin e termit produktiviteti dhe konstrukteve të lidhura me të tilla si performanca, efektiviteti dhe efikasiteti.

Performanca, efektiviteti, efikasiteti dhe produktiviteti përdoren nga një numër i madh akademikësh, dhe përdoren në analiza të ndryshme.

Disiplinat që përdorin këto terma përfshijnë punën dhe psikologjinë organizative, sjelljen organizative, inxhinierinë industriale, menaxhimin strategjik, financat, kontabilitetin, marketingun dhe ekonominë. Nivelet e analizës në të cilat këto terma janë përdorur përfshijnë nivelet individuale, grupe, departamentet, nivelet organizative dhe kombëtare. Në seksionin aktual, ne shqyrtojmë përdorimin e ndryshëm të këtyre termave në literaturën e punës dhe të psikologjisë organizative

Ka një marrëveshje relativisht të gjerë lidhur me përdorimin e termave në nivelin individual të analizës. Përkufizimet që përdoren sot zakonisht janë zhvilluar nga Campbell, Dunnette, Lawler dhe Weick (1970)

Termi "performancë" përdoret për t'iu referuar aftësisë me të cilën individët kryejnë sjellje ose aktivitete që janë relevante për organizatën (p.sh. Motowidlo et al., 1997). Një numër i komponentëve të ndryshëm të performancës individuale janë identifikuar në literaturë. Këto

përfshijnë aftësi teknike, përkushtim pune, punë në grup dhe qytetari (Conway, 1999; Neal & Hesketh, 2000; Organ, 1990; Van Scotter & Motowidlo, 1996).

Ka një pajtim të përgjithshëm se termat siç janë performanca, efikasiteti dhe efektiviteti mund të përdoren në një nivel individual. Pritchard (1992) argumenton se termi "produktivitet" duhet të rezervohet për t'iu referuar prodhimit të njësive në një nivel më të lartë të analizës, siç janë grupet apo organizatat.

Termi "performancë" nganjëherë përdoret për t'iu referuar aftësisë me të cilën grupet ose organizatat kryejnë lloje të veçanta aktiviteteve (p.sh., Brodbeck, 1996). Sipas këtij përkufizimi, performanca pasqyron aftësinë me të cilën grupi zbaton njohurinë, aftësitë dhe përpjekjet për detyrën. Ky përdorim i termit është ekuivalent me atë në nivelin individual. Autorët e tjerë përdorin termin 'performancë' për t'iu referuar prodhimit. Për shembull, McGrath (1964) përdor 'rezultatet e performancës' si kriteret për vlerësimin e efektivitetit të grupit.

Një ndërlirim i mëtejshëm kur përcaktoni "rezultatet e ekipit" është nomenklatura pasi që variabla të ngjashme mund të etiketohen ndryshe, p.sh. "performanca", "efektiviteti" ose "produktiviteti". Brodbeck (1996) jep një përmbledhje rreth operacionalizimeve të përdorura nga autorë të ndryshëm mbi "efektivitetin e grupit të punës". Sipas koleksionit të tij, efektiviteti përfshin: inovacionin, performancën (të ardhurat nga shitjet, performancën e vetë-raportuar, shpërndarjen e produkteve, rezultatit produktiv), prodhimin (numrin e produkteve) ose produktivitetin (shpërndarjen e produkteve dhe shërbimeve), kriteret sociale (aftësinë e anëtarëve për të punuar së bashku), kënaqësia (me ekipin, me plotësimin e nevojave të klientit, me shpërblime dhe punë jashtëshkollore), vlerat e punëtorëve ndaj kriterëve personale (kënaqësia e nevojave të anëtarëve).

Ndonjëherë, termi "performancë" përdoret gjithashtu për sjellje që janë të rëndësishme për qëllimet e grupit dhe për këtë arsye përqendrohet më shumë në përbërësin e procesit të rezultateve, për shembull përpjekje, angazhim në detyrë, njohuri, aftësi, koordinim, konflikt, mbështetje, etj. (Brodbeck, 1996).

Zaccharo et al. (2001) demonstrojnë se lidershipi është faktori më i rëndësishëm i kontributit në efektivitetin e ekipit dhe se proceset e të mësuarit në ekip luajnë një rol të rëndësishëm në kontekstin e performancës së ekipit pasi ekipet veprojnë në një mjedis dinamik (Edmondson, 1999; West, 1996).

Udhëheqja e ekipit është një karakteristikë e rëndësishme e performancës efektive të ekipit dhe supozohet se ndikon pothuajse në çdo variabël në modelin e efektivitetit të ekipit (Tannenbaum et al., 1996). Ndërveprimet midis një mbikëqyrësi dhe vartësve të tij ose të saj janë thelbësore për rezultatet e ekipit (p.sh. Zaccaro et al., 2001) dhe drejtuesit e ekipit janë një faktor kryesor për suksesin ose dështimin e ekipeve.

Bazuar në një model të funksioneve të udhëheqjes, lidershipit (Fleishman et al., 1991), Zaccaro et al. (2001) përdor një qasje funksionale për të shpjeguar se si drejtuesit e ekipit ndikojnë në efektivitetin e ekipit. Një qasje funksionale do të thotë që detajet janë specifikuar që drejtuesit e ekipit duhet të kryejnë në mënyrë që të sigurojnë funksionalitetin e ekipeve dhe të përmbushin nevojat e ekipeve për të qenë efektiv. Në të kundërt, ekzistojnë teori të tjera të lidershipit që specifikojnë sjellje të veçanta të udhëheqjes (Burke et al., 2006).

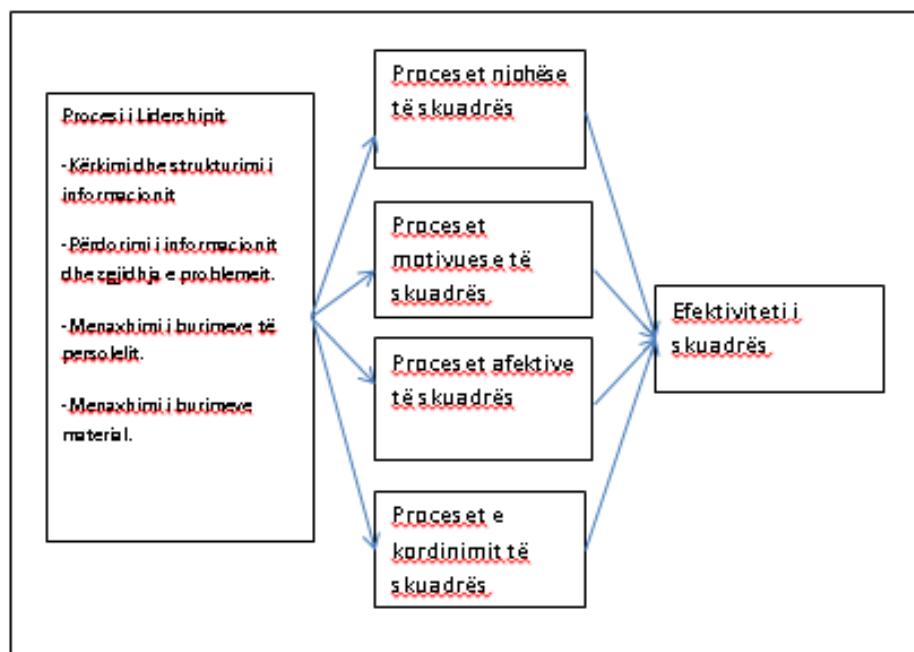

Figura 1: *Model funksional i lidershipit të skuadrës (Zaccaro et al., 2001.p.458)*

Nga studimi i Herre Ch. (2010) rezulton: Ne zbuluam se lidershipi transformues ka një marrëdhënie më të fortë pozitive lidhur me masat e efektivitetit dhe origjinalitetit të ekipit, ndërsa udhëheqja fuqizuese është e dobishme në situata që u kërkon ndjekësve të përfshihen në mendime të pavarura dhe kritike. Ne gjithashtu zbuluam se varësia nga detyra është një çështje e rëndësishme për efektivitetin e udhëheqjes. Në përgjithësi, ekipet përfitojnë më shumë nga sjellja e drejtuesve në detyra më pak të strukturuar. Meqenëse shumica e detyrave në botën "reale" janë komplekse, gjetjet tona janë të rëndësishme për praktikuesit dhe organizatat: Udhëheqësit duhet të përshtatin sjelljen e tyre në përgjigje të situatës dhe rezultatit të synuar të ekipit dhe duhet të marrin parasysh "efektet anësore" të mundshme të sjellja e tyre drejtuese. Kur përpjekja shtesë dhe performanca e ekipit është e përqendruar në rezultatin, udhëheqja transformuese - si komunikimi i një vizioni, adresimi i emocionit të vartësve dhe vizatimi i një pamje pozitive të së ardhmes - është një mënyrë e mirë për të qenë një udhëheqës i suksesshëm. Në të kundërt, kur mendimi kritik dhe i pavarur është më i rëndësishëm, udhëheqësi duhet t'a adaptojë sjelljen e tij / saj drejt një sjelljeje më të fuqishme të udhëheqjes që synon proceset e ekipit dhe i cakton përgjegjësi ekipit. Kështu, dy sjelljet e udhëheqjes janë komplementare dhe jo reciproke. Përfitimet e tyre specifike maksimalizohen kur ato zbatohen ndryshe sipas kontekstit përkatës dhe karakteristikave të detyrave.

Por drejtorët e shkollës dhe performanca e shkollës

Supozimi i përgjithshëm është se prania ose mungesa e drejtuesve të shkollave efektive, klimat pozitive të shkollës dhe qëndrimet pozitive të mësuesve mund të ndikojnë drejtpërdrejt ose indirekt në performancën e shkollës dhe arritjet e nxënësve (Hallinger & Heck, 1998; Kruger, Witziers, & Slegers, 2007 ; Waters, Marzano, & McNociation, 2004; Witziers, Bosker, & Kruger, 2003)

Sipas Clark, D., Martorell, P., Rockoff, J., (2009) kanë këto mendime: Dituria konvencionale është që drejtorët ushtrojnë një ndikim të rëndësishëm në performancën e shkollës, por kjo pikëpamje bazohet kryesisht në prova anekdotike. Ne përqëndrohemi në tre grupe karakteristikash:

arsimimin e drejtorëve dhe përvojat parimore; përvoja kryesore dhe pjesëmarrja e drejtorit në programet kryesore të trainimit, tani të njohura në shumë rrethe shkollore.

Sipas Bush, T., (2018). Një nga detyrat më sfiduese për drejtorët është adresimi i problemit të nënformës së mësuesve. Mësimi në klasë vlerësohet gjerësisht si variabla më e rëndësishme për rezultatet e studentëve, kështu që sigurimi i mësimdhënies së mirë, ose të paktën kompetente është shumë i rëndësishëm. Eliezer Yariv dhe Efrat Kass shqyrtojnë këtë çështje përmes hulumtimit të sondazhit me 219 drejtorë shkollash në Izrael. Ata vërejnë se këta parime preferojnë të adoptojnë qasje mbështetëse dhe ata rrallë përdorin strategji konfrontuese. Ata identifikojnë katër kushte që lehtësojnë një klimë pozitive dhe përfundojnë se mësuesit në vështirësi nuk do të rimarrin besimin dhe ndjenjën e vetë-efikasitetit pa mbështetjen e drejtorëve të tyre.

Parimet dhe modelet e administrimit dhe menaxhimit të shkollës janë marrë nga sektori i biznesit, duke marrë në konsideratë specifikat e tyre. Po kështu edhe roli i lidërshiptit në këto institucione ka një paralele të qartë midis tyre. Duke nisur nga performance individuale e deri tek skuadra del qartë performance dhe faktorët që e përcaktojnë veçanërisht rolin e liderit në performancën e tyre. Me avancimin e mëtejshëm, pra në organizata, ku madhësia ndryshon njo vetëm në kapacitete por edhe në shtruktura, faktorët që ndikojnë në performancën e organizatës jo vetëm ndryshojnë, mbivendosen por bëhen edhe shumë kompleksë. Ky ndërlikim avancon më shumë kur bëhet fjalë për shkollën pasi jo vetëm qëndron kompleksiteti për organizatat, por ky kompleksitet shtohet më shumë si dhe natyra e produktit dhe struktura e shkollës vazhdon ende të jenë shumë e ndërlikuar për një evidentim të qartë të faktorëve që ndikojnë në performancën e shkollës si dhe ndikimit të liderit shkollor apo lidërshiptit shkollor në këtë performancë.

METODA

Ky studimi është i tipit sasior dhe cilësor. Për vërtetimin e hipotezës bazohet në të dhënat emirike të grumbulluara nëpërmjet pyetësorëve të cilët plotësohen nga mësuesit lidhur me ndikimin e drejtuesit të shkollës në performancën e tyre. Po kështu janë bërë edhe intervista me drejtuesë aktualë të shkollave rreth rritjes së performancës së shkollës. Popullata përbëhet nga mësuesit e

shkollave. Kompioni përbëhet nga 100 mësues të cilët u përzgjedhen në mënyrë rastësore për plotësimin e tyre. Ndërsa numri i drejtuesve të shkollave që u intrvistuan është 5 në shkolla me mbi 500 nxënës dhe me eksperiencë drejtuese mbi 5 vjet pa ndërprerje. Pyetjes kërkimore se (1) si ndikon lidhshipi shkollor në performancën e shkollës dhe (2) si mund të përmirësohet performanca e shkollës i përgjigjen më mirë të dhënat e grumbulluara nga intervistat, dhe pyetsorët e zhvilluar me mësuesit e shkollave. Po kështu konfirmohet edhe hipoteza që lidhshipi shkollor ndikon në performancën me nivele të larta të shkollës.

TË DHËNAT E PYETSORIT: PERFORMANCA E MËSUESIT DHE DREJTUESIT

Tabela 1.1

Mosha

71 responses

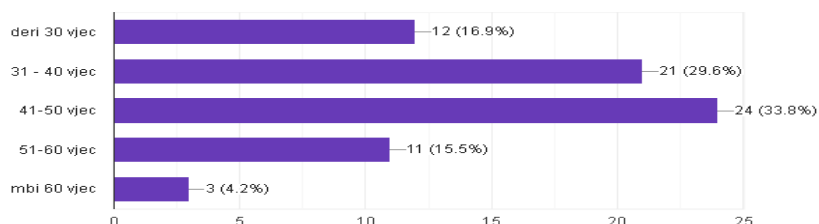

Tabela.1.2

Gjinia

71 responses

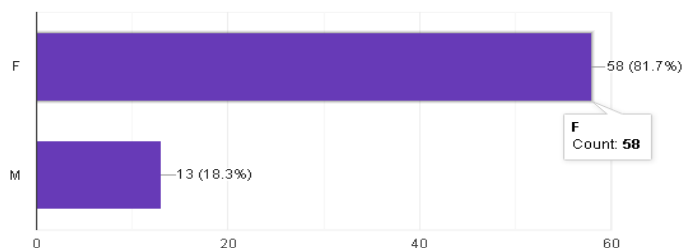

Tabela 1.3

Edukimi:

71 responses

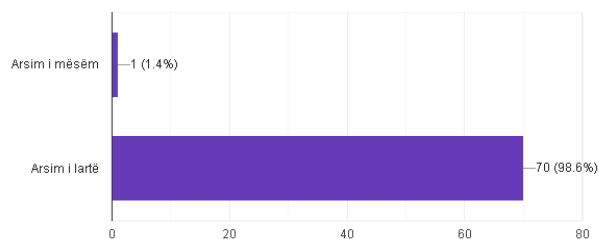

Tabela 1.4

Punoj mësues në:

71 responses

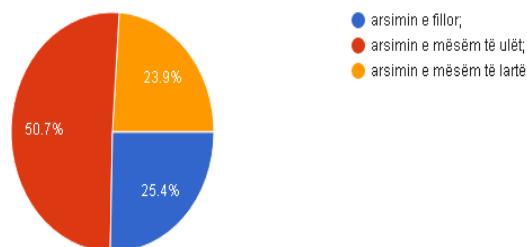

Tabela 1.5

Kam eksperiencë si drejtues shkolle

71 responses

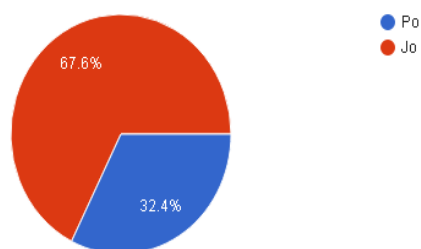

Tabela 1.6

Përformanca ime ndikohet/varet nga drejtuesi i shkollës

71 responses

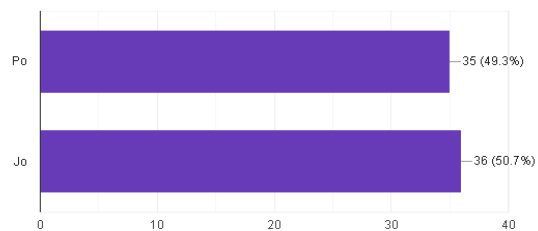

Tabela 1.7

Ndihma që me jep drejtuesi i shkollës është:

71 responses

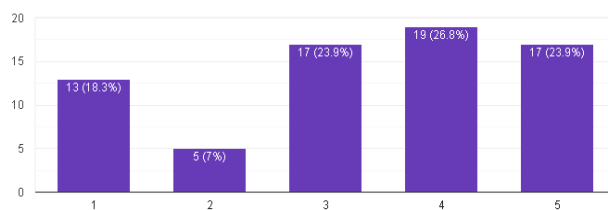

Tabela 1.8

Përformanca e shkollës varët nga drejtuesi i shkollës

71 responses

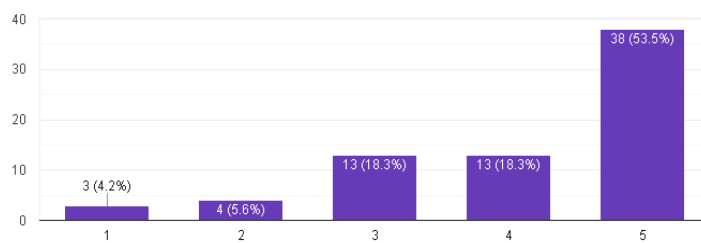
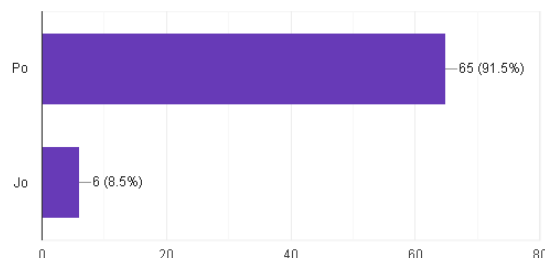

Tabela 1.9

Drejtuesi i shkollës duhet të ketë kualifikim të veçantë:

71 responses

DISKUTIMI I REZULTATEVE

Drejtori i shkollës ka ndikim të madh në performancën e shkollës. Për këtë pyetje kemi marrë këto përgjigje. Sipas të dhënave në tabelën 4.8. nga 71 mësues, 53 % janë përgjigjur që drejtori i shkollës ka ndikim të plotë në performancën e shkollës, 18 % janë përgjigjur që ka ndikim në performancën e shkollës is dhe 18 % nuk janë neutral në përgjigjet e tyre lidhur me performancën e shkollës. Bazuar në literaturën për lidhshirin shkollor dimë që lidhshiri shkollor ka një rol të rëndësishëm në performancën e shkollës. Ndryshe nga performanca e një ndërmarrje, organizate apo kompanie prodhimi, performanca e shkollës është shumë më e ndërlikuar pasi kemi të bëjmë jo thjeshtë me shumatorën e performancave të mësuesve por me rezultatet e nxënësve si rezultat i performancës së mësuesve dhe mbështetjes e harmonizimit të stafit të mësuesve, prindërve e nxënësve si rezultat i performancës së drejtorit i cili këtë performancë ndikon në performancën e shkollës. Pra, roli i lidhshiri shkollor është i rëndësishëm dhe ndikon në performancën e shkollës. Si i tillë kërkon vëmendje të veçantë e trajtimin e duhur për të pasur shkollë të suksesshme dhe efektive.

Si ndikon lidhshiri shkollor në performancën e lartë të shkollës?

Sikurse konkludua edhe më sipër lidhshiri i shkollës ndikon në performancën e shkollës. Për rrjedhojë ndikon edhe tek performanca individuale e mësuesit e cila është pjesë e performancës totale të shkollës. Në tabelën 4.6 kemi këtë rezultat nga përgjigjet e mësuesve lidhur me ndikimin e drejtuesit tek performanca e punës së tij. 49.3% mendojnë se ka ndikim në performancën e

punës së mësuesit dhe 50.7 % mendojnë se nuk ka ndikim. Po neglizhojmë % e atyre që mendojnë se nuk ka ndikim dhe po analizojmë pjesën tjetër 49.3 % apo rreth 50 %. Një shifër e konsiderueshme. Pra lidhshipi i shkollës ndikon në 50% të performancës së punës së mësuesit e cila për rrjedhojë ndo të ndikon tek performanca e përgjithshme e shkollës.

Në tabelën 4.7 nga përgjigjet e mësuesve ndaj pyetjes ‘ndihma që më jep drejtori i shkollës është’ rezulton të jetë: 23.9% pranojnë që drejtuesi i shkollës u jep shumë ndihmë, 26.8% u jep ndihmë dhe 23.9% shprehen për ndihmë mesatare dhe 18% shprehen se nuk marrin ndihmë. Pra drejtuesit e shkollave kanë se ku të ndihmojnë mësuesit në përmirësimin e performancës së tyre dhe mësuesit e mërin dhe e presin një ndihmë të tillë. Ka edhe mësues që e presin një ndihmë të tillë por nuk e marrin atë. Kjo mund të vijë nga neglizhenca por mund të vijë edhe nga mungesa e informimit hde përgatitjes së drejtuesve për të qenë të aftë të japin një ndihmë të tillë. Kështu del e nevojshme që ti japim përgjigje edhe pyetjes së mëposhtme:

Si mund ta përmirësojmë lidhshipin shkollor për të pasur një performancë të lartë të shkollës? Kjo është një pyetje shumë e rëndësishme përgjigjet e të cilës do të ishin një strategji më vete për ta realizuar atë. Tashmë që jemi të bindur në rolin dhe efektin e lidhshit të shkollës apo shkollor në një performancë të lartë, është e rëndësishme që të angazhohemi në ndërgjegjësimin e plotikëbërësve arsimorë në rëndësinë e një lidhshipi të tillë si dhe në ndërtimin e një lidhshipi bashkëkohor për një performancë të lartë të shkollës.

Nga të dhënat në intervista kemi nënvizuar këto thënie të tyre:

“Duhet të ketë objektiva të kapshme nga mësuesi. Një drejtues i mirë para kolektivit barazohet me një mësues të mirë para klasës. Të zgjidhë çdo problem që varet nga drejtorja dhe ndikon në punën time. Duke mundësuar dhe njohur mësuesit me zbatimet e PME, bashkëpunimi me to për të kaluar vështirësitë që hasin gjatë PME dhe marrja e mendimeve për të sjellë risi. Drejtuesi i shkollës nuk duhet të krijojë strese të kota tek mësuesi. Duhet të bëjë një klasifikim të defekteve në punën e një mësuesi pasi ka defekte kapitale dhe dytësore. Nuk mund të

terhiqet vemendja njesoj në të dyja rastet. Duhet të stimulojë dhe nxitë mësuesin në punën e tij”.

Po kështu edhe nga të dhënat e tabelës 4.9 rezulton se 91.5% e mësuesve deklarojnë që drejtuesi i shkollës duhet të ketë kualifikim të veçantë për drejtimin, menaxhimin dhe administrimin e shkollës dhe vetëm 8.5% e mësuesve mendojnë që nuk ka nevojë për kualifikim të veçantë. Dhe pikërisht ky kualifikim për drejtuesin e shkollës, pra për liderin e shkollës duhet të jetë që të plotësojë gjithë ato kërkesa e detyrë që ai duhet të përmbushë. Në këtë mënyra përmirësojmë lidërshtipin e shkollës që sjell dhe përmirësimin e performancës së shkollës.

KONKLUZIONE

Nga studimet e kryera konstatohet se pothuajse nuk ekziston një përkufizim shterues lidhur me performancën e shkollës. Studiues të ndryshëm i referohen përkufizime të ndryshme e kjo më tepër lidhur me rezultatet të cilat merren në analizë. Në performancën e shkollës ndikojnë shumë faktorë dhe këta faktorë janë shumë dinamikë. Këta faktorë marrin vlera të ndryshme në kontekste, shkolla e komunitete të ndryshme. Kompleksiteti i organizatave edukative, shkollave, ka rritur vëmendjen gjithnjë e më tepër të lidërshtipit të shkollës si një faktor që ka një ndikim të rëndësishëm në arritjen e një performance të lartë të shkollës.

Lidërshtipi shkollor luan një ndikim të rëndësishëm në përfshormancën e shkollës. Prandaj ndërtimi i kapaciteteve dhe ndërtimi i një lidërshtipi shkollor kërkon vëmendjen e duhur. Nga studimet e mëparshme (Clark, 2009) konstatohet se edukimi universitar i drejtuesit të shkollës nuk luan ndonjë rol të rëndësishëm në performancën e shkollës. ajo që influencon në performancën e shkollës është që të këtë eksperiuncën e duhur si drejtues por edhe të këtë ndjekur e të ndjektë programe të zhvillimit profesional si drejtues shkolle.

Fuqizimi i lidërshtipit shkollor, nëpërmjet programeve të zhvillimit profesional para dhe pas dhe gjatë angazhimit si drejtues i shkollës, përbën një garanci të sigurtë në arritjen e një performance të lartë të shkollës në përmbushje të objektivave bashkohore.

REFERENCAT

- Campbell, J.P., Dunnette, M.D., Lawler, E.W., & Weick, K.E. (1970). Managerial behavior, performance, and effectiveness. New York: McGraw-Hill.
- Conway, 1999; Neal & Hesketh, 2000; Organ, 1990; Van Scotter & Motowidlo, 1996
- Brodbeck, F. C. (1996). Criteria for the study of work group functioning. In M. A. West (Ed.), Handbook of work group psychology (pp. 285-315). Chichester, UK: Wiley.
- McGrath, J. E. (1964). Social psychology: A brief introduction. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Zaccaro, S. J., Rittman, A. L., & Marks, M. A. (2001). Team leadership. *Leadership Quarterly*, 12(4), 451-483.
- Clark, D., Martorell, P., Rockoff, J., (2009). School Principals and School Performance.
- Hallinger, P., and Heck, R. (1998). Exploring the Principal's Contribution to school effectiveness: 1980 – 1998. *School Effectiveness and School Improvement*, 9(2), 157-191
- Hysa, F. (2014). The Expansion of University Education and Students High Results. [*European Journal of Social Sciences Education and Research Articles*](#), 2014, vol. 1 pg. 199-204.
- Hysa, F. (2014). School Management and Leadership in Education. [*European Journal of Social Sciences Education and Research Articles*](#), 2014, vol. 1 pg. 303-206.
- Hysa, F. (2014). Social Justice Leadership in Albanian School. *Beder University Journal of Educational Sciences*. Vol 7/ December 2014, pg. 93-101.
- Hysa, F. (2015). Impact of Educational Leadership Styles on Job Teachers Stress. *Journal of Modern Education Review*, ISSN 2155-7993, USA pg. 166-171.
- Hysa, F. (2017). School leadership and challenges of the 21st century. *Beder University Journal of Educational Sciences*. Vol 16-17/ 2017, pg. 35-48. <http://bjes.beder.edu.al/uploads/bjes-20180329144901147.pdf>

KOMPETENCAT DHE JURIDIKSIONI I GJYKATAVE NË PROCESIN CIVIL

PhD Cand. Nurten Kala Dauti

International University of Struga (n.kala@eust.edu.mk)

BSc. Armand Braho

International University of Struga (a.braho17@eust.edu.mk)

BSc. Desara Gashi

International University of Struga (d.gashi19@eust.edu.mk)

ABSTRAKT

Është tepër e rëndësishme përcaktimi i kompetencave lëndore e territoriale të një institucioni Gjyqësor, që më pas çështja e deponuar në të, të merret në shqyrtim nga ana e gjykatës kompetente. Gjithashtu dhe shtrirja e juridiksionit të së njëjtit institucion. Kompetencat për gjykimin e një çështje apo dhe juridiksioni për të, paraprakisht janë të prashikuara në Kodin e Proçedurës Civile në Republikën e Shqipërisë. Kryesisht kompetencat territoriale, janë të përcaktuara në vetë rregulloret e brendshme. Ndërsa ato lëndore përcaktohen, në bazë të rrethanave të çështjes ose palëve pjesëmarrëse në këtë gjykim.

Në Republikën e Shqipërisë, kompetencat territoriale përcaktohen nga Gjykatat e Rretheve Gjyqësore, që kryesisht janë me juridiksion lëndor të përgjithshëm, të cilat mund të marrin në shqyrtim çështje të ndryshme, të cilat nuk bëjnë përplasje me gjykatat të cilat kanë një juridiksion të posaçëm, ku mund të përmendim ndër to, gjykatat për krimet e rënda, gjykatat administrative

apo gjykata Kushtetuese. Vetëm në këto raste, nuk kemi të bëjmë me juridiksionin lëndor të një Gjykate që i përket një Rrethi Gjyqësor.

Në procesin procedural civil, hasim tre gjykata, kryesisht në Shqipëri të njohura me juridiksion të përgjithshëm. Gjykata e Shkallës së Parë (Gjykata e Faktit ose Themelore), Gjykata e Apelit (ose Shkallës së Dytë) dhe Gjykata e Lartë (Gjykata Supreme). Sistemi i mësipërm, demonstron shkallshmërinë e procedurës për në gjyqësor, si një garanci kundrejt qytetarve më garantimin e marrjes së të drejtës së tyre.

Nga ana tjetër në Procesin Procedural Civil, gjykatë tjetër që bën pjesë në këtë kategori është dhe gjykata administrative e tre shkallshme. E cila ka kompetencë për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve administrative. Kompetencat dhe Juridiksioni janë tepër të rëndësishme, sepse nëse një institucion gjyqësor, gjykon pa patur kompetencë ose juridison, rezikon nxirrjen e procesit të pavlefshëm. Gjithashtu dhe në raste të tjera, vendimi i dalë jashtë kompetencave ose juridiksionit nuk garanton zbatueshmërinë e ligjshmërisë, nga ana e institucionit.

Fjalë Kyçe: Gjykata, Proces, Kompetencë, Juridiksion, Ligjshmëri.

HYRJE

Jus Dicere term latin ky, që simbolizon deklarin e ligjit, ose njohur në korpusin e të Drejtës së Procedurës Civile si Juridiksioni, ka të bëjë me plotfuqishmërinë e institucionit gjyqësor, për pasjen e kompetencës, për shpalljen e një vendimi ose interpretimi, mbi çështjen e cila është deponuar pranë këtij institucioni.

Juridiksioni është element thelbësor në marrjen përsipër për shqyrtim të një lënde nga ana e një gjykate kompetente, e cila ka tagër ligjor për zgjidhjen e një konflikti në procesin kontestimor ose jokontestimor civil. këtu kemi të bëjmë kryesisht me probleme të cilat kanë kryesisht karakter ekonomik, pronësor, familjar etj.

Njeherazi dhe kompetencat territoriale e lëndore janë tepër të rëndësishme për marrjen në shqyrtim të një padie të paraqitur para një institucioni gjyqësor, ku tejkalimi i këtyre kompetencave, çon deri në pavlefshmërinë e vendimit të dalë. Prandaj ligjërisht janë të paraparë se deri ku mund të shtrihen kompetencat hapësinore të një gjykate, që më pas lënda e deponuar para saj të mund të merret në shqyrtim gjyqësor.

Padyshim Juridiksioni dhe Kompetencat e Gjyqësorit, janë tepër të rëndësishme për pasjen e një procesi gjyqësor civil, të drejtë dhe të garantuar paraprakisht në ligj, ku palëve ti jepet e drejta të mund të zgjidhin konfliktet në një institucion gjyqësor, që ka posaçërisht ekskluzivitetin për zgjidhjen e problemit.

Paraprakisht në Republikën e Shqipërisë, ka ndarje të rretheve gjyqësore përkatësisht të ligjëruar, ku dhe identifikimi për kompetencën dhe juridiksionin është më i lehtë. Nga ana tjetër shkallshmëria e sistemit, njeherazi ka një përcaktim të detajshëm për pranimin e lëndëve që ato mund të shqyrtojnë.

DEFINIMI MBI JURIDIKSIONIN

Shprehja e vullnetit dhe plotfuqishmërisë për zgjidhjen e një problematike nga një institucion, që përbën njeherazi dhe aftësinë për zgjidhjen e këtij problemi të deponuar tashmë pranë këtij institucioni, që në rastin e gjykatave kryhet me anën e padive, quhet Juridiksion. Mbi këtë term që tregon forcë për zbatueshmërinë e ligjit, kemi disa definicione, ku zanafilla vjen nga fjala latine: ***"Fjala Juridiksion, vjen nga fjala latine jus dicere e cila do të thotë të deklarosh ligjin. Kjo fjalë është përdorur për të shpjeguar pushtetin që kishte një gjykatë për të interpretuar dhe zbatuar ligjin"***³³ Juridiksioni është forca dhe tagri që një institucion ka nëpërmjet instrumentave të tij, për shqyrtimin dhe zgjidhjen e një problemi duke synuar zbatueshmërinë ligjore, mbi konfliktin e ngritur.

Juridiksioni është liria njeherazi dhe kufizimi i veprimtarisë së një organi Gjyqësor, për të shtrirë veprimtarinë e tij në pajtueshmëri me kushtetutën dhe ligjet në fuqi. Në Kushtetutën e

³³ Shih: Fq 50, Procedura Civile Dr.Prof. Alban Brati

Republikës së Shqipërisë, juridiksioni i gjyqësorit është përcaktuar konkretisht në nenin 42 pika dy e saj. Ku shprehimisht thuhet: *"Kushdo, për mbrojtjen e të drejtave, të lirive dhe të interesave të tij kushtetues dhe ligjorë, ose në rastin e akuzave të ngritura kundër tij, ka të drejtën e një gjykimi të drejtë dhe publik brenda një afati të arsyeshëm nga një gjykatë e pavarur dhe e paanshme e caktuar me ligj."*³⁴ Pra shprehimisht kjo dispozitë ja ngarkon peshën e zgjidhjes së problemeve vetëm gjykatave si institucione kompetente, për zgjidhjen e tyre, por brenda juridiksionit të tyre.

Parimisht juridiksioni ndahet në juridiksion të përgjithshëm dhe juridiksion të posaçëm. Ku institucione të ndryshme gjyqësore mund të trajtojnë problematika të ndryshme, në rastin kur kemi të bëjmë me juridiksion të përgjithshëm. Rast konkret kemi gjykatat e faktit, të cilat mund të marrin në shqyrtim dhe të zgjidhin konflikte të cilat mund ti përkasin fushës së familjes, marrëdhënieve pronësore, ekonomike, etj. Ndërsa nga ana tjetër kemi të bëjmë me juridiksion të posaçëm, në këtë rast hasim gjykatat administrative, ku juridiksioni i tyre ka fuqishmëri të marri në shqyrtim, vetëm çështje që lidhen me administratën .

JURIDIKSIONI GJYQËSOR CIVIL DHE KUFIJTË E TIJ

Fushëveprimi ligjor përcakton për shqyrtimin e çështjeve gjyqësore në procesin civil gjykatat, ku i njeh këtyre juridiksioni e plotë për zgjidhjen e konflikteve me karakter civil, që nga momenti kur para këtij institucioni është deponuar për shqyrtim një çështje e tillë, duke zhveshur nga kompetencat çdo institucion tjetër për zgjidhjen e këtij konflikti të paraqitur para gjykatës. *"Asnjë institucion tjetër nuk ka të drejtë të pranojë për shqyrtim një mosmarrëveshje civile që është duke u gjykuar nga gjykata."*³⁵ Paralelisht tashmë juridiksioni për zgjidhjen e këtij konflikti dhe për ligjërimin e veprimeve të saj i përket vetëm gjykatës. Në raste të tjera, veprimet paralele do të konsiderohen si të pavlefshme në situatën kur kjo çështje është marrë në shqyrtim nga gjykata, ose është shqyrtuar nga kjo e fundit. Ligjëruar dhe në dispozitën 36 të Kodit të Procedurës Civile, përcaktohet: *"Në juridiksionin e gjykatave hyjnë të gjitha mosmarrëveshjet civile dhe*

³⁴ Shih: Neni 42, Pika 2, Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë

³⁵ Shih: Neni 36 i Kodit të Procedurës Civile në Republikën e Shqipërisë

*mosmarrëveshjet e tjera të parashikuara në këtë Kod e në ligje të veçanta. Juridiksioni gjyqësor civil ushtrohet sipas dispozitave të këtij Kodi dhe ligjeve të tjera."*³⁶

Juridiksioni Gjyqësor Civil dhe Kufijtë e Tij, parashikohen në Kodin e Proçedurës Civile të Republikës së Shqipërisë, ku dispozitat e këtij kodi aplikohen për personat fizik dhe juridik të cilët janë shtetas, nënshtetas, ose kanë qëndrim në Republikën e Shqipërisë. Ndërsa për ata të huaj, ka rregullim specifik me ligji, ku sipas KPC të Republikës së Shqipërisë, përcaktohet që në juridiksionin e tij, janë dhe shtetasit të cilët kanë lidhje direkte ose indirekte me një konflikt, ku njëra nga palët ose objekti i konfliktit lidhet me Shqipërinë. Në këtë moment kemi të bëjmë vetëm në rastet kur ka një marrëveshje paraprake për dhënje juridiksioni mbi shtetasit apo subjektet e huaja.

Nga ana tjetër gjykatave i lind e drejta që brenda juridiksionit të tyre të krijojnë seksione për shqyrtimin e çështjeve të veçanta në llojin e tyre. Por kjo ndodh vetëm kur së pari gjykatës i është njohur një juridiksion i përgjithshëm civil.

Gjykatat e Shkallës së Parë me seksion të veçantë për gjykime si:

- a. për mosmarrëveshje administrative
- b. për mosmarrëveshje tregëtare
- c. për mosmarrëveshje që lidhen me të miturin dhe familjare³⁷

Vlen të theksohet se seksionet e veçanta brenda gjykatave, nuk duhet të ngatërrohen me gjykatat me juridiksion të posaçëm, pasi mundësia për krijimin e këtyre të fundit, vendoset nga kuvendi sëbashku me këshillet gjyqësore.

KUFIJTË E JURIDIKSIONIT CIVIL

Nëse flasim për kufij të Juridiksionit Civil, do të kuptojmë pikën ku i përfundon fuqishmëria juridike këtij të fundit, pra në këtë rast kemi mospasjen e kompetencës për shqyrtimin dhe

³⁶ Shih: Po aty.

³⁷ Shih: Fq 50, Procedura Civile Dr.Prof. Alban Brati

zgjidhjen të një konflikti civil, ku njeherazi në tejkalim të kësaj kompetence kemi të bëjmë me juridiksion të një tjetër organi apo gjykate.

Juridiksionit gjyqësor civil i janë vënë kufij në disa aspekte, konkretisht:

- *Kundrejt subjekteve të huaja që gëzojnë imunitet diplomatik*
- *Kundrejt administratës publike*
- *Kundrejt pajtueshmërisë së ligjit me Kushtetutën*
- *Kundrejt marrëveshjeve të arbitrazhit*³⁸

Në këto raste juridiksioni civil, ka pamundësi ligjore për të marrë në shqyrtim një nga çështjet specifike të mësipërme, përveç se në rastet kur ligji parashikon mundësi që çështje të veçanta në llojin e tyre, që kanë karakter përgjithësues, mund të merren në shqyrtim, por vetëm kur këto të fundit janë të ligjëruara në Kodin e Procedurës Civile të Republikës së Shqipërisë.

Ndarja e juridiksionit dhe kufizimi i tij bëhet me shkakun e vetëm, që çështjet të marrin një asistencë të mirëfilltë të profilizuar dhe një zgjidhje adekuate, që i përket një juridiksioni tjetër të ligjëruar.

KOMPETENCAT E GJYKATAVE

Nëse juridiksioni ishte fuqishmëria për zbatueshmërinë e ligjshmërisë, kompetenca e gjykatave, është shtrirja e juridiksionit në një territor të caktuar, mbi të cilin gjykata do të ushtrojë funksionet e saj bazuar dhe në ligj. Nga ana tjetër kompetenca përcakton se cilat çështje mund të gjykohen nga një gjykatë, pra profilizon institucionet gjyqësore mbi çështjet specifike. Kompetencat ndahen në:

- Kompetenca lëndore
- Kompetenca territoriale (Tokësore)

KOMPETENCAT LËNDORE (NË LËNDË)

³⁸ Shih: Fq 54, Procedura Civile Dr.Prof. Alban Brati

Kompetenca lëndore ka të bëjë me lëndët të cilat gjykata mund të marri në shqyrtim ose ndryshe vetëm lëndët të cilat paraprakisht janë të parapara në ligj. *"Ashtu si juridiksioni dhe kompetenca përcaktohet që në momentin e ngritjes së kërkesëpadisë"*³⁹

Parashikuar në Kodin e Procedurës Civile, kompetenca lëndore për zgjidhjen e konflikteve me karakter civil, i takon gjykatave të faktit (themelore ose të shkallës së parë). Neni 43 i K.Pr.Civile përcakton: *"Në kompetencë të gjykatës së shkallës së parë janë të gjitha mosmarrëveshjet civile e mosmarrëveshjet e tjera të parashikuara në këtë Kod e në ligje të tjera."*⁴⁰ Kjo do të thotë se Gjykatat themelore mund të shqyrtojnë çdo çështje civile, pasi ligji në fuqi e garanton këtë gjë.

KOMPETENCAT TERRITORIALE (TOKËSORE)

Nëse tek kompetencat në lëndë kuptuam që çdo çështje me karakter civil mund të merret në shqyrtim nga një gjykatë e shkallës së parë në Republikën e Shqipërisë, këtu do të konkretizojmë se kujt rrethi gjyqësor i përket në kompetencë, një çështje e caktuar civile. Pasi kompetenca tokësore është parakusht për pranimin e një padie me karakter civil, që më pas mund të gjykohej nga një gjykatë kompetente. Duhet të theksojmë se mungesa e kompetencës lëndore mund ta shpalli procesin ende pa filluar, si të pavlefshëm. Kjo ndodh në rastet kur çështja i përket një territori ku gjykata nuk ka kompetencë lëndore mbi të.

Kjo vlerësohet nga vendbanimi i paditësi, i të paditurit apo dhe nga konflikti mbi të cilin po fillon një proces specifik. Vetëm nëse shohim rastet të parapara në ligj do të kuptojmë vërtet rëndësinë e kompetencës tokësore mbi një proces civil.

Sic e përmendëm mësipër ka tre mënyra kryesore për përfshirjen në kompetencën e një gjykate, ku përmendëm vendbanimin e paditësit, vendbanimin e të paditurit apo dhe elementi që ka shkaktuar konflikt. *Paditë ngrihen në gjykatën e vendit ku i padituri ka vendbanimin ose vendqëndrimin e tij dhe kur këto nuk dihen, në gjykatën e vendit ku ai ka banesën e përkohshme. Kur i padituri nuk ka vendbanim, as vendqëndrim dhe as banesë të përkohshme në Republikën e*

³⁹ Shih: Fq 81, Procedura Civile Dr.Prof. Alban Brati

⁴⁰ Shih: Neni 43 i Kodit të Procedurës Civile në Republikën e Shqipërisë

*Shqipërisë, paditë ngrihen në gjykatën ku banon paditësi.*⁴¹Pra paraprakisht shqyrtohet vendbaimi ose vendqëndrimi i të paditurit, ku më pas i përket rrethit gjyqësor ku bën pjesë i padituri, për çeljen e një padie.

Gjithashtu K.Proc.Civile përcakton që në rastet kur i padituri është person juridik, padia ngrihet në vendin ku ky i fundit ka selinë, ose ndryshe në vendin ku subjekti ushtron veprimatrinë, të rregjistruar paraprakisht, ku nuk mund të përjashtohet dhe ngritja e padisë në rrethin gjyqësor ku personi juridik ka filialin e tij. Ndërsa në rastet e tjera kur objekti i padisë ka të bëjë me të mitur, atëherë aspekti tokësor i kompetencës të gjykatës, hyn në fuqi në vendin ku i mituri ka përfaqësuesin ligjor.

Por jo domosdoshmërisht ndodh kështu në të gjitha rastet, nëse flasim për rastet e konflikteve pronësore bëhët e ditur, që padia deponohet në vendin ku ndodhet prona mbi të cilën është ngritur konflikti, pra këtu përjashtohet vendbanimi apo vendqëndrimi, i të paditurit ose paditësit si pikë e lidhjes me kompetencën tokësore të gjykatës. Për këtë gjë na jep përgjigje neni 45 i K.Proc.Civile: *"Paditë për të drejta reale mbi sende të paluajtshme, për pjesëtimin e sendeve të përbashkëta dhe për posedimin ngrihen në gjykatën e vendit ku ndodhen sendet ose pjesa më e madhe e tyre. Paditë, që rrjedhin nga kallëzimi i një punimi të ri dhe i një dëmi të mundshëm, ngrihen në gjykatën e vendit ku ka ndodhur fakti për të cilin është ngritur padia"*⁴²

Ndërsa për paditë të cilat lidhen me trashëgiminë apo me aspekte ekonomike e financiare lidhen në vendet ku trashëgimlënësi ka ndërruar jetë, apo në rastin e padive mbi konflikte financiare, padia ngrihet në vendin ku ndodhet pjesa më e madhe e kapitalit. Kjo ndarje e tillë mbi kompetencat tokësore është bërë me shkakun e vetëm për uljen e shpenzimeve proceduriale që do të vijnë si rezultat i shqyrtimit gjyqësor. Nga ana tjetër i jep më shumë prioritet të paditurit, për shkakun e vetëm sepse paditësi mund të ngrejë pretendime që në fund mund të konkludojnë, jo të bazuara në ligj. Kështu që shqyrimi në rrethin gjyqësor ku ndodhet i padituri, do ti uli shpenzimet operative këtij të fundit. Në rastet e tjera kur ka të bëjë me subjekte (persona juridi),

⁴¹ Shih: Neni 42 i Kodit të Procedurës Civile në Republikën e Shqipërisë

⁴² Shih: Neni 45 i Kodit të Procedurës Civile në Republikën e Shqipërisë

pretendimet në padi kanë të bëjnë direkt me dëmet e prezumuara që mund të jenë kryer në territorin ku subjekti jep shërbim dhe njeherazi ku gërshetohen kompetencat me gjykatën e rrethit. Kështu që kjo mënyrë do ti japi më shumë mundësi paditësit për të siguruar barrën e provës.

KOMPETENCAT VERTIKALE DHE HORIZONTALE

KOMPETENCAT VERTIKALE

Natyra e çështjes ose vlera e padisë është shkak për të marrë në konsideratë shpërndarjen e çështjeve në drejtim vertikal. Në këtë rast kemi të bëjmë shpërndarjen e çështjes në trupa të ndryshëm të cilët do ta shqyrtojnë këtë të fundit, me trupa gjykues të përbërë nga një ose disa gjyqtarë. *"Këtu bëjnë përjashtim Gjykata e Apelit dhe Gjykata e Lartë, të cilat gjykojnë respektivisht me trup gjykues të përbërë me disa gjyqtarë"*⁴³ Kjo mënyrë bën dhe shpërndarjen e kompetencës në aspektin lëndor dhe atë territorial. Si garanci për zbatueshmërinë e ligjeve të vendit, konkretisht të K.Proc.Civile.

KOMPETENCA HORIZONTALE

Tek kjo kompetencë kemi të bëjmë me shpërndarjen e çështjeve në rrethe gjyqësore të ndryshme. "Kështu , për një çështje të caktuar sipas vlerës ose lëndës së saj është përcaktuar që kjo çështje duhet gjykuar nga trup gjykues të përbërë nga një ose tre gjyqtarë."⁴⁴

KONKLUZIONE DHE REKOMANDIME

Në përfundim të këtij punimi kuptojmë që juridiksioni dhe kompetencat janë elemente shumë të rëndësishme për zhvillimin e procedurave gjyqësore civile. Për këtë shkak edhe Shqipëria ka arritur të ketë një koncizitet përse i përket Organizimit të Pushtetit Gjyqësor, ku të mos krijohet një çorjentim i qytetarëve në lidhje me garantimin e të drejtave të tyre, të mbrojtura me ligj.

⁴³ Shih: Fq.83 Procedura Civile Dr.Prof. Alban Brati

⁴⁴ Shih: Po aty.

Në aspektin parësor duhet të përmendim që këto dy elemente duken shumë sipërfaqësore, përse i përket procesit të gjykimit të një çështje. Pasi edhe pse paditësi mund të ketë të drejtë të plotë mbi ngritjen e një padie, ku prezumohet se këtij të fundit i janë shkelur të drejtat apo i është shkaktuar ndonjë dëm eventual. Në këtë rast kuptohet rëndësia reale e juridiksionit dhe kompetencës së gjykatës, pasi ky i fundit për shkak të mosnjohjes së këtyre elementeve, mund të shkaktojë pavlefshmërinë e padisë së kryer, që në seancat e para, pas marrjes në shqyrtim nga gjykata.

Kompetencat dhe Juridiksioni në Republikën e Shqipërisë, janë të qartësuara detajisht në Kodin e Proçedurës Civile, e cila orienton me përpikmëri subjektet e ndryshme, mbi gjykatën e cila ka kompetencë që të marri në shqyrtim çështjen e cila ngrihet nga paditësi në rastet e parapara në këtë kod.

Duhet risaktësuar që mospërputhja e këtyre kompetencave apo dhe juridiksionit mund të shpalli pavlefshmërinë e veprimeve të kryera nga ana e Gjykatës, apo dhe vendimeve të nxjerra nga ana e saj. Por nëse kjo çështje apelohe dhe nga një gjykatë më e lartë konstatohet shkelje e hapave proceduriale, mund të bëhet e mundur që kjo çështje të rikthehet për rishqyrtim.

Për këtë arsye, duke u bazuar dhe në veprimet që shkelin Procedurat gjyqësore, po nga organet gjyqësore, kërkohet që këto të fundit të jenë më të kujdesshme në këtë pjesë, pasi mund të zgjatet koha e marrjes së një vendimi dhe mund të shtohen shpenzimet proceduriale. Nga ana tjetër një gafë e tillë shkakton dëm dhe tek palët në proces.

REFERENCAT

- Kodi I Proçedurës Civile në Republikën e Shqipërisë, Azhornuar 2017
- Procedura Civile Dr.Prof. Alban Brati , Tiranë 2008
- E Drejta e Proçedurës Civile I (Botimi i katërt) Prof.Dr.Faik Brestovci, Prishtinë 2004
- Ligji Nr.98, Për Organizimin e Pushtetit Gjyqësor në Republikën e Shqipërisë
- <http://www.gjykata.gov.al/sistemi-i-drejt%C3%ABsis%C3%AB/pushteti-gjyq%C3%ABsor/organizimi-dhe-funksionimi/>

- <http://www.gjykata.gov.al/sistemi-i-drejt%C3%ABsis%C3%AB/sistemi-gjyq%C3%ABsorit/gjykatat/>
- <http://www.ajls.org/doc/3.%20Juridiksioni%20Gjyqesor%20Civil%20sipas%20se%20Drejt%C3%ABtes%20Procedurale%20Civile%20dhe%20Administrative%20.pdf>

IMPAKTI I KURSIMEVE DHE INVESTIMEVE NË RRITJEN EKONOMIKE GJATË DHE PAS PERIUDHËS SË KRIZËS EKONOMIKE. RASTI I SHQIPËRISË

1Phd. Cand. Jorida Koçibelli

Universiteti “Fan S. Noli” Korçë (agollijorida@gmail.com)

2Prof. As. Dr. Eleni Vangjeli

Universiteti “Fan S. Noli” Korçë (elenivangjeli@yahoo.com)

ABSTRAKT

Investimet ndikojnë në shkallën e rritjes ekonomike pasi janë një element thelbësor i kërkesës agregate (AD), ndërsa kursimi është një komponent që nikon indirekt në rritjen ekonomike. Në ekonomi, investim nuk do të thotë kursim parash në bankë. Nëse ka një rritje të investimeve, kjo do të ndihmojë në rritjen e AD-së dhe në fund të fundit do të shkaktojë rritje ekonomike afatshkurtër. Sidoqoftë, përveç kësaj, për të përcaktuar shkallën e rritjes ekonomike, shkalla e investimit mbështetet gjithashtu në disa faktorë. Kjo përfshin normën e interesit, sigurinë e biznesit dhe përparimin teknologjik dhe rregullat dhe rregulloret e qeverisë. Përqindja e të ardhurave të disponueshme që nuk është shpenzuar në konsumin e mallrave të konsumit dhe shërbimeve njihet si kursim. Përkundrazi, të ardhurat e disponueshme grumbullohen dhe investohen në kursime afatgjata. Ekziston një literaturë dhe një sërë studimesh empirike që

shqyrtojnë implikimet e kursimeve dhe investimeve në rritjen ekonomike në Shqipëri. Fillisht si bazë është pikërisht Modeli i Solow (1956) i cili bazohej në një funksion të prodhimit neoklasik dhe supozimin e një shkalle konstante kursimi. Duke pasur parasysh që në një ekonomi të mbyllur kursimet janë të barabarta me investimet, procesi i akumulimit të kapitalit varet nga shkalla e kursimeve e cila përcakton normën e investimeve. Ai është një model kryesor dhe një pikë referimi në teorinë e rritjes ekonomike.

Qëllimi i këtij punimi është të studiojë dhe analizojë rolin dhe impaktin që kanë patur kursimet dhe investimet në periudhën e krizës ekonomike globale dhe post krize. Kursimet dhe investimet janë të dyja mjetet për të arritur sigurinë financiare për të tashmen, si dhe për të ardhmen. Kështu duke parë rëndësinë e tyre gjatë përballimit të krizës, cilësohen si indikatorë për të përballuar me lehtësi situatat e ardhshme të oshilacioneve që pëson një ekonomi, veçanërisht ekonomia e brishtë shqiptare.

Fjalët Kyce: Kursim, Investim, Rritje Ekonomike, Regresion, Testi Granger, Co-Integration

HYRJE

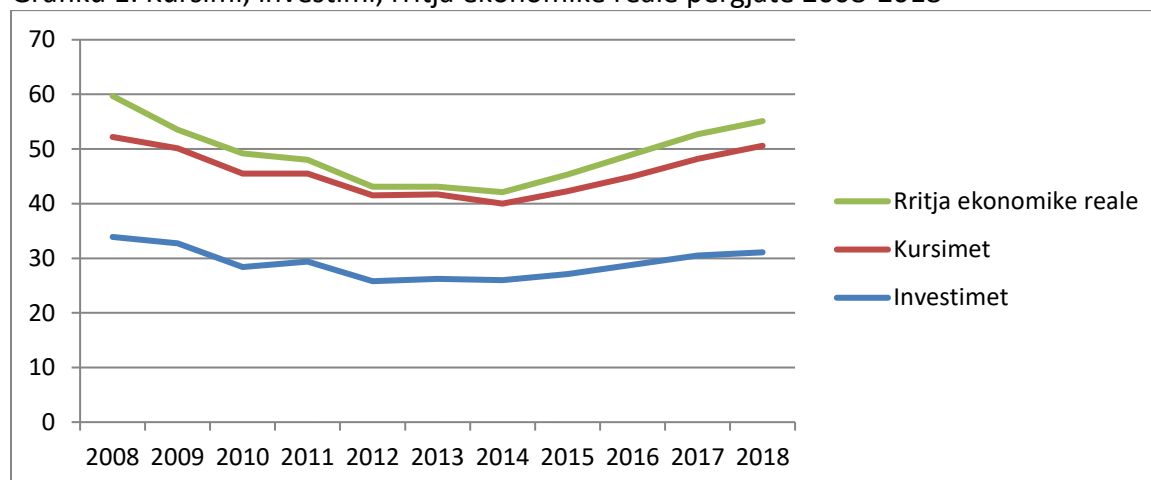
Ekonomia shqiptare si një ekonomi e vogël në zhvillim dhe me një nivel të konsiderueshëm të shkallës së hapjes nuk mund të mos prekej nga luhatjet që pëson ekonomia botërore apo vendet me të cilat realizon volumin më të lartë të shkëmbimeve tregtare. Nëse kthehemi në retrospektive, shqiptarët kanë pasur nivele në rënie të kursimeve që prej vitit 2000. Rënia e kursimeve sipas të dhënave nga ana e INSTAT⁴⁵ ka qenë një fenomen kronik në periudhën 2001-2006. Në një stanjacion të vazhdueshëm gjatë këtyre viteve, kursimet kanë treguar se janë të pamjaftueshme për të siguruar nivelin e investimeve që kërkon ekonomia. Nga 20% të PBB-së që kanë rezultuar kursimet e shqiptarëve në vitin 2001, niveli i tyre vërtitet në rreth 19% të PBB-së në vitin 2006. Të dhënat e Bankës së Shqipërisë⁴⁶, që raportohen në monedhën përkatëse, bëjnë të ditur se depozitat në euro në fund të vitit 2018 arritën në 4 miliardë euro, me një rritje prej 10% me bazë vjetore, ose rreth 370 milionë euro më shumë. (kjo rritje është shumë më e lartë

⁴⁵ INSTAT- Instituti i Statistikave

⁴⁶ Banka e Shqipërisë, www.bankofalbania.org

sesa vlera raportimi në lekë i depozitave në valutë, ku zgjerimi ishte minimal prej 1% për shkak të efektit që ka pasur zhvlerësimi i euros, që ra nga 133 lekë në fillim të 2008-s në 123 lekë në fund të saj). Euro është një monedhë mjaft e preferuar e kursimtarëve shqiptarë. Ky është niveli më i lartë i regjistruar ndonjëherë i kursimeve në monedhën e përbashkët. Shtimi i depozitave në euro në 2018-n ishte shumë më i lartë krahasuar me vitin e mëparshëm, kur ato u rritën me vetëm 68 milionë euro. Në vitin 2018 rritja erdhi nga depozitat pa afat të individëve dhe nga kursimet e korporatave jo financiare. Rreth 77% e depozitave në euro zotërohen nga individët, ku më të preferuarat janë ato me afat 1-vjeçar (35% e totalit të individëve). Megjithatë, në 2018-n, preferencë kanë qenë depozitat rrjedhëse, të cilat kanë shënuar edhe rritjen më të madhe, ndërsa depozitat me afat 12-mujor kanë qëndruar pothuajse të pandryshuara.

Grafiku 1: Kursimi, investimi, rritja ekonomike reale përgjatë 2008-2018

Burimi: Përpunim i autorëve, Të dhënat: INSTAT, Banka e Shqipërisë (1998-2017)

Ndërsa niveli i investimeve publike ka pasur luhatje të mëdha pas krizës, ku rritja më e madhe me bazë vjetore është shënuar në vitin 2008. Në këtë vit, investimet publike u rritën me 65% krahasuar me një vit më parë. Tendenda në rritje vijoi edhe për vitin 2009, për të mos lejuar ekonominë të rrëshqiste në reënsion, ashtu si vendet fqinje. Kështu në vlerë absolute, niveli më i lartë i investimeve publike është shënuar në vitin 2009 me 95.9 miliard lek. Pas lëkundjeve të vazhdueshme të investimeve publike përgjatë viteve 2010-2018, në vitin 2018 është buxhetuar edhe niveli më i lartë i investimeve publike që prej vitit 2010. Ky nivel i buxhetuar arrin vlerë e 86.4 miliard lek. Raporti i konsumit ndaj PBB-së në vitin 2011, vlerësohet të ketë shënuar rritje

me 8.7% krahasuar me vitin 2008, duke arritur vlerën 87.8%, ndërsa raporti i investimeve private gjatë vitit 2011 vlerësohet rreth 21.2%, duke qenë rreth 7.4% më poshtë se raporti i vitit 2008. Ndërsa raporti i investimeve private ndaj PBB-së ulet nga 23.5% në vitin 2008, në 20.5% në vitin 2009, për të qëndruar pothuajse në të njëjtin nivel dhe në dy vitet pasardhëse. Ngjashëm, vlerësimet e Ministrisë së Financave⁴⁷ konkludojnë për rënie të investimeve private në vlerën 25.8% pas periudhës së krizës financiare.

RISHIKIMI I LITERATURES

Kriza ekonomike e viti 2008- 2010 dha vetëm efektet negative në variabla të ndryshëm makroekonomike. Shumë akademike, studiues të fushës ekonomike kanë parë ndikimin kryesisht të kursimeve dhe investimeve në ekonominë e vendeve të tyre. Kështu në mënyrë të përmbledhur Modeli **Solow (1956)** parashikon që ekonominë konvergojnë në një rrugë të ekuilibruar rritjeje. Nëse dy ekonomi kanë norma të ndryshme kursimesh, produktivitet të ndryshëm të faktorit total, efikasitet të ndryshëm fillestar të punës, norma të ndryshme të rritjes së popullsisë ose një normë tjetër të zhvlerësimit të kapitalit, ato do të konvergojnë në rrugë të ndryshme të rritjes së ekuilibruar. Konvergjenca në këtë model është e kushtëzuar dhe kushtet lidhen me karakteristikat strukturore të ekonomive të ndryshme, siç janë shkalla e kursimeve dhe investimeve, produktiviteti i faktorit total, shkalla e rritjes së popullsisë dhe progresi teknologjik. Ky model parashikon që sa më e lartë të jetë kursimi (dhe investimi), aq më i lartë do të jetë kapitali dhe prodhimi për punëtor përgjatë rrugës së rritjes së ekuilibruar. **Verma (2007)**, zbuloi nëpërmjet modelit inovativ të Perron, duke përdorur të dhëna vjetore të serive kohore për periudhën 1950/51 deri 2003/04, se kursimi përcakton pa dyshim investimet në periudha afatshkurtra dhe afatgjata. Asnjë provë nuk është gjetur për të mbështetur modelet e pranuar zakonisht të rritjes në Indi, që investimet janë motori i rritjes ekonomike. **Nwanne (2014)**, konkludoi se ekziston një marrëdhënie afatgjatë midis kursimeve, investimeve dhe rritjes ekonomike në Nigeri. Rezultati i nxjerrë nga analiza e regresionit tregon se ndryshimi në lëvizjet e kursimeve të brendshme bruto ka efekt negativ dhe domethënës në ndryshimin e rritjes ekonomike në Nigeri dhe se ndryshimi në investimet e brendshme bruto ka efekt pozitiv dhe

⁴⁷ Ministria e Financa- www.minfin.gov.al

domethënës në ndryshimin e rritjes ekonomike të Nigerisë. **Budha (2012)** përdori qasjen Autoregressive Distributed Lag (ARDL) për të provuar Kointegrimin, korrigjimin e gabimit dhe analizën e shkaqeve të vlerësimit në shqyrtimin e marrëdhënies midis kursimeve të brendshme bruto, investimeve dhe rritjes në Nepal për periudhën 1975 deri në 2010. Rezultatet e studimit tregojnë se bashkë -integrimi ekziston midis kursimeve të brendshme bruto, investimeve dhe produktit të brendshëm bruto kur secili prej tyre merret si variabël i varur. Rezultati i testit të shkakësor Granger zbuloi se ekziston lidhje shkakore dy-drejtimshe afatshkurtër dhe afatgjatë midis investimeve dhe produktit të brendshëm bruto, si dhe midis kursimeve të brendshme bruto dhe investimeve. Sidoqoftë, asnjë rast shkakor afatshkurtër nuk gjendet midis kursimeve të brendshme bruto dhe produktit të brendshëm bruto. **Abu, A. B. (2010)** shqyrton në mënyrë empirike marrëdhënien afatgjatë midis produktit të brendshëm bruto real (PBB) dhe kursimit të brendshëm bruto real (GDS) për Marokun (1965-2007) dhe Tunizinë (1961-2007). Ai konkludoi se në Marok ekziston një marrëdhënie afatgjatë midis variablave, ndërsa nuk ekziston asnjë provë e marrëdhënies afatgjatë në rastin e Tunizisë. Testi i shkakësisë Granger mbështet kauzalitetin dy-drejtitor midis rritjes ekonomike dhe rritjes së kursimit në Marok. Ndërsa në rastin e Tunizisë, rezultatet sugjerojnë se ekziston një shkakësi e njëanshme Granger midis PBB reale dhe GDS reale dhe shkon nga kursimi i rritjes të rritja ekonomike. **Abu, N. (2010)** shqyrtoi lidhjen shkakësore midis kursimeve private të brendshme dhe rritjes ekonomike në Nigeri për periudhën 1980- 2013. Rezultati tregoi një lidhje të fortë të njëanshëm nga kursimet e brendshme private në rritjen ekonomike në Nigeri. Rezultati mbështeti hipotezën e Solow. Gjithashtu provat nga Johansen, rezultati i bashkë-integritit tregoi se ekziston një marrëdhënie pozitive afatgjatë midis kursimeve të brendshme dhe rritjes ekonomike. **Agrawal, P. (2001)** drejtimi i kauzalitetit shkon kryesisht nga rritja (ose të ardhurat) të kursimet, megjithëse në disa vende, ka gjithashtu prova të një efekti të kthimit nga kursimet të të ardhurat dhe rritja. Shkalla e lartë e kursimeve në Azi rezulton të jetë për shkak të shkallës së lartë të rritjes së të ardhurave për frymë, rënies së aksioneve të popullsisë së varur dhe disa veçorive të veçanta institucionale, siç janë nivelet e larta të fondit providencial qendror në Singapor. Normat e interesit rezulton se kanë pak ndikim në kursimet. **Verma, R., and Wilson, E. (2005)** argumentoi se kursimet sektoriale për punëtorë dhe investimet ndikojnë në PBB në planin afatgjatë. Ndërsa PBB-ja për punëtor ka efekte të

konsiderueshme, por të vogla në kursimet e ekonomisë familjare për çdo punëtor dhe investimet në periudhën afatshkurtër, reagimet ndaj PBB-së nuk ekzistojnë në planin afatgjatë dhe vetëm të vogla dhe të pasakta në afat të shkurtër. Ndërsa kursimet sigurisht që ndikojnë në investime, ka vetëm lidhje të dobëta nga investimi në prodhim. Këto zbulime nuk mbështesin përshkrimet e politikës së rritjes dhe endogjene të Solow se është e nevojshme të rriten kursimet dhe investimet e familjeve në mënyrë që të promovohet rritja ekonomike në Indi. **Japelli T, Pagano M (1994)** argumenton se kufizimet e vlerave për familjet (i) rrisin normën e kursimit, (ii) forcojnë efektin e rritjes në kursim, (iii) rrisin normën e rritjes nëse rritja e produktivitetit është endogjen dhe (iv) mund të rrisë mirëqënien. Tre pozicionet e para mbështeten nga regreset ndër-vendore të kursimeve dhe ritmeve të rritjes në treguesit e kufizimeve të likuiditetit për familjet. Rezultatet sugjerojnë që derregullimi financiar në vitet 1980 ka kontribuar në rënien e kursimeve kombëtare dhe ritmet e rritjes në vendet e OECD. **Güngör Turan, Olesia Gjergji (2014)**, sipas rezultateve empirike është zbuluar se kursimet dhe rritja ekonomike janë kointegruar, duke treguar kështu ekzistencën e një marrëdhënie të qëndrueshme ekuilibri afatgjatë. Për më tepër, rezultatet e studimit sugjerojnë që një lidhje pozitive midis kursimeve dhe rritjes ekonomike dhe rolit plotësues të IHD-ve në rritje. **Carroll, C. D., and D. N. Weil (1994)** përdoren testin e kointegrimit Johansen për zbulojnë asnjë marrëdhënie afatgjatë midis kursimeve të brendshme bruto dhe rritjes ekonomike në Gana. Kjo bëri të domosdoshme përdorimin e teknikës VAR për të vlerësuar marrëdhëniet afatshkurtra. Gjetja ishte se ekziston një linjë e njëanshme e shkakësisë që shkon nga kursimet e brendshme bruto në rritjen ekonomike në Gana. **Lira P. Sekantsi and Kalebe M. Kalebe (2015)** në planin afatgjatë, ofruan dëshmi të shkakësisë Granger nga kursimi të rritja ekonomike. Për më tepër, rezultatet tregojnë ekzistencën e shkakësisë afatshkurtër dhe afatgjatë Granger nga kursimi në investim përveç rrjedhës afatshkurtër dhe afatgjatë shkakësore nga investimi në rritjen ekonomike. Përfundimet jo vetëm sugjerojnë që kursimi i paraprur dhe nxit akumulimin e kapitalit afatshkurtër dhe afatgjatë por gjithashtu kontribuon në rritjen ekonomike afatgjatë në Lesoto. **Claus, I., Haugh, D., Scobie, G. and Törnquist, J. (2001)** hetuan lidhjen midis kursimit, investimit dhe rritjes. Teoria parashikon që kursimi total i rritur do të çojë në investime dhe prodhime më të larta. Në një ekonomi të hapur, kursimi total përfshin kursimin nga agjentët vendas (qeveria, firmat dhe familjet) plus kursimet e huaja. Kursimi i brendshëm nuk duket të

ketë investime të kufizuara dhe rrjedhimisht rritje. **Nayaran PK (2005)** arritën në përfundimin se kursimet dhe investimet janë të ndërlidhura për Kinën si për periudhën e kursit fiks të këmbimit ashtu edhe për të gjithë periudhën e mostrës. Me korrelacion të lartë kursim-investim, rezultatet sugjerojnë që ekonomia kineze është në përputhje me hipotezën e Feldstein dhe Horioka (FH). **Mohan, R. (2006)** adreson marrëdhëniet midis kursimeve të brendshme dhe rritjes ekonomike për ekonomi të ndryshme me nivele të ndryshme të të ardhurave. Duke përdorur të dhënat vjetore të serive kohore, u krye testi i shkakësisë Granger.

METODOLOGJIA

Në studimin tonë rritja ekonomike reale është faktori i varur ndërsa investimet dhe kursimet të cilat janë në % të Produktit të Brendshëm Bruto. Përpara se të ndërtohet modeli, fillimisht testuam nëse variabli i varur ka shpërndarje normale.

Tabela 1: Testi i Normalitetit

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	Df	Sig.
Real_growth_GD P	.184	11	.200*	.910	11	.245

*. This is a lower bound of the true significance.

a. Lilliefors Significance Correction

Bazuar te testi i normalitetit, koeficienti Kolmogorov- Smirnov and Shapiro-Wilk ka një vlerë me të madhe se 0.05, përkatësisht 0.2 dhe 0.245. Kështu konkludojmë se variabli i rritjes ekonomike ka shpërndarje normale për periudhën 2008- 2018. Në vazhdim të analizës kemi ndërtuar modelin linear të regresionit të shumëfishtë për të llogaritur ndikimin e shpërndarjes së variablave në rritjen ekonomike.

Specifikimi i modelit

Në studim, ne përdorëm si variabla të pavarura kursimet dhe investimet të cilat janë të përlllogaritura si % të PBB-së, ndërsa si variabël i varur është rritja ekonomike vjetore reale që është në përqindje. Më tej studiuam ndikimin e secilit variabël në rritjen ekonomike dhe

korrelacionin midis tyre për periudhën e përzgjedhur. Studimi është përshkruar në mënyrë tabelare më poshtë:

Hipotezat

Ky hulumtim bazohet në hipotezën vijuese e cila do të testohet për modelin e regresionit të përmendur më lart.

Ho: Kursimi dhe investimet nuk kane efekt ne rritjen ekonomike.

H1: Kursimi dhe investimet kane efekt ne rritjen ekonomike.

Rezultati Empirik

Ne kemi përdorur periudhën e fillimit të krizës ekonomike globale dhe pas krizës për të parë efektin e këtyre dy variablave. Të dhënat kohore të përzgjedhura janë nga viti 2008 – 2018. Ato janë përpunuar me programin statistikor SPSS-21. Rezultatet e testimit jepen në tabela e mëposhtme:

Tabela 2: Përmbledhje e rezultateve të regresionit të shumëfishtë linear.

Variablat (në % PBB)	Koeficienti β	Rëndësia e lidhjes
Investimet	.452	.062
Kursimet	.149	.693

Nga tabela (për më shumë informacion shikoni shtojca) shohim se koeficienti i përcaktueshmërisë është $R^2 = .837$ gjatë periudhës së krizës dhe pas saj. Si rezultat modeli ka fuqi shpjeguese relativisht të lartë.

Nëpërmjet testit F shikojmë rendësinë e përgjithëshme të modelit. Në periudhën e përzgjedhur rezultati tregon se $\text{sig.} = 0.008 < 0.05$ gjë që tregon se variablat e pavarur në model shpjegojnë mirë ndryshimin në variablin e varur.

Kjo do të thotë që hipoteza (H_0) hidhet poshtë duke vërtetuar hipotezen e kërkimit (H_1). Si konkluzion në periudhën e përzgjedhur, variablat e pavarur kanë ndikim në variablin e varur. Për të përcaktuar se cilët prej variablave të pavarur janë të rëndësishëm në lidhje me variablin e

varur, koeficientët e regresionit duhet të ekzaminohen më tej me anë të testit t. Nga rezultatet kemi këto gjetje: Kursimet kanë ndikim pozitiv në rritjen ekonomike dhe investimet kanë ndikim pozitiv por ky ndikim tek variabli i kursimeve është më i rëndësishëm. Në periudhën e shqyrtuar koeficienti i Sig. për investimet është përkatësisht $0.065 < 0.05$ dhe për kursimet është $0.693 > 0.05$.

Duke u mbështetur në tabelat e regresionit mund të shkruajmë ekuacionin e regresionit si me poshtë:

$$\text{GDP} = -12.142 + 0.452 \text{ Investime} + 0.149 \text{ Kursim} + 1.05138$$

Në ekuacionin e mësipërm të regresionit kemi vendosur koeficientin β vetëm për variablat e pavarur ndikimi i të cilave është i rëndësishëm mbi variablin e varur.

KONKLUZIONE DHE REKOMANDIME

Kursimet dhe investimet totale kanë një impakt pozitiv në rritjen ekonomike të Shqipërisë për periudhën gjatë dhe pas krizës. Lidhja midis variablave të pavarur me variablin e varur është statistikisht e rëndësishme, por për kursimet është edhe më e fortë. Ndikimin e variablave të pavarur mbi variablin e varur e kemi parë nëpërmjet *analizës grafike* dhe *ekonometrike*. Sipas analizës grafike shohim se ekziston një tendence e njëjtë me të treja variablat. Edhe analiza ekonometrike e mbështeste analizën grafike pasi kursimi dhe investimi ndikonin pozitivisht në rritjen ekonomike. Niveli i kursimeve kishte impakt më të fortë në rritje për periudhën e shqyrtuar. Kështu për të patur rritje ekonomike më të lartë dhe të qëndrueshme dhe ekonomia të përballojë sa më mirë luhatjet makroekonomike kemi nxjerrë disa rekomandime:

- Problematike është një mungesë e dukshme e kursimeve në vend sidomos në monedhën Lekë, pasi dhe norma e interesit të depozitave vitet e fundit është relativisht shumë e ulët, duke ndryshuar sjelljen e kursimtarëve. Paraja mbahet më shumë në formë Cash-i dhe kjo pasi qarkullimi i saj në periudhën e post krize është i ulët.

- Rekomandojmë që qeveria të krijojë një mjedis të shëndoshë për të ardhurat në mënyrë që të nxisë kursimet e brendshme që do të ndihmojnë në rritjen e nivelit të rritjes ekonomike. Për të nxitur kursimet duhet të bëhet dhe një rishikim i pagave në profesione të ndryshme me qëllim që individët të kenë më shumë të ardhura për të investuar dhe kursyer.
- Në funksion të gjetjeve, duhet të ndiqet një përzierje e duhur e politikave që do të rrisin kursimet e brendshme në vend.
- Prandaj rekomandohet me forcë që Banka e Shqiperise të përdorë instrumentet e politikës monetare për të ndikuar dhe këshilluar bankat tregtare mbi nevojën e fiksimit të normës së depozitës relativisht më të lartë, të paktën të barabartë ose pak mbi normën ekzistuese të interesit. Kjo sepse norma e depozitës është kostoja oportune e kërkesës për para për qëllime të tjera.

REFERENCAT

Abu, A. B. (2010), The Causal Relationship between Savings and economic Growth: Some Evidence from MENA Countries. Paper Presented at the 30th MEEA Meeting in Atlanta.

Abu, N. (2010), Savings and Economic Growth Nexus in Nigeria: Granger Causality and Cointegration Analysis. *Review of Economic and Business Studies*, 3(1): 93-104.

Agrawal, P. (2001), The relationship between savings and growth in South Asia. *Cointegration and causality evidence from Asia. Applied Economics*, 33: 499-513

Budha B (2012). A multivariate Analysis of Savings, Investment and Growth in Nepal. MPRA Paper No. 43346. Available online at <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/43346>. [accessed on 25th June 2015].

Carroll, C. D., and D. N. Weil (1994): "Saving and Growth: A Reinterpretation," *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 40, 133–192.

Claus, I., Haugh, D., Scobie, G. and Törnquist, J. (2001) *Saving and Growth in an Open Economy*. Treasury Working Paper. 01/ 32, New Zealand Treasury.

Güngör Turan, Olesia Gjergji (2014), "What is the Impact of Savings on Growth? The Case of a Small Open Economy (Albania)", *Mediterranean Journal of Social Sciences MCSER Publishing*, Rome-Italy, Vol 5 No 13, 360- 368.

Japelli T, Pagano M (1994). Saving, Growth and Liquidity Constraints. *Quart. J. Econ.* 109(1):83-109.

Lira P. Sekantsi and Kalebe M. Kalebe (2015), "Savings, investment and economic growth in Lesotho: An empirical analysis", *Journal of Economics and International Finance*, Vol. 7(10), pp. 213-221.

Mohan, R. (2006) Causal Relationship between Savings and Economic Growth in Countries with different Income Levels. *Economic Bulletin*, Vol. 5, No. 3: 1-12.

Nayaran PK (2005), "The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests". *Applied Economics* 37:1979-1990.

Nwanne (2014), "Implication of savings and investment on economic growth in nigeria." *International Journal of Small Business and Entrepreneurship Research* Vol.2, No.4, pp.74-86.

Verma, R. (2007). "Savings, Investment and Growth in India: An Application of the ARDL Bounds Testing Approach". *South Asia Economic Journal*, 8(1), 87-98.

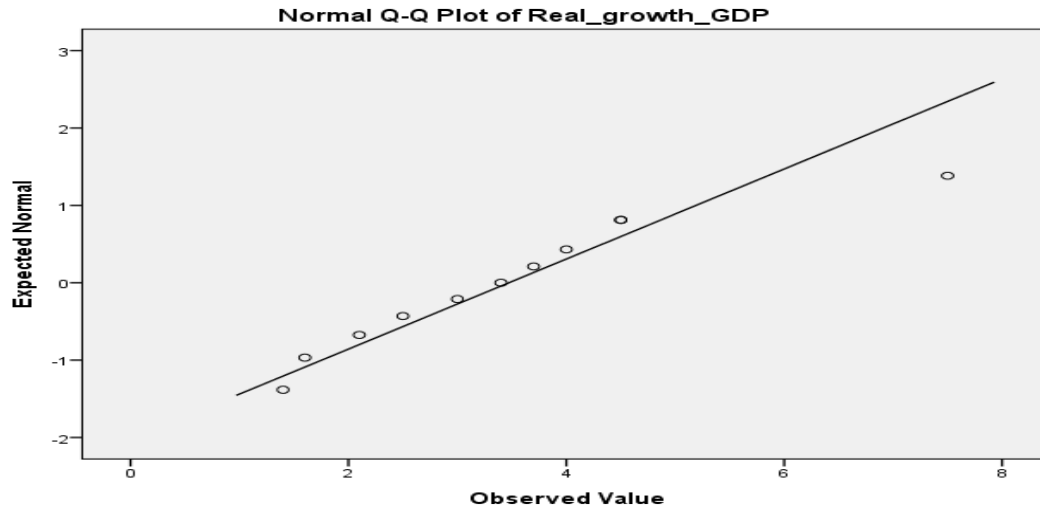
ANEKSE

Tests of Normality

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	Df	Sig.
Real_growth_GDP	.184	11	.200*	.910	11	.245

*. This is a lower bound of the true significance.

a. Lilliefors Significance Correction

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.837 ^a	.700	.626	1.05138

a. Predictors: (Constant), Investim, Kursim

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	20.679	2	10.339	9.353	.008 ^b
	Residual	8.843	8	1.105		
	Total	29.522	10			

a. Dependent Variable: Real_growth_GDP

b. Predictors: (Constant), Investim, Kursim

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-12.142	3.712		-3.271	.011
	Kursim	.149	.365	.136	.409	.693
	Investim	.452	.208	.722	2.172	.062

a. Dependent Variable: Real_growth_GDP

Correlations

		Real_growth _GDP	Konsum	Investim	Kursim
Rritja_ekonomik e _reale	Pearson Correlation	1	.a	.833**	.724*
	Sig. (2-tailed)		.	.001	.012
	N	11	0	11	11
Konsum	Pearson Correlation	.a	.a	.a	.a
	Sig. (2-tailed)	.	.	.	.
	N	0	0	0	0
Investim	Pearson Correlation	.833**	.a	1	.813**
	Sig. (2-tailed)	.001	.		.002
	N	11	0	11	11
Kursim	Pearson Correlation	.724*	.a	.813**	1
	Sig. (2-tailed)	.012	.	.002	
	N	11	0	11	11

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

a. Cannot be computed because at least one of the variables is constant.

Correlations

			Rritja_ ekonomike reale	Konsum	Investim	Kursi m
Spearman's rho	Rritja_ekonomike _reale	Correlation Coefficient	1.000	.	.806**	.847*
		Sig. (2-tailed)	.	.	.003	.001
		N	11	0	11	11
	Konsum	Correlation Coefficient	.	.	.	.
		Sig. (2-tailed)	.	.	.	.

Investim	N	0	0	0	0
	Correlation Coefficient	.806**	.	1.000	.855*
	Sig. (2-tailed)	.003	.	.	.001
	N	11	0	11	11
Kursim	Correlation Coefficient	.847**	.	.855**	1.000
	Sig. (2-tailed)	.001	.	.001	.
	N	11	0	11	11

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

МЕНАЦЕРСКИОТ ПРОЦЕС ВО ФУНКЦИЈА НА ОСТВАРУВАЊЕ НА ОРГАНИЗАЦИСКИТЕ ЦЕЛИ

Горан Митев

Универзитет „Гоце Делчев“, Економски факултет – Штип, Република Северна Македонија
(goranselekta@gmail.com)

АБСТРАКТ

Потребата од менаџирање датира уште многу одамна и притоа како функција во современите организации ги опфаќа сите стопански и нестопански дејствија, но во различни форми и опфаќа различни менаџмент активности. Така, кога станува збор за стопански организации, менаџментот има за цел да координира активности насочени кон продажба, додека пак во нестопанските организации (здравствени, просветни, социјални или културни) има за цел да координира активности кон конкретни специфични цели. Преку менаџмент активностите, се обезбедуваат, распоредуваат и мобилизираат човечкиот капитал, физичките ресурси и се алоцираат сите останати ресурси и со тоа се постигнуваат цели кои поинаку не може да бидат реализирани и со тоа повторно се докажува високото значење на менаџментот и потребата од неговата примена во секојдневното водење на современите организации од различни големини и дејности. Без менаџмент не може да се замисли ниту една современа организација дури и кога станува збор за исполнување на наједноставни цели.

Клучни зборови: Менаџерски процес, организациски цели, човечки капитал, организациски ресурси

1. ВОВЕД

Менаџерите во современите организации се многу важни бидејќи тие ги делегираат сите активности во организациите, односно, преку ангажирање на други лица успеваат навремено, продуктивно и квалитетно да ги извршат сите предвидени активности во организациите.[1] Тие, постојано се во соработка со лидери кои пак имаат малку поинаква функција во организацијата и треба да ги предводат другите луѓе кон успешно завршување на работните задачи без да ги принудат и казнат туку напротив, ги поттикнуваат човечките ресурси да работат продуктивно преку покажување/бидување пример и објаснување дека единствено заедно, тимски и синергично може да ја придвижат организацијата во посакуваниот правец. менаџерот има функција да планира, успешно да ја организира секоја работна активност, да ги поставува задачите, да ги раководи сите процеси, да ги насочува вработените и да им ги делегира работните задачи, да ги координира активностите на соработниците и да го следи извршувањето на работите односно да врши контрола врз сите засегнати страни и да прави споредба помеѓу она што е зададено како обврска и она коешто е реализирано што значи дека менаџерот во организацијата има за цел да дава задачи, да определува роковите, да прави планови, да создава политики или цели, да ја организира работата, да ги мотивира работниците, да ги координира работните организациски активности и на крајот да врши контрола дали работите се извршени онака како што е испланирано. Наспроти менаџерот, лидерите им покажуваат на вработените како најсоодветно можат да ги извршат работните задачи брзо и квалитетно без притоа да се доведат себе до стресни ситуации и до состојби на “burn out”, поради што праксата говори дека многу често вработените гледаат на менаџерите автократски, додека пак за лидерите се врзуваат емоционално и кон нив покажуваат поголема доверба.

1.1 Модели и видови на современо менаџирање

Според истражувањето на авторите Петковски и Јанкуловска (2006) менаџментот⁴⁸ е активност на дизајнирање, организирање и контролирање на работните активности во организација.[2] Додека пак, истражувањето на авторот Петковски (1999) објаснува дека менаџментот својата значајност ја искажува преку следните активности:

1. Планирање на цели и работни задачи;
2. Создавање организациски планови и програми;
3. Видоизменување на програмите заради поедноставување на процесот;
4. Давање и добивање на повратна информација [feedback];
5. Надградување на работните програми доколку се почувствува потреба за тоа

Менаџментот е фундаментално потребен за да може активностите да се одвиваат онака како што е испланирано, навремено и квалитетно. Доколку организацијата нема соодветен менаџмент, во тој случај голема е веројатноста дека плановите нема да бидат компатибилни со реализациите, перформансите нема да растат и нема да бидат исполнети целите, визијата и мисијата со која што располага организацијата. И обратно, во услови на успешен менаџмент организациите добиваат успешна реализација на поставените цели, продуктивни се резултатите, има виден напредок во резултатите и организацијата работи во продуктивна атмосфера, со висока сатисфакција, во синергично окружување и со висока мотивација. Со тоа се оправдува значењето на менаџментот и се укажува на потребата постојано да се инвестира во менаџментот на организациите дури и кога тоа изгледа тешко и неповратно.

⁴⁸ Manage -етимологијата или коренот е во латинскиот израз manu agere = водење за рака

2. МЕНАЏЕРСКИ УЛОГИ И МЕНАЏЕРСКИ ФУНКЦИИ ВО КОРЕЛАЦИЈА СО ПРОДУКТИВНОСТА НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА

Согласно природата на бизнисот и големината на организацијата се одредува и типот на менаџмент а од тоа произлегуваат и диференцијални функции и улоги при менаџирањето.

Табела 1: Различни приоди кон функциите на менаџментот од различни автори

Table 1: Different approaches to the management functions of different authors

Henry Fayol (1920) функционален / административен приод	Peter Drucker (1961) приод според целите на работа	Kreitner Robert (1989) приод на 8 функции	GA.Cole (1990) POMC приод	Wehrich, Koontz (1994) POSLC приод
планирање организирање наредување координирање контролирање	поставување цели организирање мотивирање мерење и оценување на постигнатите резултати	планирање организирање одлучување кадрување комуницирање мотивирање водење конгролирање	планирање организирање мотивирање контролирање	планирање организирање казровско пополнување водење контролирање

Според претходното истражување на Кралев (1996) Фајол кој ја застапува административната доктрина, има сосема поинаков пристап кон процесот наречен менаџмент, кон менаџерските принципи и кон менаџерските функции, кој се заснова на неколку конкретни елементи:

- ✓ поделба во работниот процес;
- ✓ создавање на авторитет;
- ✓ работна дисциплина;
- ✓ командно единство ;
- ✓ почитување на хиерархиската подреденост;
- ✓ наградување според заслуг;
- ✓ организациска централизација;
- ✓ праведност, почитување на норми и правила;
- ✓ креативност и иницијативност [3]

Слика 1. Менаџерски функции

Figure 1. Managerial functions

Согласно прегледот на литературата станува јасно дека менаџментот може да се протолкува како специфична област која опфаќа разновидни стратегии, принципи и техники за организација и контрола на ресурсите, со посебен фокус кон реализирање на целите, визијата и мисијата.

2.1 Планирањето како менаџмент функција

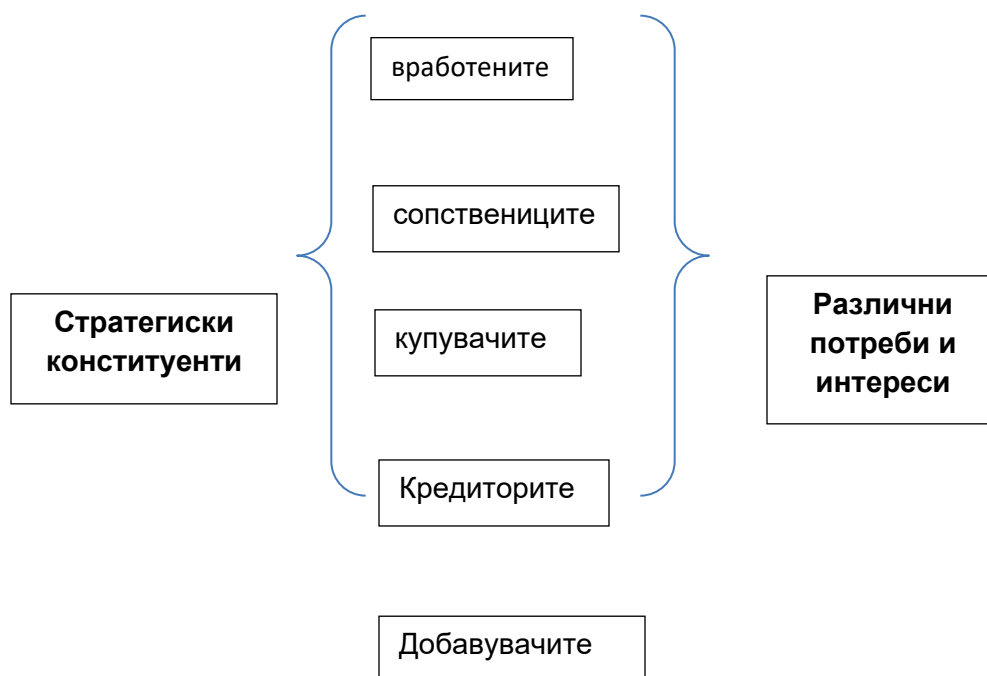
Првата менаџерска функција го претставува процесот на планирање преку кој се осмислува работниот процес како збир од работни задачи. Се планираат организациските цели и насоки според кои ќе се движи организацијата во иднина, за да постигне видлива продуктивност и резултати. Квалитетно планирање подразбира учество на менаџерите во

предвидувањето на организациските цели, насоки и стратегии, како и континуирана координација на сите делови кој го сочинуваат системот како една целовитост. Плановите, исто така, конкретно, јасно ги дефинираат целите, но дефинираат и кој е одговорен за нивното исполнување. Сепак, постои флексибилност и кружен ток на времетраењето на плановите кои се планирани на долг, среден или краток временски рок. Потребата за променлив временски рок е поттикната од турбулентните промени во средината во која организациите егзистираат. [4]

Во секое претпријатие посебно внимание се посветува на човечките ресурси кои се создаватели на една пријатна работна атмосфера во која се одвива работниот процес. Потребно е да има задоволни вработени и задоволни потрошувачи, потребно е проучување на показатели базирани на проучување на човечките односи. Посебни индикатори за ефективност и ефикасност тука се посочуваат:

- 1 изградена организациска култура
- 2 позитивна клима за работа
- 3 лојалност и мотивираност на вработените
- 4 доверба, почит и соработка помеѓу не - менаџерите и менаџерите
- 5 двонасочна, отворена (хоризонтална и вертикална) комуникација
- 6 стимулативен систем на наградување и напредување

Ако се настојува покомплексно да се претстави планирањето на ефективноста и ефикасноста, потребно е покомплексно да се увидат сите показатели во претпријатието. На прво место се сите инволвирани субјекти во животот на претпријатието, надворешни и внатрешни стеикхолдери кои можат да се наречат стратегиски конституенти. Во нив спаѓаат вработените, сопствениците, купувачите, кредиторите, добавувачите без чија соработка претпријатието не може да опстане

Слика 2. Влијанието на стратегиски, планирани конституенти врз ефективноста и ефикасноста на претпријатието

Figure 2. The influence of strategic, planned constituents on the effectiveness and efficiency of the enterprise

Сите наведени субјекти значајни за напредокот на претпријатието имаат сопствени различни интереси и потреби во претпријатието, па затоа и презентираат различни

индикатори на ефективна и ефикасна работна активност. Тешко е да се искомбинираат сите тие и да се измерат, сепак [5]заедничка е основната цел на претпријатието и нејзината реализација. Секои од овие субјекти поединечно има основна или примарна цел преку која се согледува ефективноста и ефикасноста во целокупниот работен процес. За овие соодноси, врски и релации направено е истражување во мали претпријатија во 1992 год. од R. Draft (1992). Од добиените податоци е направена споредбена класификација чии резултати се прикажани во табелата:

Табела 2. Преглед на основните групи стратегиски конституенти и индикатори на ефикасноста и ефективноста

Table 2. Overview of the basic groups of strategic constituents and indicators of efficiency and effectiveness

<i>Стратегиски конституенти</i>	<i>Показатели на ефективността и ефикасноста</i>
1. Сопственици	Финансиски резултати
2. Вработени	Задоволство од работата и висина на платите
3. Потрошувачи	Квалитет на производите и услугите
4. Кредитори	Кредитната способност на претпријатието
5. Добавувачи	Задоволителни договори
6. Влада	Почитување на законите и правилата

Според претставените показатели може да се констатира дека многу е комплицирано, скоро и невозможно да се задоволат и измерат овие критериуми за

планирана ефективност и ефикасноста на претпријатието. Опфатени се: вложувањата во претпријатијата, трансформационите процеси во претпријатието и резултатите на функционирањето. Различните вредности на показателите за ефективност го отвараат проблемот за нивното релативно значење во утврдување на вкупната оценка за ефективност и ефикасноста.

Влијанието на конкурентските вредности се планира и е фокусирано кон два аспекти:

1. фокус на претпријатието, односно каде е претпријатието насочено, што планира: кон надвор односно кон развој на претпријатието (екстерен фокус), и кон внатре, кон вработените и меѓучовечките односи во претпријатието (интерен фокус).
2. Фокус кон структурата на претпријатието, која може да биде стабилна, со нагласена контрола, и флексибилна односно прилагодлива.

Конкурентската вредност се постигнува на различни начини, преку развој на човечките ресурси, преку зголемување на продуктивноста и ефикасноста, преку стабилноста како клучната конкурентска вредност што секое претпријатие треба да ја поседува. Од овие димензии се дефинира генералната долгорочна цел на претпријатието во кои се инкорпорираат растот на претпријатието и стабилната позиција на пазарот.

Голем дел од научниците (Frederick Winslow Taylor, Исак Адизес) кои ја истражувале оваа област се на мислење дека подобро е да се биде ефикасен, доколку би требало да се одбира од овие две фундаментални основи на претпријатието. Тоа се објаснува со реорганизација во самото претпријатие што подразбира во почетната фаза да се жртвуваат потребите на клиентите како дел од надворешната средина, а да се подобруваат меѓучовечките односи внатре во самото претпријатие (да нема страв, организациски конфликти, отпуштање на човечкиот ресурс) Откако ќе се искреира внатрешна состојба на мир, доверба и почитување, економско подобрување, тогаш ќе се прават обиди да се

задоволуваат потребите на клиентите, потребите на пазарот како елементи на надворешната средина во која egzистira самото претпријатие.

Ова е таканареченото спринтер научно менаџирање ("Scientific Management" 1856-1915) кое посочува на работниот процес, на почетна анализа од намалите организациски активности внатре во самата организација, нивна оптимизација, па понатамошно подобрување на другите организациски перформанси. Работните активности на подпроцесите кои не се приоритетни треба да се елиминираат, оние оптималните повторно да се поврзат во нова логичка целина по избалансиран и рационален редослед, со нови контролни механизми – налчесто тоа се повратните информации и релации (feedback) или идните предвидени релации (feed-forward).

Со планирањето, менаџерот подготвува услови за функционирање на компанијата во времето што е пред него. Кога планирањето е квалитетно, квалитетно е и живеењето и работењето. [6] Преземање акции без претходно направен план е погрешен потег. Доколку не се придржува до планот, менаџерот не може да ги реализира зацртаните цели, без оглед колку е планот добар. Ефикасноста и ефективноста се од суштинско значење за секој деловен субјект. Тоа се концепти кои ги содржат и ги поврзуваат целите, ресурсите и процесите на трансформација на инпутите во аутпути во претпријатието.

3. ИЗГОТВУВАЊЕ И РЕАЛИЗАЦИЈА НА ОРГАНИЗАЦИСКИ ПЛАН

За покомплексно изразување на ефективноста и ефикасноста на претпријатието значење има комбинирањето на повеќе показатели на успешноста на претпријатието во една целина.

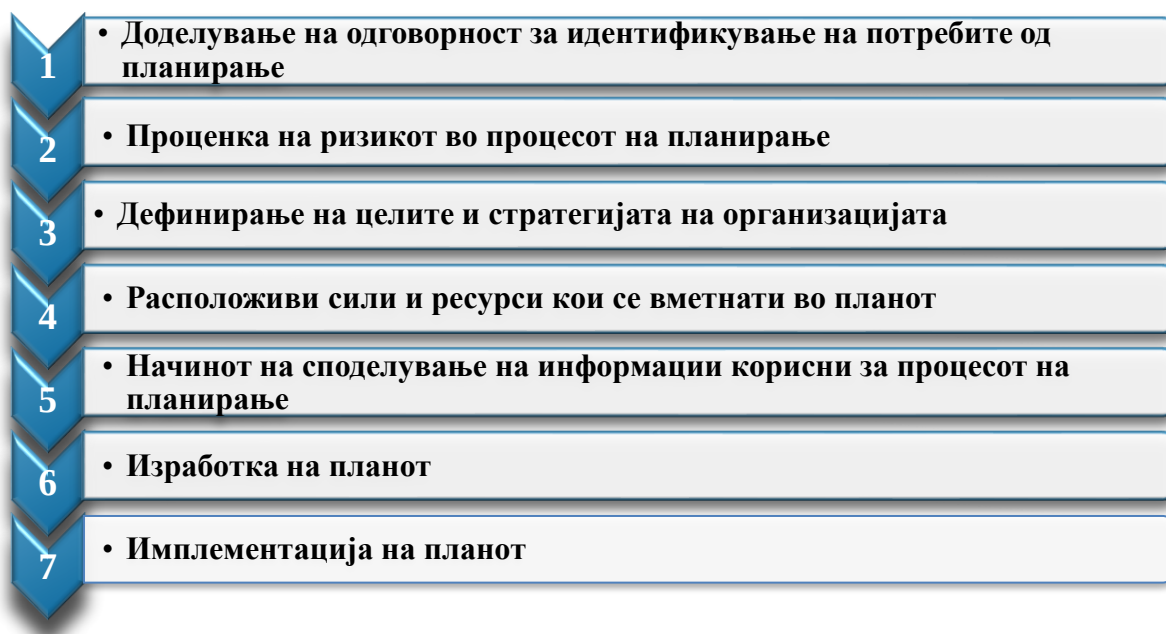
Во таа смисла според пристапот на стратегиски конституенти, утврдувањето на ефективноста на претпријатието се сведува на мерење на степенот на задоволување на потребите на интересните групи (заинтересираните страни, односно стеикхолдери) кои се нарекуваат и стратегиски конституенти на претпријатието.

За да се утврди ефективноста битно е да се идентификуваат стратегиските конституенти и да се утврдат нивните најзначајни потреби и интереси. Како стратегиски конституенти на претпријатието, односно негови стеикхолдери, се сметаат: вработените, сопствениците, купувачите, кредиторите, добавувачите и останатите групи без чија соработка претпријатието не може да опстане. Бидејќи различните конституенти имаат различни интереси во претпријатието, и показателите за ефективноста и ефикасноста ќе бидат различни за секоја група. Оттука произлегува и големиот број показатели за ефективност и ефикасност на претпријатието.

Предност на оценката на ефективноста со примена на пристапот на стратегиски конституенти е во тоа што многу покомплексно му се приоѓа на оценувањето, земајќи ги предвид и факторите на средината, и интерните фактори. Така, преку различните стратегиски конституенти се опфатени: вложувањата во претпријатијата, трансформационите процеси во претпријатието и резултатите на функционирањето.

Оправдувањето за примена на овој пристап за оценување на ефективноста и ефикасноста, лежи и во фактот што доколку едно претпријатие со своето функционирање не ги задоволува целите на клучните интересни групи, тешко дека ќе може успешно да ги реализира своите цели.

Се' поголемата примена на овој пристап за изразување на ефективноста е последица на се' поголемото внимание што претпријатијата го посветуваат на угледот кој го имаат кај најразличните групи со кои доаѓаат во контакт во тек на своето работење, како и се' поголемото настојување на претпријатието да влијае врз мислењето кое за него го имаат доминантните општествени групи.[7]

Слика 3. Изготвување на план во организацијата

Figure 3. Creating a plan in the organization

Нивоата се различни во зависност од нивот на менаџментот кои ги носи одлуките и кој го изготвува организацискиот план. Па така корпоративното ниво кое е составено од топ менаџментот носи одлуки за бизнисите и пазарите на кои ќе се одвиваат организациски дејства (Loncarevic,2007). Нивоата на сектори или бизнис нивото ја дефинира организациската структура, ги дефинира долгорочните цели на различните департмени. И на крајот, функционалното ниво е ниво на оперативните менаџери кои ги реализираат организациските активности во одделите и секторите.

4. ЗАКЛУЧОК

Во секоја организација има дефинирани организациски цели кои се исполнуваат со извршување на одредени активности кои ја создаваат организациската шема или

организациската мрежа. За квалитетно извршување на тие работни активности или работни задачи потребно е добро да се испланира и да се организира за организацијата да постигне едно оптимално ниво на функционалност. Потребно е организирана поделба на работните задачи на индивидуално и групно ниво, потоа нивна меѓусебна координација во која е вклучена и менаџерската власт и одговорност. Се гради организациска структура.

Секаде, во сите сегменти на организацијата се донесуваат одлуки, кои понатаму се спроведуваат во организацијата. За тоа е потребно да се изгради авторитет, како индивидуален така и организациски, потребно е знаење и кредибилитет и потребно е во континуитет да се градат соодветни компетенции. Во зависност од тоа како и колку се практикува делегирањето со кое менаџерите споделуваат дел од обврските и работните задачи, зависи и степенот на вклученост во процесот на одлучување. Делегирањето е потребно да се практикува затоа што овозможува индивидуата да чувствува потреба од перманентно лично усовршување за да може да ги извршува дел од делегираните активности.

Се зголемува одговорноста и желбата за континуирано учење. Покрај вложувањето на сопствениот максимум, се развива чувство на лојалност и припадност во реализација на организациската визија. Степенот на делегираните задачи ја зголемува личната одговорност, но го зголемува и стравот од личен неуспех. Затоа процесот на делегирање ја поттикнува употребата на тимската работа. Колку делегираните работни задачи се покомплексни и посложени, толку е попрактикувано тимското работење. Зошто е тоа така? Одговорот е затоа што при реализирање на делегирани задачи кои се разликуваат од рутинските секојдневни работни активности, поединецот се плаши од неуспех во реализацијата, несигурен е, се намалува самодовербата. Тоа се надминува во тимот, со синергијата која дава дополнителна енергија и елан за работа.

Менаџерот е одговорен за тоа, треба да мотивира, доколку е потребно треба да има казнени мерки, се со цел да се заваши задачата и да се согледаат постигнатите резултати. Во тој процес треба да е застапена правичноста кон секој вработен, за да нема селективност, или појавување на отпор во реализацијата на делегираните задачи. Затоа,

менаџерот треба да (Loncarevic,2017), да врши правилно определување на задачите или активностите кои ќе бидат делегирани, правилно да се проценат и изберат вработени на кои ќе им се дадат овластувања за да ги извршуваат задачите и правилно и јасно да ги сподели информациите кои се неопходни за извршување на задачата

5. ЛИТЕРАТУРА

Williams, J. L., Vandenberg, J. R. & Edwards, R. J., 2009. Structural equation modeling in management research: A guide for improved analysis. The Academy of Management Annals, 3(1), pp. 543-604.

- [1] Kaplan, D., 2001. Structural Equation Modeling. In: N. J. Smelser & P. B. Baltes, eds. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. s.l.:Elsevier Ltd, pp. 15215-15222.
- [2] Glenn Rifkin, Competing Through Innovation: The case of Borderbund, Strategy + Business11 (Second Quarter 1998), 48 – 58
- [3] Hair, J., Black, W., Babin, B. & Anderson, R., 2010. Multivariate data analysis. 7th ed. NJ, USA: Prentice-Hall, Inc. Upper Saddle River.
- [4] Adapted from Patrick Reinmoeller and Nicole van Baardwijk, The Link Between Diversity and Resilience, MIT Sloan Management Review (Summer 2005), 61 – 65
- [5] Paul Hersez, Kennet H. Blanchard, Management of Organizational Behavior-Utilrring Human Resources, Fifth Edition, Prentice Hall, Englenjood Cliffs, Nenj Jersez, 1988
- [6] Fan, X., Thompson, B. & Wang, L., 1999. Effects of Sample Size, Estimation Method, and Model Specification on Structural Equation Modeling Fit Indexes. Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal, Volume 6, pp. 56-83.

ABSTRACTS

EDUKIMI LIGJOR I PUBLIKUT**(Terminologji dhe Analizë mbi Proceset e Parandalimit dhe Luftimit të Ekstremizmit të Dhunshëm në Shqipëri)****Dorian Leka, PhD candidate***International University of Struga (d.leka@eust.edu.mk), Nehemiah Gateway University (dorian.leka@ng.university)*

ABSTRAKT

Punimi bazohet kryesisht në terminologjinë dhe përdorimet aktuale të termave mbi parandalimin dhe luftimin e EDH në Shqipëri, disa nga projektet dhe trajnimet e zbatuara, duke nxjerrë në pah, përpos nevojës për impenjim më të madh ndëraktorial mbi trajtimin e kësaj problematike, edhe atë të saktësimit të termave dhe dakortësisë për të trajtuar në ‘një gjuhë’ proceset, ndodhitë dhe subjektet në trajtim, duke synuar qartësimin e fenomenit dhe më pas, orientimin dhe adresimin e zgjidhjeve opsionale.

Burimet e informacionit janë diversive, duke nisur me botimet zyrtare nga periodikët e institucioneve të ndërlidhura direkt me çështjen, për të vijuar me konventat, ligjet, aktet nënligjore, udhëzime dhe raporte ndërkombëtare. Ndërkohë, referenca e raporteve nga OJF-të që kanë zbatuar projekte mbi Radikalizmin dhe Ekstremizmin e Dhunshëm, janë edhe subjekt/objekt analize edhe burim informacioni, sipas rastit në shqyrtim.

Metoda e hulumtimit është kryesisht analitike dhe krahasimore, duke marrë në konsideratë dhe pjesëmarrjen e autorit në 5 trajnime në nivel lokal, kombëtar dhe rajonal mbi parandalimin dhe luftimin e EDH; përgatitjen dhe lektorimin në 3 prej tyre në statusin e trainerit, si edhe 35 intervista me grupmoshën 18 – 55 vjeç, mbi njohjen dhe qartësinë mbi këtë fenomen, deri tek rekomandimet dhe opinionet personale mbi trajtimin e rasteve.

Ky punim shkencor, Edukimi Ligjor i Publikut (Terminologji dhe Analizë mbi Proceset e Parandalimit dhe Luftimit të Ekstremizmit të Dhunshëm në Shqipëri), është shkëputje e një pune studimore në proces që autori po hulumton aktualisht edhe për temën e doktoraturës, e cila bazohet mbi funksionin e Edukimit Ligjor dhe Vullnetit Politik të Zgjidhjeve në Republikën e Shqipërisë.

Fjalë kyçe: Radikalizim, Radikalizëm i Dhunshëm, Ekstremizëm i Dhunshëm, Luftëtarë të Huaj, Bindje, Program, Strategji, Projekt, Politika.

TYPES OF MARKETING TO BREAD PRODUCERS

Alban Fejza, PhD candidate

St Kliment Ohridski University – Bitola, Faculty of Tourism and Hospitality – Ohrid

Labeat Fejza*, Msc

Universum College, Prishtina- Kosovo

ABSTRAKT

Marketing is a social and management process whereby individuals and groups get what they need. The aims of the research have been to analyze the development of marketing in the bread producing companies in Kosovo and to provide clear recommendations to companies that do not use marketing strategies.

Research data were collected by questionnaires at some of the bread producing companies in Kosovo. Methods for testing have been descriptive, comparative, of analysis, synthesis and research. The research instrument was a questionnaire, the communication technique was straightforward and the research was conducted in the period January 2020 - March 2020.

During the research we found that the bread producing companies have no marketing department at all.

It must be the constant insistence of manufacturing companies that over time the marketing department should be advanced, creating a unique unit of market research and consumer behavior.

Keywords: *marketing, producers, bread*

INTEGRIMI EUROPIAN NËN OPTIKËN E TRI QASJEVE FLEKSIBËL: VLERËSIME PËR MODELET E “SHUMË SHPEJTËSIVE”, “GJEOMETRISË SË NDRYSHUESHME”, SI DHE “MENYSË À LA CARTE”

Lumnis Çela, PhD(c)

Universiteti “Aleksandër Xhuvani”, Elbasan, Shqipëri
lumniscela@yahoo.com

ABSTRAKT

Gjatë viteve, Bashkimi Europian ka ndjekur një trajektore dinamike dhe plot sfida në rrugëtimin e tij integrues. Ndonëse kjo trajektore përgjithësisht ka tentuar që të mbetet sa më unike dhe e pacënuar, prania e një euroanëtarësie gjithnjë e më të shtuar numerike, e ka rritur vështirësinë e dakordësimit dhe harmonizimit të larmisë së interesave legjitime mes vendeve respektive. Në këtë kontekst, është me interes për të parë se prania e formave integruese alternative mund të ndihmojë që kjo bashkësi vendesh të mos rrezikojë shpërbërjen e saj, falë heterogjenitetit të theksuar. Thënë këtë, shtjellimi i tri modeleve integruese fleksibël si ai i “shumë shpejtësive”, i “gjeometrisë së ndryshueshme” dhe i menysë “à la carte”, me avantazhet dhe disavantazhet e veta të natyrshme, synon që ky punim të hedhë më shumë dritë mbi kompleksitetin dhe mundësitë e ecures së proceseve integruese të BE-së. Vlerësojmë se shfrytëzimi i të tilla mekanizmave lehtësues alternativë, në thelbin e vet shërben që projektet zgjeruese dhe thelluese *sui generis* ta vijojnë rrugëtimin e tyre paralelisht, pa u penguar dhe pa rrezikuar shkarjen drejt ndonjë disintegrimi europian.

Fjalët çelës: *integrimi europian, “shumë shpejtësi”, “gjeometri e ndryshueshme”, meny “à la carte”, fleksibilitet*

DETERMINATËT PSIKOLOGJIK NË SJELLJEN KONSUMTAORE

Msc. Semra Bujari

International University of Struga

s.bujari@eust.edu.mk

Bsc. Rezarta Mamudi

International University of Struga

r.mamudi@eust.edu.mk

ABSTRAKT

Analiza e sjelljes të konsumatorëve, në tregun e konsumit personal, përfaqëson analizën e asaj se si konsumatorët nën ndikim të determinantëve, sjellin vendime për shpenzimin e burimeve të tyre të ndara për blerje të produkteve dhe shërbimeve, për të cilët egziston besimi se do ti përmbushin nevojat dhe kërkesat e tyre në nivel të dëshiruar. Më tutje, analiza merret me mënyrat se si konsumatorët i shfrytëzojnë produktet dhe shërbimet e blera, çfarë vlere ka për ato marka/brendi i produktit, sa shpesh dhe ku blejnë, dhe para së gjithash pse i blejnë dhe i përdorin produktet dhe shërbimet konkrete. Duke shikuar nga aspekti i përmbajtjes, sjellja e konsumatorëve paraqet një proces në të cilin konsumatorët duke plotësuar nevojat e tyre japin përgjigje në pyetjet: cka blejnë njerëzit, pse blejnë, si dhe ku blejnë, kur dhe sa shpesh, si i vlerësojnë produktet, gjithashtu edhe ndjenjat dhe qëndrimet të cilët konsumatorët i formojne me blerjen dhe shfrytëzimin e produkteve. Nga përvoja e konsumatorëve gjatë shfrytëzimit të produkteve në masë të madhe mvaret edhe sjellja e vendimit për ta blerë përsëri brendin apo produktin e njëjtë. Nga kjo mund të konstatojmë se pa informacione të duhura për kërkesat dhe dëshirat e konsumatorëve, sjellja e tyre gjatë aktit të blerjes dhe determinantëve të cilët ndikojnë në procesin e sjelljes së vendimeve për blerje, sot nuk mund të paramendohet suksesi i kompanive në treg. Nga këto arsye është mjaft e kuptueshme pse kompanitë me qëllim të pozicionimit më të mirë dhe për të realizuar shitje më të larta në tregun e konsumit personal në qendër të marketing hulumtimeve të tyre vendosin konsumatorin. Kuptohet se hulumtimi i sjelljes të konsumatorëve duhet të jetë aktivitet i vazhdueshëm, duke patur parasysh dinamikën e kërkesave dhe dëshirave të tyre, gjithashtu edhe faktorët të cilët i rrethojnë.

Fjalët çelës: *konsumatori, determinanet psikologjik, nevojat, vendimmarja, blerja, motivimi i konsumatoreve*

E DREJTA INTELEKTUALE DHE MBROJTJA E SAJ NË REPUBLIKËN E SHQIPËRISË (RASTE STUDIIMI 2015-2020)

Prof.Dr. Armend Kadriu

International University of Struga (a.kadriu@eust.edu.mk)

Bsc.Armand Braho

International University of Struga (a.braho17@eust.edu.mk)

Bsc.Desara Gashi

International University of Struga (d.gashi19@eust.edu.mk)

ABSTRAKT

Në ekonominë kapitaliste kryesisht biznesi më i suksesshëm është ai që vjen nga të drejtat intelektuale të cilat ndahen në të drejtat autoriale dhe ato industriale. Garantimi dhe mbrojtja e këtyre të drejtave, viteve të fundit është kthyer në një çështje tejet sensitive, ku çënimi i tyre është rritur, paralelisht me të dhe metodat për mbrojtjet e tyre po perfeksionohen dhe më tej nga shteti dhe institucionet e drejtësisë.

Në shtetet si Shqipëria dhe Maqedonia e Veriut ende nuk është kuptuar vërtet rëndësia e të drejtave intelektuale, pasi dhe baza e legjislacioneve nuk është tejet e kompletuar dhe kompakte mbi këtë pjesë. Gjithashtu dhe mungesa e laboratorëve apo dhe ekspertëve të specializuar mbi mbrojtjen e të drejtave të autorit apo të drejtave industriale, është një faktor tjetër që nuk siguron mbrojtjen plotësisht të së drejtave të garantuara dhe në ligjin aktual. Kjo nënkupton që prodhuesi apo autori nuk është plotësisht i sigurtë për krijimin apo prodhimin e tij, në vendet tona.

Për pjesën e mbrojtjes së tyre, brishtësia e institucioneve në vendet tona, nuk mund ta përballoj shpesh herë kundërligjshmërinë, që vjen si rezultat i cënimit të të drejtave intelektuale. Gjithsesi primare mbetet krijimi i mekanizmave të reja ligjore apo ekzekutive, të cilat do të perfeksionojnë metodat e mbrojtjes dhe garantimit të këtyre të drejtave.

Gjithashtu dhe prodhuesi ose autori, sot e ka të vështirë garantimin e barrës së provës, që më pas të inicioj procedurën në institucione, për shkeljen e të drejtave. Kjo vjen si shkak i mospeshtimit të individëve në këtë fushë, ku si më sipër evidentohet mungesa e ekspertëve dhe ekspertizave në këtë sferë. Padyshim njëhërazi konstatohet se e drejta intelektuale është sferë e re, pra edhe institucionet ekonomike apo juridike paraprakisht nuk janë të njohura tërësisht me këtë gjë.

Fjalë Kyçe: Autor, Prodhues, E Drejtë, Ekonomi, Ligj, Institucion

MOBBING (Psychological harassment in business)

PhD.Candidate Elmedina Shuajibi

International University of Sraga E-mail: e.shuajibi@eust.edu.mk

Mr.Sc. Hasime Durmishi

International University of Sraga E-mail: h.durmishi11@eust.edu.mk

PhD. Candidate Miranda Rahmani.

International University of Sraga E-mail: miranda.rahmani7@gmail.com

АБСТРАКТ

Заканите, омаловажувањата и навредите во односите меѓу работник и работодавач и меѓу работници колеги не се новина, но новина е нивното нормативно уредување во одделни земји. Психичките притисоци, понижувањата и злоставувањата, малтретирањето на работниците, кои предизвикуваат сериозните нарушувања на психичкото и фи-зичкото здравје на работниците, го карактеризираат таканарече-ниот мобинг кој е одамна познат во работните средини во многу земји. И Република Македонија не е исклучок од светската појава на се помасовното малтретирање на вработените. Неспорен е фактот дека мо-бингот негативно влијае како на работникот така и на работните задачи што тој ги извршува на не-говото работно место, понекогаш доведувајќи ја во прашање и не-говата здравствена состојба.

Клучни зборови: *мобинг, синдикат*

EKZEKUTIMI I MASAVE TË SIGURISË NË GJYKATËNE APELIT NË GOSTIVAR

Shemsije Demiri

International University of Struga Email: sh.demiri@eust.edu.mk

Driton Haruni

International University of Struga Email: d.haruni@eust.edu.mk

Guximtar Rushani

International University of Struga Email: g.rushani@eust.edu.mk

Rudina Kaja

International University of Struga Email: r.sela@eust.edu.mk

Senada Lacka

International University of Struga Email: s.lacka@eust.edu.mk

ABSTRAKT

Nevoja dhe domosdoshmëria shoqërore për mbrojtje nga sjelljet kriminale ka kushtëzuar edhe rregullimin e marrëdhënieve shoqërore nga fusha e të drejtës penale. Reagimi i shoqërisë ndaj kriminalitetit ka evoluar në raport me ritmin e zhvillimeve shoqërore, duke filluar nga reagimi i paorganizuar deri tek reagimi i organizuar i shoqërisë. Kriminaliteti si dukuri negative e cila i shkakton dëm individit dhe shoqërisë paraqitet si rezultat i një sërë faktorëve të cilët ndikojnë tek njeriu dhe kushtëzojnë sjelljet kriminale. Në etiologjinë kriminale bëjnë pjesë edhe çrregullimet mendore, përkatësisht sëmundjet psikike, shkaqe këto të cilat u japin një status të posaçëm personave që kryejnë veprë penale nën ndikimin e sëmundjeve psikike.

Gjendja e posaçme mendore në të cilën gjenden kjo kategori e kryerësve të veprave penale e arsyeton përcaktimin e masave të posaçme ligjore përkatësisht "Masave të trajtimit të detyrueshëm psikiatrik" si reagim ndaj tyre për veprat penale që ata kryejnë. Gjithashtu, kushtet për shqiptimin e këtyre masave dhe mënyrën e ekzekutimit të tyre janë të kushtëzuara nga gjendja mendore e kryerësit të veprës penale.

Fjalë kyçe: Ekzekutim, masë sigurie, gjykata e apelit.

SIGURIA DHE GJINIA NË MARRËDHËNIET NDËRKOMBËTARE

PhD Cand. Armela Pengili

pengiliarmela@gmail.com

Në këtë punim do të shqyrtoj çështjet e gjinisë dhe sigurisë por, për të kuptuar më mirë punimin sigurisht do të filloj me një kuptim të shpjegimit të gjinisë, arsyet përse dhe mënyrën sesi gjinia merr rëndësi qëndrore për një kuptim më të plotë të sigurisë.

Kohët e fundit specialistët e Marrëdhënieve Ndërkombëtare, kanë filluar të hulumtojnë reagimet e ndryshme të burrave dhe grave ndaj politikave shtetërore mbi sigurinë, konfliktin dhe luftën. Nëpërmjet këtij punimi do të kuptojmë më mirë nocionet gjinore dhe vendosjen e tyre në qëndër të debateve mbi çështjet e sigurisë, ku besoj se do të shpjegohen një sërë kuptimesh mbi lidhjen e njerëzve që i përkasin secilës gjini, lidhur me frikën, pasigurinë dhunën me institucionet e luftës dhe të paqes.

Gjinia dhe siguria janë dy koncepte që na ftojnë në një fushë të madhe politike të pafundme. Përballja me to e shumëfishon në mënyrë të pashmangshme këtë tipar. Gjithësesi përballja me të prodhon kompleksitete dhe krijin tipare të shumta, sidomos nëse duam të kuptojmë marrëdhëniet mes tyre.

Fjalë kyçe: *Gjinia; Siguri; Marrëdhënie Ndërkombëtare; Luftë; Paqe*

LIDERSHIPI DHE PERFORMANCA E SHKOLLËS

PhD Ferit Hysa

Kolegji Dardania, Prishtinë

ferithysa@kolegjidardania.com

ABSTRAKT

Ky studim është realizuar në fushën e arsimit në lidhje me udhëheqjen dhe ndikimin e tij në performancën e shkollës. Qëllimi i këtij studimi është të nënvizojë rolin dhe peshën e udhëheqjes së shkollës në performancën e shkollës. Ky studim është i një lloji krahasues ku lidhet drejtimi i shkollës dhe performanca e shkollës përmes studimeve të rasteve, përmes vëzhgimeve, përmes pyetësorëve dhe intervistave individuale dhe të përqëndruara. Objekt i këtij studimi janë drejtuesit e shkollës, stafi, prindërit, studentët dhe rezultatet e studentëve. Pyetja e hulumtimit është: si ndikon udhëheqja e shkollës në punën e shkollës? Ndërsa hipoteza e studimit është: udhëheqja e shkollës ndikon në performancën e shkollës. Si konkluzion paraprak mendojmë se udhëheqja me përvojë, e trajnuar, me trajnim të duhur shkencor dhe profesional ndikon në performancën e lartë të shkollës.

Fjalë kyçe: *leadership, performance, shkollë.*

KOMPETENCAT DHE JURIDIKSIONI I GJYKATAVE NË PROCESIN CIVIL

PhD Cand. Nurten Kala Dauti

International University of Struga (n.kala@eust.edu.mk)

BSc. Armand Braho

International University of Struga (a.braho17@eust.edu.mk)

BSc. Desara Gashi

International University of Struga (d.gashi19@eust.edu.mk)

ABSTRAKT

Është tepër e rëndësishme përcaktimi i kompetencave lëndore e territoriale të një institucioni Gjyqësor, që më pas çështja e deponuar në të, të merret në shqyrtim nga ana e gjykatës kompetente. Gjithashtu dhe shtrirja e juridiksionit të së njëjtit institucion. Kompetencat për gjykimin e një çështje apo dhe juridiksioni për të, paraprakisht janë të prashikuara në Kodin e Proçedurës Civile në Republikën e Shqipërisë. Kryesisht kompetencat territoriale, janë të përcaktuara në vetë rregulloret e brendshme. Ndërsa ato lëndore përcaktohen, në bazë të rrethanave të çështjes ose palëve pjesëmarrëse në këtë gjykim.

Në Republikën e Shqipërisë, kompetencat territoriale përcaktohen nga Gjykatat e Rretheve Gjyqësore, që kryesisht janë me juridiksion lëndor të përgjithshëm, të cilat mund të marrin në shqyrtim çështje të ndryshme, të cilat nuk bëjnë përplasje me gjykatat të cilat kanë një juridiksion të posaçëm, ku mund të përmendim ndër to, gjykatat për krimet e rënda, gjykatat administrative apo gjykata Kushtetuese. Vetëm në këto raste, nuk kemi të bëjmë me juridiksionin lëndor të një Gjykate që i përket një Rrethi Gjyqësor.

Në procesin procedural civil, hasim tre gjykata, kryesisht në Shqipëri të njohura me juridiksion të përgjithshëm. Gjykata e Shkallës së Parë (Gjykata e Faktit ose Themelore), Gjykata e Apelit (ose Shkallës së Dytë) dhe Gjykata e Lartë (Gjykata Supreme). Sistemi i mësipërm, demonstron

shkallshmërinë e procedurës për në gjyqësor, si një garanci kundrejt qytetarve më garantimin e marrjes së të drejtës së tyre.

Nga ana tjetër në Procesin Procedural Civil, gjykatë tjetër që bën pjesë në këtë kategori është dhe gjykata administrative e tre shkallshme. E cila ka kompetencë për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve administrative. Kompetencat dhe Juridiksioni janë tepër të rëndësishme, sepse nëse një institucion gjyqësor, gjykon pa patur kompetencë ose juridison, rezikon nxirrjen e procesit të pavlefshëm. Gjithashtu dhe në raste të tjera, vendimi i dalë jashtë kompetencave ose juridiksionit nuk garanton zbatueshmërinë e ligjshmërisë, nga ana e institucionit.

Fjalë Kyçe: Gjykata, Proces, Kompetencë, Juridiksion, Ligjshmëri.

IMPAKTI I KURSIMEVE DHE INVESTIMEVE NË RITJEN EKONOMIKE GJATË DHE PAS PERIUDHËS SË KRIZËS EKONOMIKE. RASTI I SHQIPËRISË

1Phd. Cand. Jorida Koçibelli

Universiteti “Fan S. Noli” Korçë (agollijorida@gmail.com)

2Prof. As. Dr. Eleni Vangjeli

Universiteti “Fan S. Noli” Korçë (elenivangjeli@yahoo.com)

ABSTRAKT

Investimet ndikojnë në shkallën e rritjes ekonomike pasi janë një element thelbësor i kërkesës agregate (AD), ndërsa kursimi është një komponent që nikon indirekt në rritjen ekonomike. Në ekonomi, investim nuk do të thotë kursim parash në bankë. Nëse ka një rritje të investimeve, kjo do të ndihmojë në rritjen e AD-së dhe në fund të fundit do të shkaktojë rritje ekonomike afatshkurtër. Sidoqoftë, përveç kësaj, për të përcaktuar shkallën e rritjes ekonomike, shkalla e investimit mbështetet gjithashtu në disa faktorë. Kjo përfshin normën e interesit, sigurinë e biznesit dhe përparimin teknologjik dhe rregullat dhe rregulloret e qeverisë. Përqindja e të ardhurave të disponueshme që nuk është shpenzuar në konsumin e mallrave të konsumit dhe shërbimeve njihet si kursim. Përkundrazi, të ardhurat e disponueshme grumbullohen dhe investohen në kursime afatgjata. Ekziston një literaturë dhe një sërë studimesh empirike që shqyrtojnë implikimet e kursimeve dhe investimeve në rritjen ekonomike në Shqipëri. Fillisht si bazë është pikërisht Modeli i Solow (1956) i cili bazohej në një funksion të prodhimit neoklasik dhe supozimin e një shkalle konstante kursimi. Duke pasur parasysh që në një ekonomi të mbyllur kursimet janë të barabarta me investimet, procesi i akumulimit të kapitalit varet nga shkalla e kursimeve e cila përcakton normën e investimeve. Ai është një model kryesor dhe një pikë referimi në teorinë e rritjes ekonomike.

Qëllimi i këtij punimi është të studiojë dhe analizojë rolin dhe impaktin që kanë patur kursimet dhe investimet në periudhën e krizës ekonomike globale dhe post krize. Kursimet dhe investimet janë të dyja mjetet për të arritur sigurinë financiare për të tashmen, si dhe për të ardhmen. Kështu duke parë rëndësinë e tyre gjatë përballimit të krizës, cilësohen si indikatorë për të përballuar me lehtësi situatat e ardhshme të oshilacioneve që pëson një ekonomi, veçanërisht ekonomia e brishtë shqiptare.

Fjalët Kyce: Kursim, Investim, Rritje Ekonomike, Regresion, Testi Granger, Co-Integration

МЕНАЏЕРСКИОТ ПРОЦЕС ВО ФУНКЦИЈА НА ОСТВАРУВАЊЕ НА ОРГАНИЗАЦИСКИТЕ ЦЕЛИ

Горан Митев

Универзитет „Гоце Делчев“, Економски факултет – Штип, Република Северна Македонија
(goranselekta@gmail.com)

АБСТРАКТ

Потребата од менаџирање датира уште многу одамна и притоа како функција во современите организации ги опфаќа сите стопански и нестопански дејствија, но во различни форми и опфаќа различни менаџмент активности. Така, кога станува збор за стопански организации, менаџментот има за цел да координира активности насочени кон продажба, додека пак во нестопанските организации (здравствени, просветни, социјални или културни) има за цел да координира активности кон конкретни специфични цели. Преку менаџмент активностите, се обезбедуваат, распоредуваат и мобилизираат човечкиот капитал, физичките ресурси и се алоцираат сите останати ресурси и со тоа се постигнуваат цели кои поинаку не може да бидат реализирани и со тоа повторно се докажува високото значење на менаџментот и потребата од неговата примена во секојдневното водење на современите организации од различни големини и дејности. Без менаџмент не може да се замисли ниту една современа организација дури и кога станува збор за исполнување на наједноставни цели.

Клучни зборови: Менаџерски процес, организациски цели, човечки капитал, организациски ресурси

The Heritage

Çmimi 15 Euro

ISSN 1857-7482